

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ORTAÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI**

**SELÇUKLU SULTANLARININ TAHTA ÇIKIŞ
YÖNTEMLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Gökhan TÜZÜN

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Salim KOCA**

ANKARA 2006

ÖNSÖZ

Selçuklu tarihi Türk siyasi tarihinin en önemli dönemlerinden birisi olmasına rağmen henüz tam olarak aydınlatılabilmiş değildir. Ancak son zamanlarda yapılan araştırmalar neticesinde ortaya konulan eserler ve ana kaynakların tercüme edilmesi karanlık olan bu dönemin aydınlatılması açısından oldukça önem taşımaktadır.

Sayın hocam Prof. Dr. Salim Koca önderliğinde hazırladığımız “Selçuklu Sultanlarının Tahta Çıkış Yöntemleri” adlı tezimizle Selçuklu tarihi üzerinde çokta durulmayan bir konuyu inceleme imkanını elde etmiş bulunduk. Çalışmalarım süresince yardımlarını esirgemeyerek bu tezimin bitmesinde emeği geçen başta sayın Hocam Prof. Dr. Salim Koca’ya, Dr. Gürkan Gökçek’e, tezimin yazım aşamasında büyük yardımları olan Selda Tüzün’e, ayrıca İsmail Karadenizli’ye ve Türk Tarih Kurumu kütüphanesinin çalışanlarına teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Gökhan TÜZÜN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	ii
KISALTMALAR	v
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

DEVLET KURUCUSU OLARAK TAHTA ÇIKMA

A-) Büyük Selçuklu Devletinin Kuruluşu	6
1-) Tuğrul ve Çağrı Beylerin Türkmenlerin Lideri Olarak Faaliyet Göstermeleri.....	6
2-) Selçuklu Beylerinin Gaznelilere Karşı Kazandıkları İlk Zaferler ve Teşkilatlanmaları.....	10
3-) Dandanakan Zaferi ve Tuğrul Bey'in Bölge Hükümdarlığından Sultanlığa Yükselişi	14
4-) Dini Otoritenin Onayı	16
B-) Türkiye Selçuklu Devletinin Kuruluşu	18
1-) Süleymanşah ve Mansur'un Ortak Liderlik Dönemi	18
2-) Başkanlık Sorununun Giderilmesi.....	21
3-) Dragos Çayı Antlaşması ve Devletin Hukuken Tanınması	22
4-) Fetihlerle Birlikte Devlet Sınırlarının Genişletilmesi	23

II. BÖLÜM

KUVVET VE MÜCADELE YOLU İLE TAHTA ÇIKMA

A-) Hareketi Meşru Bir Sebebe Dayandırma	25
B-) Rakipleri Bertaraf Etme	28

III. BÖLÜM

VELİAHT TAYİN EDİLMEK SURETİYLE TAHTA ÇIKMA

- A-)** Melik Ünvanı İle Bir Şehrin veya Bölgenin İdaresinin Verilmesi 38
- B-)** Veliaht Tayin Edilmesi ve Sembolik Tahta Çıkış Töreni 40
- C-)** Rakipleri Bertaraf Ederek Hakimiyet Kurma 43

IV. BÖLÜM

DEVLET ADAMLARININ VE KOMUTANLARIN SEÇİM VE TERCİHİ İLE TAHTA ÇIKMA

- A-)** Devlet Adamları ve Komutanların Mevcut Durumu Müzakere
Etmeleri..... 45
- B-)** Devlet Adamları ve Komutanların Destekledikleri Taht Adayını
Davet Etmeleri 54
- C-)** Devlet Adamları ve Komutanların Otorite Boşluğundan İstifade
Ederek Yönetimi Ele Geçirmeleri 61

V. BÖLÜM

KOMŞU DEVLETLERİN YARDIMI İLE TAHTA ÇIKMA

- A-)** Bölge Lideri ile Akrabalık Tesis Edilerek Mevcut Durumu
Düzeltilme Çabaları 63
- B-)** Ortak Rakibe Karşı Müttelik Hareket ve İnisiyatifin Kaybedilmesi..... 64
- C-)** Hakimiyetin Sağlanması ve İnisiyatifin Tekrar Ele Alınması..... 66

VI. BÖLÜM

SALTANAT HUKUKUNUN VERDİĞİ HAK İLE TAHTA ÇIKMA

A-) Mevcut Sultanın Ölümü ve Tahta Çıkış.....	69
B-) Otoritenin Yeniden Kurulması	72

VII. BÖLÜM

METBU HÜKÜMDARIN FERMANI VE ONAYI İLE TAHTA ÇIKMA

A-) Gönderilen Ordu ile Desteklenen Adayın Tahta Çıkarılması.....	73
B-) Metbu Hükümdara Elçi Gönderilmesi ve Ferman Alma	74
SONUÇ	77
KAYNAKLAR	78
ÖZET	84
ABSTRACT	86

KISALTMALAR

a.e.	Aynı Eser
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
AÜDTCF	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi
b.	Bin, ibn
bk.	Bakınız
çev.	Çeviren
DİA.	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Fak.	Fakültesi
haz.	Hazırlayan
İA.	İslam Ansiklopedisi
İng.	İngilizce
İÜEF.	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Krş.	Karşılaştırınız
MEB.	Milli Eğitim Bakanlığı
nr.	Numara
nşr.	Neşreden

GİRİŞ

*“Türk Tanrısı Türk Milleti yok olmasın
diye beni Kaganlığa oturttu. ”*

Bilge Kağan

Siyasi bir hakimiyetten bahsedebilmemiz için her şeyden önce ülke, halk ve devletin var olması gerekir. Devlet; *“Toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasi bakımdan teşkilatlanmış millet veya milletler topluluğunun oluşturduğu tüzel varlıktır.”*¹

Bir devlet birbirlerini tamamlayan şu dört ana unsurun bulunması ile kurulur: Ülke, İnsan topluluğu, İstiklal ve Hükümet. İstiklal unsuru, ülke içinde ve dış ilişkilerde devlet hakimiyetinin hüküm ve nüfuzunu belgeler. İstiklal belirli bir ülke dahilinde ve devletler arası münasebetlerde geçerli olan en yüksek iktidar ve salahiyyettir. Hakimiyet ise ikiye ayrılır: Dış hakimiyet; Devletin diğer devletlerle olan münasebetlerini, herhangi bir başka devletin baskısı, müdahalesi ve aracılığı olmadan, dilediği gibi tayin, tespit etmesi ve karar verme serbestliğidir². İç hakimiyet ise; devletin sahip olduğu topraklar ve bu topraklarda yaşayan halk üzerinde hukuki bakımdan emretme hakkı ve yetkisini tam olarak kullanma yetkisi demektir. İç hakimiyetin sağlanabilmesi için bu da yetmemektedir; idare edilenlerin, yani halkın idare edenleri meşru kuvvet olarak kabul etmeleri ve itaat etmeleri de gerekmektedir. Aksi takdirde devlet değil zorbalık hakim olur³.

Hakimiyet kısaca *“emir verme ve emri icra etme meselesidir”*. Nerede bir emir veren ve emri yerine getiren bir kütle varsa orada devlet var demektir. Tanınmış sosyolog Max Weber topluluklara göre çok çeşitli olan

¹ Türkçe Sözlük, I, Ankara: T. T. K, 1998, s. 573

² Abdulkadir Donuk, “Türk Devletinde Hakimiyet Anlayışı”, Tarih Enstitüsü Dergisi, sa. X-XI, s. 29-30

³ Salim Koca, Türk Kültürünün Temelleri, II. Cilt, Ank 2003, s. 6

hükümlerlik şekilleri arasında ortak vasıfta üç tip tespit etmiştir: Gelenekçi Hakimiyet, Karizmatik Hakimiyet, Kanuni Hakimiyet.

a-Gelenekçi Hakimiyet: Eskiden beri süregelenekte olan ve değişmeyeceğine inanılan düzenin kutsallığı düşüncesine dayanır. Bu meşruluk anlayışında kimin hükümdar olacağını gelenekler belirler, kudret ve yetkiyi belirli kurallarla tespit edilmiş olmayıp, tamamıyla gelenekler çerçevesinde uygulanır ve meydana gelen aksaklıklardan sistem değil, doğrudan doğruya uygulayıcılar sorumlu tutulur.

b-Karizmatik Hakimiyet: Geleneklerden değil doğrudan doğruya hükümdarda veya iktidardakilerde Tanrı vergisi olarak mevcut olduğu kabul edilen üstün vasıflara dayalıdır. Karizmatik güce sahip olan hükümdar, topluluğa kolayca başka uygulama getirebilir, yeni hedefler gösterebilir. Buna göre idare eden kuvvet üstün bir güce ve kabiliyete sahiptir; Çünkü tanrı onu öyle yaratmıştır.

c-Kanuni Hakimiyet: Çağdaş bir anlayış olup esasları önceden kanunlarla tespit edilmiştir. Hükümdar objektif nizam kurallarına uymak zorundadır⁴.

Buraya kadar devlet, hakimiyet ve hakimiyetin kaynağı hakkında bilgi verdik. Şimdi eski Türk Devletleri'nde hakimiyet anlayışı nasıldı? sorusunu ele alacağız.

Vesikalar Türk hükümdarına idare etme hakkının Tanrı tarafından verildiğini göstermektedir. Asya Hun hükümdarı Mo-tun'un unvanı: "*Gök-Tanrı'nın tahta çıkardığı Tanrı kut'u Tanhu*" idi. Hsia Hun tanhu'su He-lien Po Po'nun ifadesi ise şu şekildedir: "*Benim imparator olmam Tanrı tarafından kararlaştırıldı.*" Yine Orhun kitabeleri'nde geçen şu cümlelerde dikkat

⁴ Abdulkadir Donuk, a. g. m, s. 30-31

çekicidir: “Tanrı’ya benzer, Tanrı’da olmuş Türk Bilge Kağan...”, “Babam Kağan ile anam Hatun’u... Tanrı tahta oturttu”, “Tanrı irade ettiği, kut’un olduğu için kağan oldum”, “Tanrı buyurduğu için dizlilere diz çöktürmüş, başlılara baş eğdirmiş...”, “Tanrı bilgi verdiği için kendim bizzat kağan kıldım”. Bu duruma göre Türklerde hükümdarlık yani hakimiyet karizmatik bir nitelik taşıyordu. Ayrıca anlaşılıyor ki eski Türklerde iktidar, “kut” sözü ile ifade edilmekteydi.

Türklerde kut’un yani siyasi iktidarın mahiyeti Kutadgu Bilig’de şöyle tanıtılmaktadır: “Kut’un, tabiatı hizmet, şiarı adalettir. Fazilet ve kismet kut’tan doğar. Ey hükümdar sana tanrı kut verdi . Beyliğe yol ondan geçer. Her şey kut’un eli altındadır bütün istekler onun vasıtasıyla gerçekleşir. Tanrı kimi iktidar sahibi yaparsa o her iki dünyada da mesut olur . “Demek ki Türklerde hükümdarlık ilahi bir kuvvete dayanmaktadır. Böyle olunca Türklerde “karizmatik” hakimiyetin olduğu meydana çıkar.

Türk hükümdarlarındaki karizmatik güç, kanda gizli olarak bulunur ve bu nitelik hanedan üyeleri arasında birinden diğerine kan yoluyla geçer. Fakat Tanrı, hanedan üyeleri arasında seçimini ve tercihinin sadece biri lehinde kullanmaktaydı. Bu seçim tercihte, genellikle hükümdarlığa en çok layık ve yetenekli bir hanedan üyesi üzerinde olmaktadır. Tanrı’nın iradesinin hangi hanedan üyesi üzerinde olduğu da, ancak taht için yapılan bir mücadele sonucunda ortaya çıkmaktaydı. Bu yüzden eski Türk Devletlerinde taht veraset hukuku son devirler istisna edilirse hiçbir zaman belirli kurallara bağlanamamıştır. Bunun tabii sonucu olarak da, hanedan üyeleri arasında taht kavgaları daima kaçınılmaz ve adeta meşru bir vakıa olarak sık sık tekrarlanmaktaydı. Hatta hükümdarın daha sağlığında şehzadelerden birini kendisine veliaht tayin etmesi bile, diğer şehzadeleri durduramamaktaydı. Çünkü veliahdın dışında hemen hemen her şehzade hakkının gasp edildiği duygusuna kapılarak, harekete geçmekteydi. Hem taht davacılarının, hem de onlara destek veren kütlelerin yatışması ise, ancak bir taht kavgası sonucunda da olsa iş başına dirayetli ve yetenekli bir

hanedan üyesinin gelmesiyle mümkün olabilmekteydi. Fakat yine de diğer hanedan üyeleri, siyasi ihtiraslarına gem vuramıyorlar; şartların kendileri için uygun olduğu zamanlarda taht için harekete geçmekten hiçbir şekilde geri durmuyorlardı. Bazen bu hanedan üyeleri, hem içeriden hem dışarıdan destek buluyor; teşvik ve tahrik ediliyordu. Böyle durumlarda mücadele gittikçe derinleşerek, yıllarca süren bir iç savaş halini alıyordu.⁵ Hatta bu mücadeleler sonucunda devlet adamları da kendi ihtirasları doğrultusunda hareket ederek çocuk yaştaki şehzadelerin tahta çıkmasına vesile oluyor ve devlet yönetimini ele geçiriyorlardı. Tabi bütün bu durumlar devletin zayıflamasına, parçalanmasına ve hatta çökmesine neden oluyordu. Netice itibarıyla bu mücadeleler sonucunda en güçlü ve yetenekli olanın tahta geçme durumu olduğu gibi devletin başka devletlerin himayesine girerek istiklalini kaybetmesine neden oluyordu.

⁵ Salim Koca, a. g. e., s69

I. BÖLÜM

DEVLET KURUCUSU OLARAK TAHTA ÇIKMA

Büyük Selçuklu Devleti ve onun devamı olan Türkiye Selçuklu Devleti Türk ve İslam menşeinden gelen unsur ve müesseselerin kaynaşmasıyla kurulmuş büyük bir devlettir. Bu devletlerin göze çarpan ilk hususiyeti, Göktürklerde ve Karahanlılar'da bütün belirtileri ile meydana çıkan, eski Türk sosyal ve siyasî yapısına sahip oluşu idi. Selçuk'un oğulları daha babalarının ölümünü müteakip, en zayıf ve buhranlı zamanlarında bile kendilerine mensup göçebelerinin başında zümrelere ayrılmışlardı. Selçuklu Devleti kurulurken bu feodal unsurlar da devletin bünyesine dahil oluyor; devlet, hanedan azasının müşterek malı olurken diğer aristokrat Türkmen beyleri de feodal hiyerarşiye göre, bir takım idari, askeri ve siyasi haklara sahip sayılıyordu. Dandanakan zaferinden sonra devlet kurulurken Tuğrul Bey, eski Türk unvanı olan Hakan yerine Sultan olmakta, Musa Yabgu ve Çağrı Bey de dahil bütün feodal beyler kendisine tabi bulunmaktaydı.⁶

Bundan sonra devletin kuruluşu bazı işlemlerle tamamlanmaktaydı. Artık feodal yapının başındaki devlet kurucusu, belli bir yerde, belli bir törenle kendisini, başında bulunduğu topluluğun hükümdarı ilan etmeli; tahta çıkmalı ve belirli unvanlar almalıydı. Bu olaylar aynı zamanda yeni hükümdarın iktidarını halka tanıtması ve onaylatması anlamına geliyordu.⁷

Bu açıklamadan sonra Tuğrul Bey'in küçük bir Türkmen topluluğunu nasıl bir Türk-İslam Devleti haline getirdiğini yine hanedan üyesi Kutalmış'ın oğullarının Anadolu'da nasıl güçlü bir devlet kurduklarını görelim.

⁶ Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, İstanbul Kasım 1999, s. 309

⁷ Salim Koca, Türk Kültürünün Temelleri, II. cilt, Ankara 2003, s. 66

A-) Büyük Selçuklu Devletinin Kuruluşu

1-) Tuğrul ve Çağrı Beylerin Türkmenlerin Lideri Olarak Faaliyet Göstermeleri

XX. yy'ın ikinci yarısından sonra Oğuz ana kütlesinden iki ayrı kopma oldu. Bunlardan birincisi Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlara inerken ikincisi ise göç yeri olarak kendi devletlerine bağlı bir uç şehri olan Cend'i tercih etti. Bu kütlenin başında Oğuzların Salur boyu'na mensup Selçuk adında bir bey bulunuyordu.

Selçuk, Oğuzlar Devleti'nde ordu komutanı idi. Oğuz Yabgusu ile aralarındaki problemler yüzünden kendisine bağlı birlikler ve ailelerle Oğuzlar Devleti'nin kışlık merkezi Yenikent'ten ayrılarak, İslam gazilerinin toplandığı bir uç şehri olan Cend'e yerleşti. Bulundukları bölgede hayatlarını devam ettirebilmek için bir takım ittifaklarda bulundular. Karahanlılara karşı Samanilerle ittifak yapan Selçuk 100 yaşında iken Cend'de öldü. Selçuk'un ölümüyle Türkmenlerin başına Yabgu ünvanı ile Arslan geçti. Musa "İnanç", oğlu Yusuf da "Yinal" ünvanını aldı. Bu sırada 17-20 yaşlarında olan Tuğrul ve Çağrı kardeşlerde "Bey" olarak yeni teşkilatta yerlerini aldılar.⁸

Karahanlılara karşı Samanilerle ittifak yapıldığı esnada başlayan Cend'den Maverâünnehir'e geçiş hareketi Selçuk'un ölümüyle tamamlanmıştı. Artık Cend şehrini boşaltan Selçuklu Türkmenlerinin yeni yurtları Maverâünnehir oluyordu. Ancak bu durum Maverâünnehir'in tek hakimi olan Karahanlı İlig Nasr'ın hiç hoşuna gitmemekteydi. Selçuklular, daha önce kendilerine karşı savaştıkları, şimdi de ülkelerinde yaşamakta oldukları Karahanlılara önceki hareketlerini unutturmak için bir kenara çekilip uzun bir müddet hiçbir meseleye karışmadan oturdular. Karahanlılar da esasen çekinilecek bir kuvvet haline gelmiş olan Selçuklulara bir müddet

⁸ Salim Koca, Dandanakan'dan Malazgirt'e, Giresun 1997, s. 50

dokunmadılar. Ancak İlig Nasr, 1015-1016 yıllarında onları Maverâünnehir'den çıkarmaya karar vererek büyük bir ordu hazırladı. Bunu duyan Tuğrul ve Çağrı Beyler çekindiklerinden maiyetleriyle birlikte İlig Han'ın memleketinden ayrılarak Batı Karahanlı hükümdarı Buğra Han'ın ülkesine iltica ettiler ve kendisine elçi gönderdiler.

Kendilerini görünüşte iyi karşılayan Buğra Han, esasen Selçukluların kendi memleketine gelmelerinden memnun değildi. Buğra Han, Tuğrul ve Çağrı kardeşlerin gönderdiği elçiye verdiği mesajda: “*Bundan böyle saltanat işi bizimle Selçuk oğulları arasında ortaklık yoluyla olacaktır.*” diyordu. Fakat bu durumdan şüphelenen Tuğrul ve Çağrı kardeşler eski husumetleri ve istiklalci eğilimleri dolayısı ile Buğra Han'a güvenmeyerek aralarında yaptıkları durum değerlendirmesi sonucunda kardeşlerden birinin Han'ın yanına gitmesini ötekinin de Türkmenlerin başında kalmasının daha emniyetli olduğuna karar verdiler. Buğra Han tam da düşünüldüğü gibi hareket etti ve Tuğrul Bey'i hapsedti. Çağrı Bey'i de gaflet içinde yakalayacağını düşünen Buğra Han hiç de umduğu gibi bir durumla karşılaşmadı ve Çağrı Bey'in üzerine gönderdiği kuvvetler ağır bir yenilgi aldı. Hatta bu bozgun durumunda Buğra Han'ın kumandanlarından 130 kişi de esir düştü. Bu hadise karşısında endişeye kapılan Buğra Han, çeşitli hediyeler vererek Tuğrul Bey'i serbest bıraktı. Bundan sonra iki kardeş Buğra Han'ın ülkesini terk ederek Semerkant civarına doğru yola çıktılar.⁹

Hem bu gelişmeler hem de yersizlik sebebiyle Türkmenler oldukça sıkıntı çekiyorlardı. Bu duruma çare arayan Tuğrul ve Çağrı kardeşler aralarında yaptıkları görüşmede şu karara vardılar: Çağrı Bey, Rum gazasına gidecek, Tuğrul Bey de geçilmesi güç uzak çöllere çekilecek ve böylece hem kendilerini hem de onlara bağlı Türkmenleri emniyet altına alacaktı. Nitekim Çağrı Bey, 3000 kişilik bir kuvvetle Anadolu'ya girdi ve kısa bir sürede de çok büyük bir ganimet elde ederek geri döndü. Ancak Çağrı

⁹ İbnü'l Esir, el-Kamil fi't-Tarih, IX, s. 364; İbrahim Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, M. E. B yay., İst. 1992, s. 9; M. A. Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, Ank. 1998, s. 31-33

Bey'in dönüşünde Horasan Bölgesi'ni geçmesi gerekiyordu ve bu bölge de Gazneli Sultan Mahmud'un hakimiyet sahasıydı. Sultan Mahmud hakimiyet sahasının ihlal edilmesinden dolayı oldukça kızgındı ve Çağrı'nın tekrar bu bölgeden geçmemesi için her türlü tedbiri de almıştı. Buna rağmen Çağrı Bey, bir hileyle bu tedbirleri boşa çıkartarak Horasan'ı geçmiş ve bir elçi vasıtasıyla kardeşi Tuğrul Bey'e sağ salim döndüğünü ve seferin neticesini bildirmiştir.¹⁰

Bu olaylar hiç şüphesiz iki kardeşin prestijlerini ve servetlerini artırmada oldukça etkili olmuştur. Ulaştıkları güç ve kuvvet komşu devletlerin dikkatini çekecek kadar artmıştır. Ancak bu durum amcaları Arslan Yabgu'yu tedirgin etmişti. Arslan Yabgu, ulaşılan bu güç ve kudretin Maverâünnehir ve Türkistan hükümdarlarını üzerine çekmeye yetecek bir güç olduğunu ve onlara kuvvetlerini dağıtmalarını tavsiye etti. Amcalarının tavsiyesine uyan iki kardeş, kuvvetlerini dağıttılar ve bu itaatkar tutumlarını Arslan'ın ölümüne kadar da sürdürdüler.¹¹

Bunun nedenlerine gelince şöyle bir değerlendirme yapabiliriz:

- 1- Anadolu'ya düzenlenen akın neticesinde Tuğrul ve Çağrı'nın maddi ve manevi nüfusları çok artmıştır.
- 2- Bu artışa uygun olarak kendilerine yeni katılımlar olmuştur.
- 3- İki kardeş bunları teşkilatlandırmaya ve düzenli kuvvetler meydana getirmeye başlamışlardı. Fakat amcaları Arslan buna mani olmuştur.
- 4- Her ne kadar Arslan Yabgu fiilen ve resmen Selçuklular ailesinin reisi ise de Tuğrul ve Çağrı bağımsız hareket ediyorlardı.¹²

¹⁰ M. A. Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, Ank. 98, s. 38-39; O. Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, İstanbul 99, s. 90; S. Koca, Dandanakan'dan Malazgirt'e, Giresun 97, s. 54

¹¹ M. A. Köymen, a. g. e, s. 31-33

¹² M. A. Köymen, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, c. 1, Ank. 2000, s. 115-116

1024 yılında Karahanlı tahtına çıkan Yusuf Kadir Han bütün Maverâünnehir üzerinde hakimiyet kurmak istiyordu. Ancak Buhara hakimi Ali Tigin ve Arslan Yabgu'nun kuvvetleri Yusuf Kadir Han'ı endişelendiriyordu. Bunun üzerine o, Gazneliler Devleti hükümdarı Sultan Mahmud'la anlaşarak her ikisinin de ortak düşman kabul ettikleri Ali Tigin ve Arslan Yabgu'ya karşı birlikte hareket etmeyi kararlaştırdılar. Bu anlaşma sonrasında Yusuf Kadir Han ordusuyla Semerkant'a doğru ilerlerken, Sultan Mahmud da Ceyhun nehrini geçerek Maverâünnehir'e girdi. İki hükümdar Semerkant yakınlarında buluşarak mevcut sorunları ve bu sorunların çözümü hususunda görüş alışverişinde bulundular. Bu görüşmede Sultan Mahmud, Ali Tigin ve Arslan Yabgu'nun hal'ini kendi üzerine aldı. Bu iki büyük hükümdarın birleşen kuvvetlerine mukavemet edemeyeceklerini anlayan ve alınan kararları öğrenen Ali Tigin ve Arslan Yabgu ayrı ayrı başlarının çarelerine baktılar. Ali Tigin, Buhara'yı acele ve yalnız olarak terk etti. Arslan Yabgu ise bütün maiyetiyle birlikte çöle çekildi. Sultan Mahmud, Selçukluların nezdine gayet mahir bir elçi göndererek, türlü vaatlerle Arslan Yabgu'yu görüşüp anlaşmak üzere yanına davet etti. Arslan Yabgu, biraz da çaresizlikten bu karara icabet etti ve Sultan Mahmud'un huzuruna geldi. Sultan Mahmud, Arslan Yabgu ile yaptığı görüşmede Arslan Yabgu'nun kendisi için büyük bir tehlike olabileceğini yeniden görüp teyit edince onu yakalatıp Hindistan'daki Kalencer Kalesi'ne hapsedti (1025). Bu hadise karşısında Selçuklular, Arslan'ı kurtarmak için herhangi bir harekette bulunmadılar.¹³

Yani Arslan Yabgu'nun esir edilmesiyle Tuğrul ve Çağrı Beyler hem fiilen hem de resmen Selçuklu Türkmenlerinin başına geçeceklerdi. Her ne kadar amcaları Musa ve Selçuklu ailesinden daha başkaları bulunsa da bu iki kardeşin başa geçmeleri aile içerisinde tartışma konusu yaratmamıştı. Ancak itiraz aile içerisinde değil Arslan'ın kumandanlarından geldi. Tabi ki

¹³ Salim Koca, a. g. e., s. 57-58; M. Altay. Köymen, a. g. e., s. 31; O. Turan, a. g. e, s. 91-92

bu durum Arslan ile bu iki kardeşin yukarıda da belirttiğimiz gibi öteden beri süregelen rekabetinin de bir belirtisi idi.¹⁴

2-) Selçuklu Beylerinin Gaznelilere Karşı Kazandıkları İlk Zaferler ve Teşkilatlanmaları

*“Evvelce çobanlarla uğraşırdık,
Şimdi başımıza vilayetleri fetheden
Emirler geldiler.”*

Gazneli veziri Ahmed b. Abdu's-Samed

Harezm bölgesi'nde çeşitli tehlike ve tehdit altında kalan Tuğrul ve Çağrı Beyler 1035 yılının ilkbaharında bütün ağırlıklarını alarak, kendilerine bağlı Türkmenlerle birlikte Ceyhun nehrini geçtiler. Sultan Mesud'dan izin alınmaksızın Horasan'ın Nesa şehri çevresine gelip yerleştiler. Selçuklu Türkmenleri'nin böyle birdenbire Horasan'a inmeleri başta Sultan Mesud olmak üzere Gazneli devlet adamları arasında büyük telaş ve endişe yarattı.

Nesa şehri, çöllerin başladığı bir yerde bulunuyordu. Bu yönü Selçuklu Türkmenleri'nin ani saldırılar karşısında çöllere çekilerek savunma tedbirleri almalarına imkan verecekti. Üstelik bu bölge Selçuklu Beyleri'ne bağlı olmayan Türkmenler'in yaşadıkları yerler ile her zaman temas sağlanabilecek bir konumdaydı. Bunun yanı sıra geniş otlaklarıyla Türkmenler'in göçebe hayat tarzlarına son derece elverişli bir bölge idi.¹⁵

Selçuklu Beyleri, Nesa çevresine yerleşir yerleşmez, Gazneli Devleti'nin Horasan Divan Reisi Suri'ye mektup yazdılar. Bu mektupta Selçuklu Beyleri: *“Gazneli Devleti ordusuna asker verme, sınır bekçiliği yapma, vergi ödeme ve Gazne sarayında rehin bulundurma”* vaatlerinde bulunuyordu. Ancak Sultan Mesud, bu durum karşısında hemen

¹⁴ M. Altay Köymen, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, c. 1, Ank. 2000, s. 115-116

¹⁵ M. A. Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, Ank. 98, s. 42

Türkmenler'in üzerine yürüyüp, kuvvetlenmelerine fırsat vermeden onların Horasan'dan çıkarılmalarını istedi. ¹⁶

Selçuklular'a karşı ordu sevk etmeye karar veren Sultan Mesud, son defa mülkî ve askeri bütün devlet erkanını topladı. Burada yapılan görüşmelerde; 1) Ya Horasan'ı bu adamlardan temizlemeli ve hepsini suyun öte tarafına atmalı 2) Ya da hizmetlerini, itaatlerini ve liderlerini rehin olarak saraya göndermelerini kabul etmeli fikirleri tartışıldı ve Sultan Mesud 'un da meylli olduğu birinci fikir kabul edildi. Nesa tarafına gönderilecek orduya on komutan seçildi. Hepsinin başına da ihtiyar Beydoğdu geçirildi. Esasında, bu kolektif kumandanlık sistemine bizzat Beydoğdu karşı geliyordu ve ona göre böyle bir durumda orduda disiplini sağlamak mümkün değildi. Buna rağmen hükümdar bu mazeretleri kabul etmedi. ¹⁷

Türkistan'ı fethedebilecek bir güce sahip olan bu ordu, Nesa tarafına hareket ettikten kısa bir süre sonra karşılaştıkları bir grup Türkmenleri yenilgiye uğrattı ve birçok da ganimet elde etti. Bu küçük ve sıradan başarı ordudaki disiplini bozduğu gibi Sultan Mesud'u da oldukça memnun etmiş ve zaferden emin olan Sultan'ı eğlenceye sevk etmeye yetmişti. Ancak bu sevinç uzun sürmedi. Seher vakti Sultan'ın ordusunun müthiş bir bozguna uğratıldığı ve her şeyin Türkmenler'in eline düştüğü, hatta başkumandan Beydoğdu'nun bile hayatını zor kurtardığı haberi geldi. Selçuklular, karşılarındaki muazzam ordu karşısında galibiyeti bozkırlarda çok uygulanan pusu kurma usulü ile almış ve en mühim rolü de Çağrı Bey oynamıştı. ¹⁸

Sultan Mesud, aldığı bu haber karşısında hiç şüphesiz büyük bir üzüntü ve endişeye kapıldı. Onun içine düştüğü çaresizlik yenilginin öcünü

¹⁶ Salim Koca; a. g. e., s. 65-66

¹⁷ M. A. Köymen, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, c. 1, s. 214

¹⁸ B. Zahoder, "Selçuklu Devletinin Kuruluşu Sırasında Horasan", çev. İsmail Kaynak, Belleten c. 19 sa. 76, s. 523

alacağı yerde, hemen barışa yanaşılması suretiyle Gazneli Devleti'nin şeref ve itibarını kırmasıyla ortaya koyulmuştu.¹⁹ Şöyle ki;

Savaşın sonuçlanmasının hemen ardından Tuğrul Bey kendi imamını yanına çağırarak: *“Ey Allah'ım! Mülkün asıl sahibi sensin. Sen mülkü dilediğine verir, mülkü dilediğinden çekip alırsın. Dilediğini aziz kılar, dilediğini zelil edersin. İyilik yalnız senin elindedir. Sen her şeye hakkıyla kadırsın.”* manasına gelen Al-i İmran suresinin 26. ayetini yazdırarak başka hiçbir kelime ilave ettirmeksizin Sultan Mesud'a gönderdi. Sultan Mesud'da bu mektuba güzel vaatlerle dolu bir cevap yazıp hediyeler ve hilatler verdi. Ayrıca Sultan Mesud, Dikistan'ı Çağrı Bey'e, Nesa'yı Tuğrul Bey'e ve Ferave'yi de Musa Bey'e verecek, buna karşılık onlarda Sultan'a tabi olacaklar ve hatta içlerinden biri daima Sultan'ın katında bulunacaktı. Ancak Selçuklular bu anlaşmaya çok da sadık kalmadılar.²⁰

Selçuklular'ın Gazneliler'e karşı kazandıkları bu ilk zafer, son derece önemlidir. Zira, şimdiye kadar bir bakıma sığıntı, bir bakıma da başka bir devletin toprak bütünlüğünü bozmuş gayri meşru bir kuvvet olarak görünen Selçuklular, bu zaferden sonra üzerinde yaşadıkları topraklara hakim olmak hakkını kılıçlarıyla elde etmişler ve meşru bir kuvvet haline gelmişlerdir. Bu itibarla bu zafer, onların devlet kurma yolunda ulaştıkları büyük merhaledir.²¹

Yukarıda belirtilen anlaşmaya rağmen Selçuklu Türkmenleri'nin bu anlaşmaya sadık kalma gibi bir düşüncelerinin olmadığı belirtilmişti. Anlaşmanın üzerinden henüz 6 ay geçmişken Sultan Mesud'a gelen haberler bu düşüncenin bir kanıtı gibidir. Zira bu haberlerde Selçuklu Türkmenleri'nin, her yere adamlar göndermek suretiyle, fesat çıkardıkları, halkı incittikleri, ne bulurlarsa almakta oldukları, Serahs ve çevresinden bir

¹⁹ M. Altay Köymen, a. g. e., s. 212-218; Salim Koca, a. g. e., s. 67-69; F. Sümer, Oğuzlar, ist.

99, s. 104 O. Turan, a. g. e., s. 95; İ. Kafesoğlu, a. g. e., s. 16

²⁰ İbnü'l Esir, a. g. e., s. 368

²¹ M. Altay Köymen, a. g. e., s. 253

çok hayvanı sürüp götördükleri, Cuzcan, Serahs Bölgesi'nde karışıklık çıkardıkları, tedbir alınmadığı takdirde Horasan'ın harap olacağı bilgisi alınıyordu.

Bütün bunlardan haberdar olan Sultan Mesud yeni katılımlarla daha da güçlenmiş olan Selçuklular üzerine, Hacıp kumandası altında 10. 000 atlı ile 5000 piyadeden oluşan bir orduyu Horasan'a gönderdi. Bu arada Selçuklular gönderdikleri elçi vasıtasıyla, yerlerinin dar geldiğini ileri sürerek Merv, Serahs ve Baverd gibi şehirlerin de kendilerine verilmesini istiyor buna karşılık da devlete maaşlı asker olarak hizmet edeceklerini bildiriyorlardı. Ayrıca, üzerlerine bir kuvvet gönderildiği takdirde savaşmaktan çekinmediklerini açıkça ifade ediyorlardı. Selçuklular'ın gönderdikleri bu haber adeta bir ültimatoma mahiyetindeydi. Nihayet iki ordu Serahs Bölgesi'nde karşı karşıya geldi. Ancak, Selçuklular ailelerini ve ağırlıklarını çöle doğru göndererek çete savaşına yatkın bir halde idiler. Serahs Bölgesi'nde meydana gelen savaşta Gazneli ordusu müthiş bir bozguna uğradı ve dağıldı. Savaş esnasında okla yaralanan Hacıp güçlükle Herat'a kaçtı.

Selçuklular kazandıkları bu ikinci zaferden sonra, hemen bir kurultay toplayıp Tuğrul'u başlarına hükümdar seçtiler. Mutlak bir hakimiyete sahip olan Tuğrul, Merv şehrini Çağrı Bey'e Serahs'ı da amcaları Musa Yabgu'ya bırakıp kendisine Nişabur'u aldı. Böylelikle kendi aralarındaki taksim de gerçekleşmiş oldu. Gerçi Tuğrul Bey'in payına düşen Nişabur daha alınamamıştı. Bunun için Tuğrul Bey, İbrahim Yinal'ı görevlendirdi ve İbrahim Yinal savaşmadan bu şehri ele geçirdi. Tuğrul Bey'in Nişabur'a girişinde hakimiyet sembolleri olarak kolunda gerilmiş bir yay ile kemerinde üç ok bulunuyordu. Hemen ardından Cuma günü Büyük Cami'de hutbe Tuğrul adına çevrildi. Ve Tuğrul Bey hutbede "El-Melikü'l Mülûk" unvanıyla

zikredildi. Bundan on gün sonra da Tuğrul, Nişabur'a gelerek Sultan Mesud'un tahtına oturdu.²²

Tuğrul Bey tahta geçtikten hemen sonra icraatlarına başlamış, Horasan valilerinin adetini devam ettirerek haftanın ilk gününü halkın şikayetlerini dinlemeye ve davalarına bakmaya ayırmıştır. Ayrıca, Abbasi halifesinin gönderdiği elçi Tuğrul Bey'i de Nişabur'un hakimi olarak kabul etmişti. Artık devletin kuruluşu son safhaya gelmiş bulunuyordu. O da Gazneliler Devleti idi. Gazneliler engeli aşıldığı takdirde devletin kuruluşu tamamlanmış olacaktı. Bu da ancak kesin sonuçlu bir savaş sonucunda mümkün olabilirdi.²³

3-) Dandanakan Zaferi ve Tuğrul Beyin Bölge Hükümdarlığından Sultanlığa Yükselişi

Gazneliler ordusunun arka arkaya iki defa yenilmesinden sonra durumun son derece ciddi olduğunu anlayan Sultan Mesud, 300 savaş fili ile destekli 50. 000 kişilik atlı ve yaya birliklerden oluşan ordusunun başına geçerek Selçuklular'ın üzerine yürüdü. Bu durumu yakından takip eden Çağrı Bey, Gazneli ordusunun gücünü öğrenmek için Ulya-abad denilen yerde Gazneli ordusu üzerine ani bir saldırı düzenledi ancak bir sonuç alamadı. Bunun üzerine Selçuklu Beyleri, Serahs şehrinde bir araya gelerek bir toplantı yaptılar. Bu toplantıda savaş yapmakta kararlı olan “ *Sultan Mesud 'un ordusunun hantal olduğu, son derece hareketli olan Selçuklu ordusunun meydan savaşında kesin sonuca gidebileceğini*” söyleyen Çağrı Bey'in fikri oy birliğiyle kabul edildi.²⁴

Selçuklu Beyleri, bir meydan savaşına girmek için gerekli zamanın gelmesini beklemiş ve bu nedenle başlangıçta yıpratma ve yıldırma taktiğini

²²B. Zahoder, a. g. e, s. 524; M. Altay Köymen, a. g. e., s. 248-253; İ. Kafesoğlu, a. g. e., s.

17; O. Turan, a. g. e., s. 98

²³ Salim Koca; a. g. e., s. 72

²⁴ O. Turan, a. g. e., s. 105; S. Koca, a. g. e., s. 74

başarıyla uygulamıştır. Böylece 1039 yılının ilkbaharında başlayan savaşlar 1040 yılının ilkbaharına kadar sürdü. Bu arada Sultan Mesud, vezirinin tavsiyesi üzerine Selçuklu beyleri ile anlaşma yolları aradıysa da, aralarındaki karşılıklı güvensizlik nedeniyle bu teşebbüs de bir sonuç getirmedi. Uzun süren bu savaş durumu hiç şüphesiz iki tarafta da manevi bir çöküntüye sebep oluyordu. Hatta Selçuklular arasında bile Horasan'ın terk edilmesini düşünen yığınlar bulunmaktaydı. Vur-kaç taktiği ile Gazneli ordusu da perişan bir halde panik ve yılgınlık havasında bulunuyordu. Sultan Mesud manen çökmüş, kimseyi dinlemez ve her an ihanete uğrayacakmış gibi bir ruh haline bürünmüştü. Tuğrul Bey ise günlerce çizmesini ve zırhını üzerinden çıkarmamış, ancak kalkanını yastık yapmak suretiyle dinlenebilmişti.²⁵

Artık zamanın geldiğini gören Selçuklu Beyleri Merv yakınlarındaki Dandanakan hisarı önünde meydan savaşını kabul ettiler. Gazneli ordusunun saf halinde savaşmasına karşılık, Selçuklu ordusu bölük bölük saldırıyordu. Daha önce ihanete uğrayan Sultan Mesud'un, en güvenilir ve en önemli güçleri de savaş meydanında Sultan'a ihanet ederek Selçuklular safına katılıyordu. Gazneli ordusu bir taraftan çökerken bir taraftan da çözülüyordu. Bu durum tarafların birinde cesaret ve umut diğer tarafında ise korku ve hüznün duygularının ortaya çıkmasına neden oluyordu.²⁶

Son derece hareketli olan Selçuklu ordusunun saldırısı 3 gün devam etti. Zaten bitkin halde olan Gazneli ordusu daha fazla dayanamayarak bozgun halinde dağıldı. Sultan dahi savaşı kaybettiğini anlayınca Gazne şehrine doğru kaçtı. Gazneliler'in bütün ağırlıkları Selçuklular'ın eline geçti.²⁷

Bu zafer sonucunda Selçuk ile başlayan, oğlu Arslan Yabgu ve özellikle torunları Tuğrul ve Çağrı Bey ile devam eden yüzyıllık mücadele,

²⁵ S. Koca, a. g. e., s. 75

²⁶ S. Koca, a. g. e., s. 76

²⁷ İbnü'l Esir, a. g. e, s. 369

zaferle sonuçlandı ve modern tarihçilerin Büyük Selçuklu Devleti adını verdikleri Türk Devleti'nin kuruluşu tamamlandı.

Selçuklu Beyleri savaş meydanında hemen bir taht kurdular. Tuğrul Bey hükümdar sıfatıyla bu tahta oturdu. Türkmen Beyleri ve Selçuklu ordusu kendisini “Horasan Emiri” olarak selamladılar. Adet gereğince, zafer haberi birer fetihname ile komşu hükümdarlara bildirildi.²⁸

4-) Dini Otoritenin Onayı

Selçuklu Beyleri 1040 yılında elde ettikleri zaferden hemen sonra Merv şehrinde bir araya gelerek devleti yeniden düzenlemek için çalışmalara başladılar. Kendi aralarında birlik ve beraberliğin her daim üst seviyede tutulması gerektiği ve birbirlerine destek oldukları müddetçe kimsenin kendilerini yenemeyeceği hususunda fikir birliğine vardılar.

Bundan sonra Selçuklu Beyleri'nin ilk işi Bağdat'taki Abbasi Halifesi'ne bir mektup yazmak oldu. Altında Tuğrul Bey'in imzası bulunan bu mektupta: “ *Biz Selçuk oğulları kullarınız, mukaddes peygamberlik huzur ve devletinin her zaman taraftarı olan ve ona itaat eden bir kabile idik. Her zaman gaza ve cihada çalışıyorduk ve büyük Kabe'yi ziyarette devam ederdik. Bizim aramızda ileri gelmiş ve muhterem İsrail bin Selçuk adlı bir amcamız vardı. Yemined-devle Mahmud bin Sevük-tekin onu, cürün ve kabahati olmadan yakalayıp Hindistan'da Kalencer Kalesi'ne göndererek, yedi yıl hapsetti. Nihayet o, orada ömrünün sonuna erip öldü. Bizim akraba ve taahkatımızdan bir çoklarını kalelerde mahpus tuttu. Mahmut ölüp de yerine oğlu Mesud geçince, memleket işleri ile uğraşmayarak, eğlence ile gezip dolaşmakla meşgul oluyordu. Muhakkak ki Horasan'ın meşhur ve ileri gelenleri, kendilerini himayemiz altına almamızı istediler. Mesud'un ordusu üzerimize geldi. Aramızda ilerleme ve gerilemeler, mağlubiyetler ve*

²⁸ Salim Koca, a. g. e., s. 73-78

galibiyetler oldu. Nihayet iyi baht yüz gösterdi. Son defasında Mesud büyük bir ordu ile bizzat üzerimize yürüdü. Tanrı'nın yardımı ve Peygamber'in temiz ve mukaddes huzurunun ikbali ile bizim taraf galip geldi. Mesud mağlup, zelil ve bayrağı baş aşağı gelmiş bir halde sırt çevirip kaçarak devleti bize bıraktı. Tanrı'nın bu vergisine şükür, bu yardımına da hamd olmak üzere, adalet ve insaf ile hareket ettik, zulüm ve adaletsizlik yolundan ayrıldık. Şimdi istiyoruz ki, bu iş Emir'ül Mü'min'in buyruğu ile olsun”²⁹ diyerek kurdukları devletin halife tarafından onaylanmasını rica ettiler.

Halife tarafından tanınması Tuğrul Bey'e, başlangıçtaki Türkmen beyliğinden, hatta herhangi bir bölge krallığından çok daha başka bir hüviyet kazandırdı. Resmen “Sultan” diye adlandırılan, hutbede halifenin ardından bu isimle zikredilen, “doğunun ve batının sultanı” derecesine yükseltilmiş olan Tuğrul Bey gerçekten, Abbasi halifesinin tanındığı her yerde, Müslüman cemaatin devlet işleriyle görevlendirilmişti; ve onun cihangir faaliyetine, o andan itibaren yeni bir hedef çizilmişti.³⁰

Tuğrul Bey bu hedef doğrultusunda İslam dünyasının siyasi liderliğini üstlenmek için Abbasi Halifeliğini tehdit eden şii Büveyhi ve Fatımilere karşı 1055 yılında harekete geçmiş ve hem Büveyhileri hem de Fatımileri etkisiz hale getirerek Sünni İslam Dünyasını Şiilik tehlikesinden kurtarmıştı. Böylelikle hem Tuğrul Bey hem de Büyük Selçuklu Devleti kısa süre içerisinde İslam Dünyası'nın siyasi liderliğini de ele geçirmişti.

²⁹ Ravendi, Rahat. üs-Sudur -. -, çev. Ahmet Ateş, Ank. 99, s. 101-102

³⁰ Cl. Cahen, “Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi”, çev. Y. Yücel-B. Yediyıldız, Belleten sa. 201, s. 1388

B-) Türkiye Selçuklu Devletinin Kuruluşu

1-) Süleymanşah ve Mansur'un Ortak Liderlik Dönemi

Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluşu Kutalmışoğulları'ndan Süleymanşah ve kardeşlerinin Anadolu'ya gelişleri ve buradaki ilk faaliyetleri ile başlar. Kutalmış Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in ölümünden sonra Horasan Meliki Alparslan ile girdiği iktidar mücadelesini hayatıyla birlikte kaybetmiş; bununla birlikte Mansur, Süleymanşah, Alp İlek ve Devlet adlı oğulları da tutuklanmıştı.³¹

Bu olayın sonrasından (1063) Malazgirt zaferine kadar geçen süre içerisinde Kutalmışoğullarının durumu kaynaklarda belirtilmemektedir. Bu durum bize Alparslan'ın saltanatı boyunca Kutalmışoğulları'nı devletin merkezi Rey'de tutuklu bulundurduğunu düşündürmektedir. Kutalmışoğulları ve onların faaliyetleri Malazgirt zaferinden sonra yeniden anlatılmaya başlanmıştır. Ancak burada ortaya çıkan durum tarihçilerimizin hemfikir oldukları bir durum değildir. Mevcut kaynaklardaki ifadelerle göre Kutalmışoğullarının Anadolu'ya gelişleri şu şekilde açıklanmaktadır:

1- Kutalmışoğulları, Sultan Alp Arslan'ın saltanatı boyunca tutuklu kalmışlardır. Alp Arslan'dan sonra yerine geçen oğlu Melikşah ile amcası Kirman Meliki Kara Arslan Kavurt arasında başlayan iktidar mücadelesinin yarattığı durumdan yararlanarak bir fırsatını bulup kaçmak suretiyle Anadolu'ya gelmişlerdir.

2- Eski Türk hakimiyet anlayışına göre, Türk Devletlerinde her hanedan üyesinin idaresine belirli bir bölge bırakılmaktadır. Selçuklu veziri Nizamül- Mülk'ün aracılığı ve halifenin isteği hatta ısrarı üzerine yeni Sultan Melikşah, Kutalmışoğullarına Anadolu'yu vermiştir. Durum böyle ise

³¹ Salim Koca; Türkiye Selçukluları Tarihi, II. cilt Malazgirt'ten Miryokefalon'a (1071-1176), Çorum 2003, s. 33

Kutalmışoğulları halifenin aracılığı ve Melikşah'ın onayı ile Anadolu'ya gelmişlerdir.

3- Sultan Alp Arslan Malazgirt zaferinden sonra esir Bizans İmparatoru Romanos Diogenes ile yaptığı antlaşmanın hükümsüz kalması üzerine Selçuklu ve Türkmen beylerine “Anadolu'nun fethi” emrini vermiştir. Sultan Alp Arslan, Anadolu'nun fethi emrine artık iktidarı için tehlike olmaktan çıkmış olan Kutalmışoğullarını da dahil etmiştir. Böylece Kutalmışoğulları Alp Arslan'ın emri ile Anadolu'nun fethine memur edilmiştir.³²

Ortaya çıkartılmış olan ve tarihçilerimizin hemfikir olamadığı bu durum hiç şüphesiz geniş bir yoruma tabi tutulmalıdır. Biz bu durum karşısında kanaatimizi Kutalmışoğulları'nın Anadolu'ya Malazgirt zaferinden hemen sonra gelmelerini Alp Arslan'ın verdiği emir ile ilgili olduğu yönünde kullanmaktayız. Çünkü, Türk hükümdarları bir ülkenin fethine karar verince bu işi ya bizzat kendileri yaparlar ya da hanedan üyelerine ve emrindeki beylere bu hususta görev verirler. Burada Kutalmışoğulları'nın durumu bu felsefeye uygun düşmektedir. Sultan Alp Arslan tutukluluk süresince Kutalmışoğulları'nın iyi hallerini görmüş olmalı ki onlara Anadolu'nun fethi görevini vermekte tereddüt etmemiştir.³³

Anadolu'ya geldikten sonra Mansur, Alp İlek, Süleymanşah ve Devlet kardeşler 1072 yılı içerisinde Fırat Irmağı boylarında ve Urfa, Diyarbakır, Birecik yörelerinde fetihlerde bulunmaya başladılar. Alp İlek ve Devlet,

³² Salim Koca; a. g. e., s. 35

³³ Bu konuyla ilgili olarak M. A. Köymen, “Kutalmışoğullarının, Melikşah tarafından Anadolu'nun fethine memur edildiklerini, böylelikle Anadolu'da başlarında Selçuklu soyundan hükümdarların bulunduğu vassal bir devlet kurulduğunu, Melikşah'ın, Kutalmışoğullarının olası bir zararlı faaliyetine karşı sultanlık menşurunu kardeşlerden birine değil hepsine birden verdiğini ve böylece aralarında bir iç çekişmenin yaşanmasına ortam hazırladığını, bununla birlikte Anadolu'da Saltukoğulları, Mengücekoğulları ve Danişmendoğulları gibi ikinci gruptan vassal devletlerin kurulmasına izin vererek de onlara karşı tedbir aldığını ileri sürmektedir. (Belleten LVII / 218, s. 72) Ancak bununla birlikte daha geniş bilgi için bkz. Salim Koca, a. g. e., s. 33-37

Sultan Alp Arslan tarafından Suriye ve Mısır'ın fethi için görevlendirilmiş olan Türkmen Beyi Atsız ile girdikleri iç mücadeleyi kaybederek esir düştüler. Bu sırada Süleymanşah, Selçuklu Devleti'ne bağlı olan Mirdasoğulları'ndan Halep'i alarak güneye doğru genişlemek istedi ise de bu teşebbüsünden Melikşah'ın tepkisini çekeceğinden endişe ederek Mirdasoğullarından bir miktar para ve mal alarak Halep önlerinden ayrıldı. Tabi burada Süleymanşah'ın öncelikle yapması gereken iş esir düşen kardeşlerini kurtarmak olmalıydı. Süleymanşah da üzerine düşen görevi yerine getirerek Atsız'dan esir düşen kardeşlerini geri istedi. Ancak Atsız, durumu büyük Sultan Melikşah'a yazdığını ve ondan gelecek cevaba göre hareket edeceğini bildirdi. Bu cevap hiç şüphesiz Süleymanşah'ın talebinde ısrar etmemesi için yeterli bir sebepti. Atsız, kısa bir süre sonrada Alp İlek ve Devlet'i Sultan Melikşah'a gönderdi ve Kutalmışoğulları'nın ikisi daha işin başında saf dışı oldu.³⁴

Kutalmışoğulları'nın daha işin başındayken başlarına gelen olaylar Süleymanşah ve Mansur 'un Kuzey Suriye'den Anadolu'ya yönelmesine neden olmuştu. Gerçekten de Kuzey Suriye'de Selçuklu vassallarıyla çatışmaktansa siyasi ve sosyal buhranların yaşandığı Anadolu'ya yönelmek daha doğru bir tercihti. 1074 yılında Konya'yı arkalarındaki büyük Türkmen kütlelerinin de yardımıyla alan Süleymanşah ve Mansur kardeşler Anadolu'daki iktidarsızlığı ve çalkantıyı çok iyi değerlendirip 1075 yılında da İznik'i ele geçirdiler.

Süleymanşah ve Mansur kardeşler 1075'te İznik'te yerleştikten sonra Bizans'ın uğradığı buhranlardan ve zayıf imparator Mihael'e karşı çıkan isyanlardan faydalanarak süratle devletini genişletmek ve kuvvetlendirme imkanını buldular. Gerçekten de Bizans'ın Rumeli orduları komutanı N. Breyemios Edirne 'den, Anadolu orduları komutanı N. Botaniates de Kütahya'dan İstanbul üzerine yürüdü. Büyük bir siyaset ve devlet adamının

³⁴ A. Sevim; Anadolu Fatihı Kutalmışoğlu Süleymanşah, s. 24; O. Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 48; S. Koca, a. g. e., s. 37

yapması gerekeni yapan Süleymanşah ve Mansur kardeşler, Botaniates'e destek vererek bir takım tavizler de almak suretiyle onun Bizans İmparatoru olmasını sağladı. Bu durum Süleymanşah ve Mansur'un hakimiyetlerini Karadeniz, Marmara ve Akdeniz sahillerine kadar her tarafta genişletmesine ve her tarafın Türklerle dolmasına neden oldu.³⁵ Ayrıca elde edilen bu siyasi başarılar Süleymanşah ve Mansur kardeşlerin popülaritesini artırmış Türkistan ve İran üzerinden gelen Türkmenler'in onların himaye ve emirleri altına girmesine neden olmuştur.

2-) Başkanlık Sorununun Çözülmesi

Arus-i saltanat taksim kabul etmez.

Hoca Sa'adeddin

Süleymanşah ve Mansur için her şey yolunda giderken iki kardeşin arası başkanlık meselesi yüzünden bozuldu. Bu sıralarda İstanbul'da bulunan Mansur, sadece kardeşine değil, aynı zamanda Sultan Melikşah'a karşıda tavır alınca, Süleymanşah, bu durumu kendi lehine değerlendirerek, kardeşinin faaliyetlerini Büyük Sultan Melikşah'a bildirdi. Bunun üzerine Melikşah, imparatorluğun en değerli ve iş bilir emirlerinden Porsuk'u bir Selçuklu kuvvetiyle İznik'e sevk etti. Melikşah'ın, Mansur hakkındaki ihbarı araştırmaya ve soruşturmaya gerek görmeksizin, derhal gerçek olarak kabul etmesi, Süleymanşah'ın, Büyük Selçuklu payitahtında şahsı etrafında uyandırmak istediği itimadı sağladığı da göstermektedir. Böylece Porsuk, Mansur'u bertaraf edince Türkiye Selçuklu Devleti'nin yönetimi Süleymanşah'a kaldı. Süleymanşah, tek başına Türkiye Selçuklu Devleti'nin hükümdarı oldu.³⁶

³⁵ Osman Turan; a. g. e., s. 55

³⁶ Salim Koca, a. g. e., s. 40; A. Sevim, a. g. e., s. 29

3-) Dragos Çayı Anlaşması Ve Devletin Hukuken Tanınması

Bizans'ın içerisindeki siyasi istikrarsızlık, iç karışıklık ve sonu gelmez entrikalar XI. yy'ın son çeyreğinde de devam ediyordu. 1078'de Süleymanşah ve Mansur'un yardımlarıyla tahta geçen Botaniates, siyasi istikrarını sağlayamamış ve Bizans devlet adamlarından Melissenos'un isyanıyla karşı karşıya kalmıştı. Melissenos'un amacı Bizans tahtını ele geçirmektir ve bunun içinde Süleymanşah'la bir antlaşma yapmıştı. Bu anlaşmaya göre Süleymanşah, Melissenos'a yardımda bulunacak Melissenos da bu yardım karşılığında Bizans'ın Anadolu'da bulunan topraklarını vadediyordu. Bizans'ın mevcut imparatoru Botaniates, müttefiki Süleymanşah'ın kendisine karşı bu tutum ve davranışı üzerine gönderdiği bir ordu ile İznik'i kuşattıysa da istediği sonucu alamadı. Eskişehir civarında Süleymanşah'la ordusunu birleştiren Melissenos da İstanbul üzerine yürüdü ve Üsküdar'da karargah kurdu. Öte yanda Melissenos'tan önce elini tutan Aleksios Komnenos yaptığı bir darbe ile Botaniates'i devirip, tahta çıktı. Daha da karışık bir hal alan bu Bizans'taki taht kavgaları hiç şüphesiz Süleymanşah'ın işini kolaylaştırıyordu. Süleymanşah Marmara, Karadeniz ve İstanbul Boğazı sahillerine doğru akıncı birlikleri gönderiyor ve bu birliklerde her tarafı yağma edip ele geçiriyordu. Bizans ve ahalisi bu durum karşısında dehşet içerisinde kalmıştı.³⁷

Yeni İmparator Komnenos bu duruma bir çare bulmakta gecikmedi. Oluşturduğu ekiple sahil kenarındaki Türklerin üzerine özellikle gece vakitlerinde ani baskınlar düzenleyerek Türklerin geri çekilmesini sağladı. Bu planın başarılı bir şekilde uygulanması üzerine Komnenos, gece baskınlarının yerine gündüz baskınları da düzenleyip Türklerin İznik dolaylarına kadar çekilmesine neden oldu.³⁸

³⁷ S. Koca, a. g. e., s. 42

³⁸ S. Koca, a. g. e., s. 43

İmparator Komnenos, bu başarılarına sevinirken tam bu sırada Norman istilası başladı. Normanların başında bulunan Robert, önemli birlikler toplayarak Süleymanşah'la uğraşan Bizans'ın üzerine yürüdü. İki ateş arasında kalan Komnenos bu durum karşısında Süleymanşah'la anlaşmak zorunda kaldı. Anlaşma gereği Drakon Deresi (Dragos Çayı) sınır kabul edilecek, Süleymanşah, Bizans üzerine herhangi bir akın düzenlenmeyecekti.³⁹

Tarihi kayıtlara göre, bu Türkiye Selçuklu Devleti'nin yaptığı ilk milletlerarası antlaşma idi. Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos, bu antlaşma ile hem bütün Anadolu'yu Selçuklu idaresine bıraktığını hem de yeni kurulmuş olan Türkiye Selçuklu Devleti'nin siyasi varlığını resmen tanımış ve kabul etmiş bulunuyordu. Çünkü, devletlerarası hukukta, iki devlet arasında yapılan bir antlaşma, bu antlaşmayı yapan devletlerin karşılıklı olarak belirli bir toprak üzerinde birbirlerini tanımaları anlamına gelmekteydi.⁴⁰

4-) Fetihlerle Birlikte Devlet Sınırlarının Genişletilmesi

Süleymanşah, Bizans ile giriştiği mücadeleden galip ayrılarak arkasını emniyet altına alacak iyi bir antlaşma yapmıştı. Bu rahatlık Süleymanşah'ın güneye yani Çukurova Bölgesi'ne yöneldi. 1082 yılında Toros dağlarını aşip Tarsus'u ele geçirdi. Burada Süleymanşah altı çizilecek önemli bir harekette bulundu. Tarsus Bölgesi'ne kadı atamak için, Büyük Selçuklu

³⁹ Anna Komnena, Alexiad, çev. Bilge Umar, İst. 96, s. 126

Ancak burada çelişkili bilgiler yer almaktadır. Eserin bir bölümünde Komnena, Alexis'in Türklere bir imparatorluk sınırı çizmediğini, sadece, Süleyman'a bağlı Türklerin İmparatorluk içerisinde yerleştikleri yöreleri, onlara yurt olarak bıraktığını, buna karşılıklı Türklerin her yıl Alexis'in istediği vergiyi ödemeyi ve Norman istilasına karşı çağrıldıkları zaman yardım göndermeyi kabul ettiklerini ileri sürmektedir. Bununla beraber eserin ileri safhalarında Komnena bu seferde, "ne var ki Süleyman, Bizanslıların İstanbul'da düşündükleri gibi, duruma hiç dikkat etmiyor, egemen bir hükümdar gibi davranıyor ve öyle konuşuyordu. İşgal ettiği yerlerin mutlak efendisi idi. Kısaca ister unvan sahibi, ister unvansız Süleymanşah, kendi topraklarında, gelirleri, ordusu, ve tam bağımsızlığı ile bir devlet lideri olmuştu. 1081 yılında artık, bir Anadolu Sultanlığı mevcuttu." diyerek içinde bulunduğu çelişkiyi de ortaya koymaktadır.

⁴⁰ Salim Koca; a. g. e., s. 43

İmparatorluğu'na düşman bir Şii olan Trablusşam Bey'ine başvurmuştu. Bundan sonra Adana, Misis ve Anazarba şehirlerini de alarak Çukurova'nın fethini tamamlamış bulunuyordu. Süleymanşah bu fetihlerinden sonra Anadolu'nun önemli şehirlerinden biri olan Antakya üzerine yürümeye karar vermişti. Bu şehir Ermeni Philaretos tarafından yönetilmekteydi. Sert, acımasız ve kaypak bir görüntüsü olan Philaretos halkının desteğini yitirmiş hatta oğlunun bile düşmanlığını kazanmıştı. Philaretos'un oğlu Barsam, hem kendisini hem de Antakya halkını kurtarmak için Süleymanşah'tan yardım istedi ve bu hususta onunla anlaştı. Süleymanşah, hiç düşünmeden harekete geçti ancak, Philaretos'un bu seferden haberi olmaması için de oldukça titiz davranıyordu. Bunun için ordusunu gece yürütüyor gündüzleri ise dinlendiriyordu. Yol olarak da yerleşim yerlerine uzak sapa yolları tercih ediyordu. Alınan bu tedbirler fayda vermiş ve Urfa'da bulunan Philaretos bu durumdan hiç haberdar olmamıştı. Ani bir baskın ile de şehrin surlarından içeri girmiş ve kısa süreli bir direnmeden sonra da bu önemli şehrin fethi tamamlanmış oldu(1085).⁴¹

Bu fetihten sonra Süleymanşah kurmuş olduğu Türkiye Selçuklu Devleti'nin temellerini oluşturan siyasetinden vazgeçti. Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na olan vassallığı yerine arka arkaya elde ettiği başarılarından aldığı cesaretle sultan Melikşah'a karşı gelmeye başlamış ve onun hakimiyetindeki Kuzey Suriye'ye yönelmiştir. Sonuç olarak Süleymanşah'ın gösterdiği bu cesaret 1085'te ölümüyle son bulmuştur. Ancak Süleymanşah'ın kurduğu Türkiye Selçuklu Devleti önce Ebu'l Kasım daha sonra da Süleymanşah'ın oğulları tarafından yaklaşık iki yüz yıl daha siyasi hayatına devam etmiştir.

⁴¹ Salim koca; a. g. e., s. 44-45; Cl. Cahen, Osmanlılardan önce Anadolu, çev. Erol Üyepazarcı, Mart 2002, s. 10; A. Sevim, a. g. e., s. 31-34; O. Turan, a. g. e., s. 69-73

II. BÖLÜM

KUVVET VE MÜCADELE YOLU İLE TAHTA ÇIKMA

Selçuklularda da tıpkı eski Türk Devletlerinde görüldüğü gibi, hükümdarlığın ilahi menşe'li olduğu düşüncesine dayanan hakimiyet anlayışına göre, Tanrı tarafından verilen siyâsi iktidar ve idare kabiliyeti kan vasıtasıyla evlatlara da intikal ettiğinden, bütün hanedan mensupları hükümdar olmak hak ve salahiyetine sahipti. Saltanat makamında karışıklık olduğu zaman hanedan üyeleri kendilerine verilen hakka dayanarak tahtı işgal mücadelesine girişirler ve Türk çevrelerinde, muvaffak olanın daha yüksek ilahi kudretle donatılmış bulunduğu kabul edilir, ve o, hükümdar tanınırdı. Şimdi bu uğurda verilen mücadeleleri Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu sultanlarından örnekler vererek açıklayalım:

A-) Hareketi Meşru Bir Sebebe Dayandırma

“En iyi tilki olabilen hükümdar en iyi sonuca ulaşmıştır.

*Hükümdarın rolünü çok iyi oynaması,
gerçek amaçları konusunda açık vermemesi gerekir
İnsanlar o kadar basit ve şartların
gereklerine uymaya
o kadar alışkındırlar ki aldatmak isteyen biri
mutlaka aldanacak birini bulur. ”*

Machiavelli

İnsanlar hayatları boyunca birtakım ihtiyaçları için canla başla mücadele ederler. Bu ihtiyaçlarını karşılamak için de gerekli olan her türlü fedakarlığı yapmayı kendileri için bir borç bilirler. Ancak, hayatın insanların önüne çıkardığı zorluklar, bazen kendi imkanlarımızla çözülebilecek kadar kolay olurken, bazen de dürüstçe olmasa bile kendi açımızdan doğru bildiğimiz değerler ve hareketlerle aşılabilmektedir. İnsan, her zaman önündeki engeli aşmak için kendinde haklı bir sebep bulur ve bu sebepte her

zaman doğrudur. Nihayetinde Selçuklu Sultanlarından bazıları da tahtı ele geçirebilmek için kendilerinde haklı sebepler bulmuşlar ve kendilerini tahta çıkmaya daha layık görmüşlerdir. Şimdi Selçuklu tarihindeki bu uygulamalara bakacak olursak:

Tuğrul Bey, vefatından kısa bir süre önce üvey oğlu Süleyman'ı kendisine veliaht tayin etmişti. İsaletli olmayan bu seçimde Süleyman'ın annesi olan Tuğrul Bey'in eşinin başlıca rolü olmuştu. Süleyman, iktidarın gerektirdiği sorumluluğa sahip olamayacak bir yaşta idi. Halbuki taht için hanedan ailesi içerisinde Kutalmış, Alp Arslan ve Kara Arslan Kavurd gibi son derece iyi yetişmiş çok kuvvetli adaylar bulunuyordu. ⁴²Bu durumda Alp Arslan'ın mevcut iktidarı tanımaması için yeterli bir sebepti. Böylelikle Alp Arslan hareketini meşru bir sebebe dayandırarak iktidar kavgasının içine girecekti.

Bununla beraber Türkiye Selçuklu Sultanlarından II. Süleymanşah da saltanat makamını çok istemekle birlikte bu arzusunu bir müddet için gizlemesini bilmiş, uygun bir zaman ve zemin oluşuncaya kadar beklemişti. Onun ilk zamanlarda Keyhüsrev'i kabullendiği veya öyle görüldüğü ve onunla mücadeleyi hoş görmediği ancak, belirli bir zaman sonra, şartlar oluştuğunda saltanat iddiasıyla ortaya çıktığı görülür. İbn Bîbî'nin⁴³ anlattığı bir olaya göre Keyhüsrev'in veliaht tayin edilmesinden sonra kıskançlık duyguları kabaran melik kardeşleri Süleymanşah'a gelerek, Keyhüsrev'i kötüleyip onun töreyi çiğnediğini, saltanata layık olmadığını ve babalarının Keyhüsrev'i veliaht tayini kararına razı olamayacaklarını söylediler. Süleymanşah'ı övgüyle etkileyerek onu Keyhüsrev'e karşı muhalefet ve mücadeleye sevk etmek istediler. Fakat akıllı ve ileri görüşlü bir insan olan Süleymanşah, kardeşlerinin fikirlerini dinledikten sonra onların beklediği bir tavır yerine sakin bir şekilde şunları söyledi: *"Sultan babamız hayattadır. Devlet erkânı da onun fermanına uygun davranır, onun emirleri dışına çıkmazlar ve beni desteklemezler."*

⁴² Salim Koca; a. g. e., 1997, s. 122

⁴³ el-Evamirü'l-Alaiyye, s. 47 vd

Dolayısıyla biz de ihtiyar babamızın istekleri doğrultusunda hareket edelim ve âsi evlat durumuna düşmeyelim. Ayrıca Keyhüsrev'in yaşı küçükse de akıl ve zekâsı büyüktür. Saltanat için gerekli eğitimi almıştır. " diyerek Keyhüsrev'e karşı mücadeleyi kabul etmemiştir. Melikler, ağabeyleri Süleymanşah'ın bu sözleri üzerine maksatlarına ulaşmadan memleketlerine geri dönmüşlerdi. Süleymanşah da kardeşlerinin veliaht Keyhüsrev ve onun saltanatı hakkındaki fikirlerini öğrenmişti. Süleymanşah, saltanat makamında gözü olmakla birlikte mücadelenin o günkü şartlar içinde uygun olmadığı kanaatindeydi. O, saltanat iddiasında bulunup mücadele ederken kendisini haklı göstermek için politik oyunlar oynamaktan da geri kalmıyordu. Menfî propaganda ile rakibi Keyhüsrev'in halk nezdinde saygınlığını kaybettirmek ve halkın desteğinden yoksun bırakarak bertaraf etmek için ortaya bazı dedikodular da yaymıştı. Keyhüsrev, bu tarihlerde Menderes Nehri kıyılarında fetihlerle meşguldü veya Akşehir'e gelmişti. Muhtemelen Süleymanşah'ın hazırlıklarını duymuş ve bu yüzden Bizans imparatoru ile anlaşma ihtiyacını hissetmişti.⁴⁴

Süleymanşah'ın propagandalarından biri Keyhüsrev'in annesinin Hristiyan olduğunu etrafta yaymak olmuştur. Bu yolla Süleymanşah, Keyhüsrev'in neseben kendisinden aşağı olduğunu ifade ile ona üstünlük sağlamak düşüncesindeydi⁴⁵.

Onun bir diğer propagandası da Anonim Selçuknâme'nin zikrettiği, Keyhüsrev'in İbn Avarız ve diğer dört beyi vasıtasıyla babası II. Kılıç Arslan'ı Ereğli'de zehirlediği sonra da bu işi yapan beyleri öldürdüğü, bu olaya şahit olan ve bu meselede parmağı bulunan diğer beylerin de Keyhüsrev'den korkarak Süleymanşah'a katıldıkları ve onu bu durumdan haberdar ettiklerine dair kaydettiği bir rivayettir⁴⁶. Bu, Süleymanşah'ın meşru Sultan Keyhüsrev'e karşı muhalefet ve mücadelesini haklı göstermek, kendi

⁴⁴ Tuncer Baykara, I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211), Ank. 97, s. 20

⁴⁵ Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İst. Ağustos 2002, s. 245

⁴⁶ Anonim Selçukname, s. 26

hareketini kanun çerçevesine almak ve bütün halkı kendisine taraftar kılmak, Keyhüsrev'in babasını öldürten bir katil olarak saltanatının geçersiz olduğunu ileri sürerek hukuki durumunu sarsmak maksadıyla çıkarttığı bir söylenti ve iftiradan başka bir şey değildi. Keyhüsrev'in kendi durumunu kuvvetlendirmek gayesiyle babasının ölümünü bir müddet gizlemesi tarihte birçok örneğini gördüğümüz doğal bir tedbirden ibaretti. Keyhüsrev'in meşru bir veliaht olmak ve çok ihtiyarlamış bir babanın tabîi olarak saltanat vârisi bulunmak sıfatıyla böyle bir cinayete girişmesine sebep yoktu⁴⁷.

B-) Rakipleri Bertaraf Etme

*“Devlet öyle bir başı örtülü, namuslu gelindir ki,
İki damadın talebine tahammül edemez.”*

II. Bayezid

Hareketini meşru bir sebebe dayandıran hanedan üyeleri daha sonra rakiplerini bertaraf etmek durumuyla karşı karşıya kalmışlardır. Bu manada hareketini meşru bir sebebe dayandıran Selçuklu sultanlarının emellerine giden ikinci aşamaya bakalım:

Tuğrul Bey'in veziri Amidü'l-Mülk Kündüri Tuğrul Bey'in ölümünden önce ona karşı ayaklanmış olan Kutalmış'ın muhasarası ile meşgul idi. Kündüri, Tuğrul Bey'in ölüm haberini alınca derhal askerlerini ve öteki ordu görevlilerini toplayıp haberi onlara ilette ve: *“Sizler biliyorsunuz ki ben ve sizler, sultan Tuğrul Bey'in beraberinde ve hizmetinde bulunuyorduk; fakat şimdi o, artık ölmüştür. Sultanın bana ve sizlere olan ahdı, Selçuklu tahtına kardeşinin oğlunun (Süleyman) çıkarılması şeklinde idi. Bu nedenle ben bu hususta sizlerle beraberim. Eğer bana yardımcı olur ve beni desteklerseniz işlerinizi ve isteklerinizi yararlı bir şekilde yapar ve yerine getiririm”* dedi. Bunun üzerine orada bulunan görevliler de: *“Bizler, senin kullarınız, senin alacağın bütün önlemlerden dışarı çıkmayız.”* demek suretiyle vezire olan

⁴⁷ Osman Turan, age., s. 244-245

sadakat ve bağılıklarını bildirdiler⁴⁸. Kündüri, bunun üzerine kuşatmayı kaldırarak başkent Rey'e doğru hareket etti. O, Tuğrul Bey'in vasiyeti gereğince onun üvey oğlu Süleyman'ı Büyük Selçuklu tahtına oturttu. Süleyman'ın hükümdarlığına itirazından çekindiği için de Horasan Emiri Alp Arslan'a bir mektup göndererek yaptığının Tuğrul Bey'in vasiyeti olduğunu yani Süleyman'ın hükümdar olmasını Tuğrul Bey'in istediğini bildiren bir mektup gönderdi. Ancak vezirin bu mektubu Alp Arslan'ın Horasan'dan Rey'e doğru hareket etmesini engelleyemedi.⁴⁹

Öte yandan Erdem ve Erbasgan gibi komutanlarda Tuğrul Bey'in bu kararına tepkisiz kalmadı ve bu karara itiraz ederek Alp Arslan'a katılmak üzere Selçuklu ordusundan ayrıldılar. Hiç şüphesiz Tuğrul Bey'in bu kararına itiraz edenler olduğu gibi destekleyenlerde oldu. Bunların başında da vezir Amidü'l-Mülk Kündüri geliyordu. Kündüri'nin bu tavrının temelinde, Tuğrul Bey'den sonra Selçuklu tahtına zayıf bir hükümdarın geçmesiyle kendisinin Selçuklu iktidarı ve idaresi üzerinde tam bir hakimiyet kurma düşüncesi yatıyordu. Bütün bu hazırlıklar Tuğrul Bey'den sonra tahta geçecek kişinin belirlenmesinde meselenin “kuvvet ve mücadele” yöntemiyle çözümleneceğini gösteriyordu.⁵⁰

Kündüri iyi bir devlet adamı olarak Alp Arslan'a “şimşekler gibi çakıp gürlemek” suretiyle yazdığı mektubunun çokta etkili olamayacağını biliyordu. Alp Arslan'ın hareket etmesi muhtemeldi. Bunun yanı sıra Girdkuh kalesinde kuşattığı Kutalmış'ta Türkmen beylerinden yardım alarak 50 bin kişilik ordusuyla Kündüri'nin üzerine yürüdü. Kündüri, yapılan mücadelede yenilgiye uğradı. Hatta Selçuklu ordusunun öncü kuvvetlerinin başında bulunan İnanç Bey, beş yüz askeriyle Kutalmış tarafından esir edildi. Tam anlamıyla yenilgiye uğramış olan Kündüri beraberindeki kuvvetlerle Rey'e

⁴⁸ Ali Sevim; “Sıbt İbnü'l-Cevzi'nin Mir'atü'z-Zaman fî Tarihi'l-Ayan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bahisler II. Sultan Alp Arslan Dönemi”, Belgeler, c. XIX, sa. 23, s. 1

⁴⁹ Muharrem kesik; “Kutalmış'ın Büyük Selçuklu Tahtını Ele Geçirme Gayretleri”, TKAE Dergisi, sa. 454, s. 99

⁵⁰ Salim Koca; a. g. e, s. 123

dönüp şehri Kutalmış'a karşı savunmak için hazırlıklara girişti. Bu arada Kündüri, Tuğrul Bey'in vasiyeti üzerine onun üvey oğlu ve Alp Arslan'ın ağabeyi olan Süleyman'ı hükümdar ilan edip adına hutbe okutmuş ise de, ileri gelen devlet adamlarının ve kumandanların hükümdar olarak Alp Arslan'ı istemeleri ve yaklaşmakta olan Kutalmış tehlikesine karşı Alp Arslan adına hutbe okutarak onu sultan ilan ettirdi. Alp Arslan 'ı da bu durumdan haberdar ederek derhal yardıma gelmesi gerektiğini bildirdi ve bu konuda onun emirlerini beklediğini söyledi.⁵¹

Tam bu esnada Kutalmış da şehrin önlerine gelmiş ve kuşatmayı başlatmıştı. Öte yandan Hacib Erdem'in kumandasındaki Alp Arslan'ın öncü kuvvetleri Damegan (Damgan)'a ulaşmışlardı. Bunu haber alan Kutalmış, kuvvetleriyle birlikte Selçuklu öncülerine karşı harekete geçtiyse de sonradan Rey'e geri dönmeye başladı; işte tam bu sırada Kutalmış, Milh köyü civarlarında Erdem'in yönetimindeki Selçuklu öncü kuvvetlerine rastladı ve onlarla savaşa tutuştu. Yenilgiye uğrayan ve bir kısım askerini kaybeden Erdem, civarda bulunan bir kaleye sığındı ve kendisinden iki fersah uzaklıkta bulunan Alp Arslan'a haber gönderip durumu bildirdi.⁵² Alp Arslan geç kalmıştı; ancak bunun sebebi bu sırada ayaklanan Huttalan emirini tenkil etmek, saltanat davası ile ortaya atılan büyük amcası Fahr'ül-Mülk İnanç Yabgu'ya karşı harekete geçmek ve arkasını emniyete almak düşüncesi idi. Gerçekten de Alp Arslan, önce asi emiri, sonra da Herat'ta bulunan Yabgu'yu mağlup edip teslim aldı. Bu neticeleri aldıktan sonra da süratle Kutalmış'a karşı Rey üzerine yürüdü⁵³. İki ordu arasında yapılan muharebe neticesinde Alp Arslan, Kutalmış'ın aldığı bütün tedbirleri boşa çıkartarak kesin bir galibiyet aldı. Çarpışmalarda pek çok asker ölmüştü. Alp Arslan, Kutalmış'ın dağılan ordusunu dört fersah kadar izleyip pek çoğunu kılıçtan geçirdi. Çarpışmalarda Kutalmış'ın kardeşi Resultekin, Kutalmış'ın adı

⁵¹ Ali Sevim, a. g. m., s. 4; Muharrem Kesik, a. g. m., s. 101; Salim Koca, a. g. e., s. 126

⁵² Ali Sevim, a. g. m., s. 4

⁵³ Osman Turan, Selçuklular tarihi ve Türk İslam medeniyeti, İst. 1999, s. 148

belirtilmeyen büyük oğlu ile bir kısım ileri gelen adamları tutsak alındılar. Kutalmış da bir süre sonra ölü olarak ele geçirildi*.

Bu zaferin hemen ardından Alp Arslan 1063'te Darü'l-memleke (Hükümdarlık Sarayı)'de sultan Tuğrul Bey'e ait olan iki milyon miskal değerindeki sofrada büyük bir şölen düzenletti ve kendisi, sofrada en şerefli yere oturdu, emir ve haciplere hil'at verdi; böylece Alp Arslan resmen Büyük Selçuklu Devleti sultanı olmuştu⁵⁴.

Yine Selçuklu Sultanlarından Berkjaruk, Selçuklu devleti'ne hakim olduğu ve Haçlılarla mücadeleye giriştiği bir sırada idi ki, yukarıda belirttiğimiz gibi Gence'ye Melik tayin ettiği kardeşi Mehmed Tapar da kendisine sığınan Terken Hatun'un emirlerinin yardım ve tahrikleri ile, 1099'da, saltanat iddiasıyla ortaya çıktı. Sultan Berkjaruk, Taberistan, Gurcan ve Harizm emirliklerin, Porsuk oğulları Zengi ve İl-begi gibi diğer beylerinde yardımı ve 50. 000 kişilik bir ordu ile kardeşi üzerine yürüdü ve bu sefer onu Hemedan civarında ciddi bir bozguna uğrattı. Bunun üzerine Mehmed Tapar, Horasan'a, kardeşi Sancar'ın yanına gitti. Berkjaruk, bu zafer üzerine 100. 000 kişiye çıkan ordusuyla Bağdat'a varıp saltanatını orada kurmaya teşebbüs etti. Bu fırsatı değerlendirmek isteyen Mehmed Tapar, Sancar ile birlikte, kuvvetlerini toplayarak ve Sultanı takibe girişerek Hilafet merkezine geldiler. Bu esnada sıhhati bozulan Berkjaruk, Bağdat'tan ayrılmak zorunda kaldı. İki kardeşin orduları 1101'de, Nihavend civarında tekrar karşılaştı. Ağırlaşan bu buhran karşısında Halifenin ve alimlerin tavassutu ile bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmaya göre saltanat Berkjaruk'ta kalıyor; Mehmed Tapar, Gence Meliki sıfatı ile, Azerbaycan, Diyarbekir ve Elcezire eyaletlerine hakim oluyor; kapısında üç nöbet çalınması kararlaştırılıyor ve böylece, yeminle teyit edilen bu muahede ile devlet ikiye bölünüyordu. Bu karara rağmen, Rey'e giden Mehmed Tapar, emirlerin

* Kutalmış'ın akıbetiyle ilgili kaynaklarda farklı rivayetler yer almaktadır. Bu konuyla ilgili bilgi Muharrem Kesik'in adını belirttiğimiz makalesinde açıklanmıştır.

⁵⁴ Ali Sevim, a. g. m., s. 5

tahriri ile, beş nöbet çaldırmak suretiyle tekrar saltanatını ilan etti. Bu vaziyet dolayısıyla Berkyaruk tekrar kardeşine karşı harekete geçti. Tapar orada, tekrar mağlup olarak Azerbaycan'a kaçtı; emirlerini toplayarak, 1103'te, Huy kapısında beşinci defa bozguna uğradı ve Ahlat'a sığındı. Bu sefer de Şarki Anadolu emirlerini, Erzurum Saltuklularını, Ahlat hükümdarı Sökmen'i ve Ani Emiri Menuçehr'i hizmetine alarak tekrar savaşa hazırlandı. Bunun üzerine Sultan Berkyaruk çok kan aktığını, memleketin harap, emir ve askerlerin yorgun olduğunu, hazinenin boş kaldığını, vergilerin tahsil edilemez bir hale geldiğini ve nihayet İslam'ın düşmanlarına fırsat verildiğini beyan ederek, gönderdiği bir elçi ile, kardeşini barışa ikna etti. Böylece, 1104'te, Azerbaycan'da Sefid-rûd hudud olmak üzere, Kafkasya'dan Suriye'ye kadar bütün vilayetler Mehmed Tapar'da kalmak, Bağdat'ta hutbe Berkyaruk namına, Azerbaycan, Şarkî Anadolu ve Musul eyâletlerinde, sadece Mehmed Tapar'ın adı zikredilmek şartıyla, bir anlaşmaya varıldı. Selçuklu İmparatorluğu iki devlete ayrılmak suretiyle Türkiye ile birlikte üç Selçuk Sultanı meydana çıktı. Lakin bu durum çok kısa sürdü. Zira Berkyaruk hastalıklı olduğu için 1104'te yirmi altı yaşında öldü. Yerine tahta çıkarılan ve adına hutbe okunan oğlu küçük Melikşah tahtı muhafaza edemedi; Sultan Muhammed Tapar 1105'te Melikşah'ı teslim alarak Selçuklu tahtını ele geçirdi.⁵⁵

Yukarıda kardeşine karşı başlattığı karalama hareketinden bahsettiğimiz II. Süleymanşah da hem Gıyaseddin'e hem de diğer kardeşlerine karşı harekete geçmiştir. Şimdi de II. Süleymanşah'ın rakiplerini nasıl bertaraf ettiğini görelim:

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Süleymanşah, saltanatı elde etme yolundaki mücadelesine ağabeyi Kutbeddin Melikşah ile başladı. Kutbeddin, davranışlarıyla Süleymanşah'ı da üzmüş, endişeye düşürmüştü. Süleymanşah, saltanat yolunda önemli bir engel ve en büyük rakip olarak gördüğü Kutbeddin'e bir ders vermenin ve onu cezalandırmanın

⁵⁵ O. Turan, a. g. e., s. 232; Abdülkerim Özaydın, Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi, Ankara 1990, s. 39-43

gerekliliğine inanıyordu. Zamanlamayı iyi yapan Süleymanşah, çok akıllıca bir metodla Selçuklu ailesinin sevmediği bir insanla mücadeleye girişmişti. Ancak ikisi arasında mücadele başladıktan çok kısa bir süre sonra ağabey Kutbeddin Melikşah hastalanarak ölmüştür⁵⁶.

II. Süleymanşah, kardeşi Mesud ile anlaştıktan sonra, saltanat mücadelesine bir zamanlar kendisini şimdiki Sultan Keyhüsrev'e karşı tahrik ve savaşıma teşvik eden kardeşlerini zararsız hale getirmekle devam etti. Amacına daha kolay ve çabuk bir şekilde ve en az zararla ulaşabilmek için *"itaat eden kardeşlerine menşur vererek yerlerinde bırakmakla mükâfatlandıracağını, itaat etmeyenleri de bertaraf edeceğini belirtmekte"* ve öyle de faaliyet göstermekte idi. Artık Sultan Keyhüsrev dışında kardeşlerinden kendisine rakip olabilecek güçte hiç kimse kalmamıştı. İşte bundan dolayı Süleymanşah, Sultan Keyhüsrev üzerine yürümeye ve uzun süredir arzuladığı saltanatı elde etmeye karar verdi.

Melik Süleymanşah Tokat'tan yola çıktı. Saltanatı elde etmek maksadıyla Konya'ya doğru hareket etti. Daha önceleri kendisini Gıyâseddin Keyhüsrev'e karşı mücadeleye çağıran ve ona karşı destekleyeceklerini belirten kardeşlerine ve emri altındaki beylere haber gönderip en kısa zamanda savaş hazırlıklarını tamamlamalarını, sonra da süratle hareket edip yolda kendisine katılmalarını istedi. İbn Bîbî'nin⁵⁷ ifadesine göre bütün bunları yaparken ülkenin parçalanmamasını, durumu fırsat bilen kardeşlerin bağımsızlık yolunu tutmamasını düşünüyordu. Halbuki memleketin parçalanması için görünüşte bir sebep yoktu. Ülke Keyhüsrev tarafından gayet iyi bir şekilde yönetilmekte idi. Süleyman şah düşüncesinde samimi ise mevcut sultana tâbi ve yardımcı olması gerekirdi. Halbuki Süleyman şah, Sultan Keyhüsrev'e karşı mücadeleye girişmekle savunduğu fikre ters bir tavır sergiliyordu. Aslında kendisi durumu fırsat biliyor ve değerlendirmek istiyordu. Zaten daha sonra ortaya çıkan olaylar da bunun bir bahane olduğunu Süleyman şah'ın niyetinin

⁵⁶ el-Evamirü'l-Alaiyye, s. 77

⁵⁷ el-Evamirü'l-Alaiyye, s. 51

saltanatı elde etmeye yönelik bir hareket olduğunu ortaya koymaktadır. Aslında Süleymanşah en küçük kardeşinin saltanatını kabullenemiyordu.

Süleyman şah, Sivas-Kayseri üzerinden Aksaray'a vardığında civarda bulunan kendisine tâbi melik kardeşlerin ve dost beylerin de kendisine katılmasıyla emri altında oldukça büyük bir ordu toplamıştı. Süleyman şah, onlara vaatlerde bulunup istekleri doğrultusunda menşurlar verdikten sonra başkent Konya üzerine yürüyerek şehri kuşattı.⁵⁸

Kardeşler arasında savaşın başlamasından sonra Konya halkı ve devlet erkânı II. Kılıç Arslan zamanında Keyhüsrev'in veliahtlığına yaptığı yemine sadakat gösterip bağlı kalarak savunma durumu aldı, şehri müdafaada her türlü fedakarlığı gösterdi. Sultan Keyhüsrev'e bağlı 60 bin kişilik ordu Melik Süleyman şah'ın ordusuna karşı savaştı, hatta Süleyman şah'ın askerlerini Konya bağlarına bile yaklaştırmadı. Ancak kuşatmanın uzaması şehir halkının da direnme gücünü kırmaktaydı. Bu durum üzerine Konya'nın ahileri ve fityan reisleri bir araya gelerek “ *Daha öncede anlaştığımız gibi Sultan Gıyaseddin'in namusuna halel getirmeyelim. Yaptığımız anlaşmadan ve verdiğimiz sözden dönmeyelim. Hayatta oldukça yeminin, sözün, ahdin ve dürüstlüğü'nün şartlarını yerine getirelim. Melik Rükneddin'deki sultanlık sevdası, şeytanın baştan çıkarmasından başka bir şey değildir. Bu Konya şehrinde bir tek canlı kalsa bile onların burayı zorla ele geçirmeleri ve istila etmeleri mümkün değildir*” dediler. Fakat bir yandan da Süleymanşah'ın huzuruna elçi göndererek “*Her ikinizde efendimizin oğlusunuz. Verdiğiniz görevleri yerine getirmek, devletin namusunu korumak, elimizden geldiği kadar size bağlı olmak ve hizmet etmek boynumuzun borcudur. Eğer Melik Rükneddin, babası zamanında kardeşinin veliahtlığına yaptığı ahde sadık kalır dünyada ve ahirette kötü bir ad bırakacak kuşatmadan vazgeçer de Konya'dan uzaklaşırsa, kendisine sefer masrafı olarak kendi dar imkanlarımızla aşağıda zikredilen bir tazminat vergisi veririz; 500 bin gümüş*

⁵⁸ İbn Bibi, a. g. e., s. 55

nakit para, her renkten 300 istanbuli atlas kumaş 200 boy altın işlemeli elbise her renkten 3 bin arşın çuha; her türden 10 bin arşın keten, 200 baş katır; 300 baş at; 2 bin baş sığır; 300 baş deve; on bin baş koyun gibi şeyler üç taksitte hazineye, ahıra ve saray mutfağına veririz. Yok eğer ülkeyi ele geçirmek için hırs dişini bilemiş, Melikler arasında acıma olmaz sözüne uyarak, sonu şereften ve şandan düşme, vefadan, dostluktan ve İnsanlıktan uzaklaşmayla bitecek olan dünyevi isteklerine boyun eğmeye ve mertlik ve doğruluk çevresinden uzaklaşmaya niyetli değilse; Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'e oğullarına, hazinelerine, malına, mülküne mahiyetine ve adamlarına zarar vermeyeceği hususunda yemin etsin. Onun düşünce kuşu Konya'dan nereye uçmak istiyorsa oraya selametle ucsun. Biz, onu uğurlamak için kutlu rikabının yanında 3 bin okçu göndeririz. Onlar onu mübarek düşüncesinde olan ülkenin sınırına ulaştırırlar. Onun kutlu talihle başka bir melikin ülkesine varmakla hücceti kalkar. O zaman kapıyı açarız. Sultan şehre girer ve saltanat tahtına oturur” diyerek anlaşma teklif ettiler.

Melik Rükneddin bu fikri çok beğenerek derhal istenilen hususta emirlerin, büyüklerin, ahilerin ve devlet görevlilerin şahitliğinde bozulması mümkün olmayan ağır yeminlerle dolu bir ahidnâme kaleme aldı. Şehir serverlerinden her biri adına müsellemlik, mülk, ikta ve mansıp menşurları gönderdi.

Ağabeyi Melik Süleymanşah ile anlaşmayı kabul edici bir tavır sergilemesi, Sultan Keyhüsrev'in ne kadar büyük bir şahsiyet olduğunu ortaya koymaktaydı. O saltanat için hırs gösterip, beylere ve Konya eşrafına “bana itaat edin, sözünüzü yerine getirin, ben ağabeyim Süleymanşah ile anlaşmam” dememişti, bilakis hakkından feragat ediyordu ve saltanatı ağabeyine bırakabileceğini bildiriyordu.

Sultan Keyhüsrev'in ağabeyi ile anlaşmaya taraftar olması üzerine akıl, bilgi ve tedbirine güvenilen, Konya ileri gelenlerinden iki kişi barış

şartlarını yeniden görüşmek üzere Süleymanşah'a gönderildi. Süleymanşah daha önceki görüşmelerde yaptığı yeminini tekrarladı, anlaşma metnini yorum götürmez kesin ifadelerle yazıya aldı ve güven vermek maksadıyla yakınlarından iki kişiyle Sultan Keyhüsrev'e gönderdi.⁵⁹

Sultan Keyhüsrev, anlaşma metnini inceledikten sonra Konya'yı ve Saltanat makamını terk etmeye karar verdi. Keyhüsrev veda ederken şehir eşrafına kendisini koruyacak muhafızlara gerek olmadığını, kendisi şehri terk ettikten sonra ağabeyi Süleymanşah'ın yanına gitmelerini, onu şehre getirip saltanat tahtına oturtmalarını tavsiye etti.⁶⁰

Sultan Keyhüsrev Konya'dan ayrıldıktan sonra Konya'nın ileri gelen itibarlı kişileri Melik Süleymanşah'ı yeni Sultan olarak Konya'ya davet ettiler ve onu şehre girişte karşıladılar. Böylece Türkiye Selçuklu Devleti'nde II. Süleymanşah dönemi başlamış oldu.

⁵⁹ İbn Bibi, a. g. e., s. 55

⁶⁰ İbn Bibi, a. g. e., s. 55

III. BÖLÜM

VELİAHT TAYİN EDİLMEK SURETİYLE TAHTA ÇIKMA

Türk-İslam devletlerinde kendilerine bir bölgenin idaresi verilen hanedan üyeleri “melik” unvanıyla anılırdı. Bunlar imparatorluk başkentindekine benzer bir hükümet kuruluşuna, dolayısıyla ayrı “vezirlere”, ayrı askeri kuvvetlere sahip olmakla, halife, sultan ve kendi adlarına hutbe okutmakla, nöbet çaldırmakla ve izne bağlı olarak para bastırmakla beraber, merkezdeki sultan tarafından temsil edilen yüksek iktidarı tanır, savaşlarını ve siyasi temaslarını, imparatorlukça düzenlenen ana siyaset çerçevesinde yürütürlerdi. Aksi hareket edenler takibata uğrarlardı. Melikler değiştikçe veya bölgelerinde daralma ve genişleme oldukça vazife, yetki ve sahalarına ait fermanların sultan tarafından yenilenmesi lazımdı. Veliahtlık müessesesi “Bozkır” devresinden beri (babadan oğla, oğul sabi ise kardeşe) devam etmekle birlikte, hanedan mensupları aileden intikal eden “kut”un kendilerinde de mevcut olduğu düşüncesi ile yüksek iktidarı almak gayretine girişirlerdi ki, huzursuzluklara yol açan bu mücadeleler sonunda tahta fiilen sahip olanın gerçek “kut” ile donatılmış bulunduğu inancı ile onun etrafında toplanırlardı. Böylece gerçekleşmiş bir düzene karşı direnenler “ası” sayılarak tedibine çalışılırdı. Bu itibarla Selçuklularda görülen taht kavgaları yanlış anlaşılmalı ve istikrarlı devlet nizamının kurulduğu zaman çeşitli bölgelerin başında bulunan hanedan üyeleri, yüksek iktidara bağlı melikler olarak, imparatorluğun idaresinde ve fütuhatta ortak mesuliyet taşıyan idareciler sayılmalıdır. Bu manada veliaht tayini bu kargaşaların ve yanlış anlaşılmanın çözüme kavuşturulması için yapılan bir tedbir olarak ortaya çıkmıştır.⁶¹ Bu açıklamadan sonra konumuza Anadolu Selçuklu Devleti’nde ki uygulamalardan örnekler vererek devam edelim:

⁶¹ İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, Ank. 1997, s. 147

A-) Melik Ünvanı İle Bir Şehrin veya Bölgenin İdaresini Verme

Türkiye Selçuklu Sultan'ı Mesud'un II. Kılıç Arslan, Devlet ve Şahinşah adında üç oğlu bulunuyordu. Bunların yaşça en büyüğü olan Kılıç Arslan, 1144 yılında babasının seferlerine ve zaferlerine iştirak ederek Elbistan'ın alınmasıyla bu bölgeye melik tayin edildi. Kılıç Arslan meliklik yıllarında kendisini çok iyi yetiştirmiş bir kişiydi. 1144'de Haçlılar elinde kalan Maraş ve Göksun bölgelerine akınlara başladı. 1149'da da babasıyla birlikte Maraş'ı Haçlı kontu Jocelin'den alıp Frank Şövalyeleri ve Papazlarının Antakya'ya gitmelerine müsaade etti. Ertesi yıl da Göksun, Bekisni, Rögban şehirlerini Haçlılardan kurtardı.⁶²

Elde ettiği bütün bu tecrübeleriyle devletin siyaseti, ekonomik ve kültürel gelişmesini temin ettikten sonra, ülkesini oğulları arasında taksim etti. Kılıç Arslan'ın çok zor şartlar altında gerçekleştirilen, siyasi birliğin dağılmasına yol açabilecek ve devletin geleceğini tehlikeye düşürecek böyle bir uygulamaya gitmesinin bir diğer nedeni de 30 yıl boyunca tahtta kalması ve 70 yaşını aşmış, ihtiyar ve yorgun bir kişi olmasıdır. Üstelik ayaklarından da malul hale gelmiş bulunuyordu⁶³. Yükünü oğulları arasında paylaştırıp, yaşlılık günlerini dinlenmek suretiyle rahat ve huzur içerisinde geçirmek istiyordu. Bu nedenle devleti 11 oğlu arasında paylaştırma yolunu seçmişti⁶⁴. Esas olarak Kılıç Arslan böyle bir hareketi gerçekleştirmesinde ölmeden önce oğullarının devlet yönetimindeki becerilerini görmek isteği ve onların kendisine rağmen saltanat mücadelesine girmeyeceği inancında yatmaktadır.

⁶² Urfalı Mateos Vekayinamesi ve Papaz Grigor'un Zeyli, çev. Hrant D. Ansrecsyon, Ank. 2000, s. 303

⁶³ Kılıç Arslan'ın bu durumuyla ilgili bilgi Niketas Khoniates'in Historia adlı eserinde şu şekilde verilmiştir: "Kılıçarslan bütün girişimlerinde talihin lütfuna mahzardı. Vücut yapısı mükemmel değildi; aksine önemli birkaç uzvu sakattı. Mesela elleri sakattı ve her iki ayağı da topalladığından yolculuklarını araba ile yapardı. Bu yüzden de sonraları Andronikos tarafından kendisine alay maksadıyla Kutzaslanes (Topal Arslan) lakabı takıldı."

⁶⁴ Salim Koca, Türkiye Selçukluları Tarihi II. cilt Malazgirt'ten Miryokefalon'a (1071-1176), Çorum 2003

Kılıç Arslan'ın ülkeyi hangi tarihte 11 oğlu arasında paylaştırdığı hususunda ise ortak bir görüş bulunmamaktadır.⁶⁵

II. Kılıç Arslan memleketi 11 oğlu arsında paylaştıırken her bir oğluna melik olarak şu bölgeleri vermiştir.

- 1- Kudbeddin Melikşah'a Sivas ve Aksaray
- 2- Rükneddin Süleymanşah'a Tokat ve çevresi
- 3- Muhyiddin Mesud'a Ankara merkez olmak üzere Çankırı ve çevresi
- 4- Nureddin Sultanşah'a Kayseri ve çevresi
- 5- Mugiseddin Tuğrulşah'a Elbistan
- 6- Muizzeddin Kayserşah'a Malatya
- 7- Gıyaseddin Keyhüsrev'e Uluborlu ve Kütahya
- 8- Nasıreddin Berkıarukşah'a Niksar ve Koyluhisar
- 9- Arslanşah'a Niğde
- 10- Sancarşah'a Ereğli
- 11- Nizameddin Argunşah'a Amasya⁶⁶

Sultan II. Kılıç Arslan memleketini 11 oğlu arasında paylaşdırmakla beraber kendisi metbu hükümdar olarak devlet merkezi Konya'da oturuyor, oğulları da tabi birer melik olarak tayin edildikleri şehir ve bölgeyi idare ediyorlardı. Her melik müstakil bir hükümdar konumunda idi. Bu hukuki statüye göre kendi bölgelerinde idari, mali ve askeri teşkilatlanmalarda bulunabiliyorlardı. Kendi adlarına para bastırıp hutbelerde sultanın adını zikrettikten sonra kendi adlarını okutabiliyorlardı. Bununla birlikte her melikin merkez ile münasebeti senede bir defa Konya'ya gidip babalarını ziyaret edip bağılılıklarını arz etmekten ibaretti.⁶⁷

⁶⁵ Bu konuyla ilgili olarak Osman Turan herhangi bir açıklama yapmaksızın paylaşdırmının 1186' da yapıldığını tahmin etmekte, Claude Cahen bu olayın 1186-1187 yıllarında, Paul Wittek 1188 yılında meydana geldiğini belirtmekte, Abdulhaluk Çay ise Osman Turan'ın düşüncesini paylaşmakta ve taksimin 1185 veya 1186 yılları arsında gerçekleştiğini yazmaktadır. Yine Salim Koca'da bu olayın 1185 yılında Kılıç Arslan'ın saltanatının 30. yılında olduğunu belirtmektedir.

⁶⁶ el-Evamirü'l-Ala'iyye, trc. s. 41

⁶⁷ el-Evamirü'l-Ala'iyye, trc. s. 41

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Gıyaseddin Keyhüsrev, babası II. Kılıç Arslan tarafından ülkesinin batı bölgesine, merkezi Uluborlu olan Bizans sınırındaki eyalete melik tayin edildi. Bu eyalet 1182 veya daha evvel fethedilmiş olan Kütahya ve Eskişehir civarına kadar uzanıyordu⁶⁸. Keyhüsrev'in Bizans'a sınır uç bölgesine, Uluborlu meliki tayin edilmesinde Bizanslı asil bir hanımın oğlu olması ve bu yönüyle de mahalli Hıristiyan unsurlarla Selçuklu Devleti lehine temaslarda bulunması hedeflenmiş olabileceği gibi gerektiğinde bu bölgedeki Bizanslılardan da yardım sağlamanın ayrıca Bizans istikametinde baskınlar yapan uç Türkmenler'in den de faydalanarak Selçuklu Devleti'nin batı sınırlarını koruması ve gerektiğinde doğudaki Türkmenlerin de içinde bulunduğu Selçuklu ordusuna yardımcı kuvvet temin etmesinin mümkün olabileceği düşünülmüş olsa gerektir. Nitekim daha sonraki zamanlarda ortaya çıkan olaylarda Keyhüsrev, bölgesindeki Bizanslı'lardan istifade etmesini bilmiştir⁶⁹.

Keyhüsrev melik olduğu bölgede sadece Selçuklu sınırlarını muhafaza etmekle kalmamış Bizans aleyhine genişleme siyaseti de takip etmiştir. Keyhüsrev aynı zamanda kendi bölgesindeki Türkmenler'le babası Sultan II. Kılıç Arslan'a destek vererek Konya'da sultanlığını ilan eden ağabeyi Kutbeddin Melikşah'ın başkent Konya'dan uzaklaştırılmasına ve II. Kılıç Arslan'ın Konya'yı yeniden ele geçirmesine yardım etmiştir⁷⁰.

B) Veliaht Tayin Edilmesi ve Sembolik Tahta Çıkış Töreni

Mevcut Sultanlar oğullarını ve devlet adamlarını toplayarak oğullarından birini veliaht tayin ederler ve bundan sonra da sembolik bir tahta çıkış töreni düzenlerlerdi. Nitekim Türkiye Selçuklu Sultan'ı Mesud Kilikya seferinden dönüp hastalanarak 1155 yılı güz mevsiminde tahtı ve

⁶⁸ Osman Turan, Selçuklular zamanında Türkiye, İst. 2002, s. 214-217

⁶⁹ Claude Cahen, Osmanlı'lardan önce Anadolu'da Türkler, trc. Yıldız Moran, ist. 1979, s.

125

⁷⁰ Osman Turan, age, s225-227

devletin geleceğini teminat altına almak için oğullarını ve devlet ileri gelenlerini Konya’da topladı. Eski Türk hukukuna göre oğullarının her birine birer şehir ve bölgesinin idaresini verdi. Büyük oğlu Kılıç Arslan’ı ise yanına çağırdı ve tahtından inip ricalinin huzurunda oğlunun önünde eğildi ve tacı onun başına geçirdi. Bu biatı diğer devlet adamları da yerine getirerek Melik Kılıç Arslan’ın veliahtlığını kabul ettiler.⁷¹

Bu olaydan kısa bir süre sonra da Sultan Mesud vefat etti. Mesud’un cenazesi Konya’daki Alaeddin tepesindeki “Künbed-hane” adıyla anılan anıt mezarı toprağa verildi. Yerini, 1144 yılından itibaren Elbistan meliki olan ve ölmeden kısa bir süre önce kendisine veliaht tayin ettiği oğlu Kılıç Arslan aldı.⁷²

Aynı geleneği devam ettiren II. Kılıç Arslan da çocukluk yıllarından meliklik günleri ve sonrasına kadar tutum ve davranışları ile babasının sevgisini kazanmış, haçlılara karşı ve saltanat mücadeleleri esnasında ortaya koyduğu tavır ve performans ile babasının gözdesi haline gelmiş⁷³ olan oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev’i yanına çağırarak *“Ey Oğul, Allah tahtını sağlam kılsın! Şanın yere düşmesin ve sarayın yıkılmasın! Zaferin yok olmasın! Bil ki, artık dünyadan ayrılma zamanım geldi. Gözüme ölüm sürmesi çekmek üzereyim. Allah’a şükürler olsun, sen devletin en seçkini ve göz bebeğisin. Saltanatın sarsılmaz gücü, ülkenin kutlu dayanağı, padişahlık bahçesinin yeni fidanı, ilahi ve ezeli lütuf sırlarının seçkinisin. Padişahlık ihtişamı tavırlarında görülmekte, mutluluk belirtileri hallerinde ve davranışlarında açığa çıkmaktadır. İleriyi görüş lambasının aydınlığında ve akıl sabahının ışığında görüyorum ki tahta senin gibi güzel oturan yok ve senin gibi taca yakışanı yok. Bu yüzden devlet işlerinin dizginini senin güçlü iradene veriyorum. Ülkemi ve halkımı kendi isteğimle sana teslim ediyorum. Dünyayı kendi gücümü ve kuvvetimi süsünden mahrum bırakıyorum.*

⁷¹ Vekayiname, s. 312

⁷² Salim Koca, a. g. e., s. 149

⁷³ el-Evamirü'l-Ala'iyye, trc. s. 32-34

*Saltanat işlerini yürütmeye benim sana vereceğim nasihat Lokman'ın şu vasiyetinden farklı değildir: Ey oğulcuğum! Allah'a eş koşma, doğrusu eş koşmak büyük zulümdür. Ey oğulcuğum, namazı kıl, uygun olanı buyurup fenalığı önle. Başına gelene sabret, doğrusu bunlar azmedilmeye değer işlerdir. İnsanları küçümseyip onlara yüz çevirme, yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Allah kendini beğenip övünen hiç kimseyi şüphesiz ki sevmez.*⁷⁴ diyerek onu veliaht tayin etmiştir.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi Keyhüsrev kardeşleri arasında yaşça en küçük olmasına rağmen akıl, adalet, şahsi kabiliyet ve bir sultanda olması gereken vasıflarla diğer kardeşleri arasından bir adım öne çıkmaktaydı. II. Kılıç Arslan, Keyhüsrev'in yanına gelmeden önce diğer oğullarını da dolaşmış, bu zaman zarfında oğullarının durumlarını inceleyip karşılaştırmış ve sonunda beğenip takdir ettiği küçük oğlu Keyhüsrev'i veliaht tayin etmişti. İbn Bibi Keyhüsrev'in veliaht tayin edilmesinden sonra diğer kardeşlerin hallerini “ateşe düşmüş gibiydiler” diyerek tanımlar.

II. Kılıç Arslan Keyhüsrev'i kendisine veliaht tayin ettikten sonra devlet adamlarından da Keyhüsrev'e biat aldı ve onları Keyhüsrev'e tabii olacaklarına dair yemin ettirdi. Hatta devlet adamları sözlerini yeminle onayladıktan, görüş ayrılıklarını ortadan kaldırdıktan, bağlılık ve kulluk gereklerini yerine getirdikten sonra Sultan Gıyaseddin'i ülke tahtına ve saltanat makamına oturtular. Tahtın sağında ve solunda ayakta duran devlet adamları yeminlerinden sonra Gıyaseddin adına o kadar direm ve dinar saçtılar ki deniz fakir, maden cevhersiz ve zamanın gözü hayretler içinde kaldı. Askerlere ve emirlere çok kıymetli hediyeler, pahalı kumaşlar ve nakit paralar dağıttılar. Eğlenceler düzenleyip bu mutlu günü kutladılar.⁷⁵

Netice itibariyle sultanlar daha hayatlarında iken çıkabilecek olası karışıklıklara karşı oğullarından birisini veliaht tayin etme, diğer oğullarının

⁷⁴ el-Evamirü'l-Ala'iyye, trc. s. 32

⁷⁵ el-Evamirü'l-Ala'iyye, trc. s. 39

ve devlet adamlarının da bulunduğu bir tören tertip ederek ona bağlılıklarını bildirme suretiyle tedbir almayı uygun bulmuşlardır. Bu uygulama da başarılı bir uygulama gibi görünse de her zaman seçilen veliahda bağlı kalındığı da görülmemiştir.

C-) Rakipleri Bertaraf Ederek Hakimiyet Kurma

Tahta çıkan sultanlar her zaman kendileri için risk olabilecek engelleri ortadan kaldırmayı kendi saltanatlarının devamı için çok önemli bir tedbir olarak görmüşler, bu nedenle kardeşlerinden devlet adamlarına kadar olan tehlike sayılabilecek zümrelerle mücadele ederek onları bertaraf etmeyi amaçlanmıştır.

II. Kılıç Arslan tahta hiçbir engelle karşılaşmaksızın çıkmıştı. Fakat onun tavrı kardeşlerine ve devlet adamlarına karşı çok sert oldu. O, kendisine tabi bile olsa kardeşlerinin varlığını, iktidarı önünde ciddi bir tehdit ve tehlike olarak görmekteydi. Bundan dolayı o, rakip tanımaz her liderin yaptığı gibi kardeşlerini ve onları destekleyen devlet adamlarını ber taraf etmek istemiştir. Kardeşi Devlet'i boğdurtmak suretiyle bertaraf etmiş diğer kardeşi Şahinşah ise aynı akıbete uğramaktan ancak kaçarak kurtulmuştur. Kılıç Arslan bununla da kalmamış icraatına karşı çıkan devlet adamlarından birçok kimseyi daha öldürmüştür. Kılıç Arslan'ın bu tavırlarından da anlaşılıyor ki; kendi iktidarını kurarken sınırlı miktarda değil çok kapsamlı bir kadro değişikliğine gitmiştir.⁷⁶

Gıyaseddin Keyhüsrev de daha öncede belirttiğimiz gibi hakkındaki bütün iftira ve söylentilere rağmen saltanat makamını elde etmekte hiçbir zorlukla karşılaşmadı. Zaten babası II. Kılıç Arslan ölümünden yaklaşık bir yıl önce kendisinden sonra Keyhüsrev'e bağlı kalacakları hususunda devlet erkânına yemin ettirmişti. Bundan başka, II. Kılıç Arslan, Keyhüsrev'in

⁷⁶ Salim Koca, a. g. e., s. 157; Cl. Chan, a. g. e., s. 33

yanında ölmüştü ve diğer oğulları bu durumdan habersizdi. Bu fırsatları değerlendiren Keyhüsrev, Konya'ya geldikten ve devlet adamlarından tekrar bağlılık yemini aldıktan sonra sultanlığını ilân etti⁷⁷.

Keyhüsrev'in saltanatı melik ağabeyleri tarafından kabul edilmemekle ve sultan olarak tanınmamakla beraber o döneme ait sikke ve kitabeler, melik ağabeylerin saltanat hukuk ve an'anelerini çiğnemediklerini, sultan unvanını kullanmadıklarını, meşruiyet hukukuna bağlı kaldıklarını ortaya koyar. Bu sebeple Keyhüsrev, tahtı işgal ettiği ilk yıllarda kendi meşruiyetine yönelik bir itirazla veya unvanını paylaşmağa yönelik bir rekabet ve muhalefetle karşılaşmadı; fakat bir sultan olarak kardeşlerinin hiçbirine kendi hâkimiyetini kabul ettiremedi⁷⁸.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Gıyaseddin'in kardeşlerinden Ankara Meliki Muhyiddin Mesud ve Tokat Meliki Rükneddin Süleymanşah diğer kardeşlerini kendi hâkimiyetine alma faaliyeti içerisinde idi. Ayrıca bu iki melik rekabet halinde olup kendi aralarında mücadele etmekte, biri diğerine kendi üstünlüğünü kabul ettirme gayretindeydi. Sultan Keyhüsrev bu durumdan direkt olarak etkilenmiyordu. Her ne kadar her melikin tahtta gözü olsa da bu arzularını açıktan eyleme dökmemişlerdi. Bu sebeple melik ağabeyleri birbirleri ile mücadele etmekte iken ve ağabeyi Kutbeddin'in ölümüne kadar Keyhüsrev, sultan olarak rahattı. Hiçbir güçlkle karşılaşmadan Konya tahtını elinde tutabildi. Bununla beraber kardeşlerinin Keyhüsrev'e karşı veliaht olduğu zamandan beri devam eden gizli düşmanlıkları vardı ve bu Keyhüsrev'in Selçuklu Sultanı olmasından sonra da devam etti⁷⁹.

⁷⁷ Anonim Selçukname, s. 26, el-Evahirü'l-Ala'iyye, trc. s. 26

⁷⁸ Osman Turan, age, s. 239

⁷⁹ el-Evahirü'l-Ala'iyye, trc. s. 47 vd

IV. BÖLÜM

DEVLET ADAMLARININ VE KOMUTANLARIN SEÇİM VE TERCİHİ İLE TAHTA ÇIKMA

Daha öncede bahsettiğimiz gibi devlet adamlarının ülkenin geleceğinde önemli rolleri vardır. Mevcut sultanın ölümüyle veya herhangi bir siyasi krizle birlikte ortaya çıkan karışıklıkların önlenmesi için böyle durumlarda devlet adamlarına ve ordu komutanlarına çok iş düşer. Veliahdın tahta çıkarılması veya melikler arasında en iyisinin tercih edilerek devletin başına getirilmesinde devlet adamlarının ve ordu komutanlarının büyük rolleri vardır. Ancak böyle bir hakka sahip olan devlet adamları ve ordu komutanları zamanla devletin idaresini ele almaya çalışmakta ve bunda da muvaffak olmaktadır. Bu durum devletin gücü ve otoritesinin doruk noktada olduğu zaman gerçekleşemese de küçük yaştaki meliklerin sultan yapıldığı veya ülkenin karışıklık ve siyasi buhran içerisinde olduğu zayıf dönemlerde başarıyla gerçekleşmektedir. Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu tarihindeki karşılaştığımız bu durumlardan örnekler vererek konumuza devam edelim.

A-) Devlet Adamları ve Komutanların Mevcut Durumu Müzakere Etmeleri

1211 yılında Alaşehir Ovası, Türk tarihinde sık rastlanan bir gaflete sahne olmuştur. Selçuklular, Miryakefalon'dan sonra Bizans'a karşı ikinci büyük zaferi kazanmışlar, kısa sürede İznik Rum ordusunu darmadağın etmişlerdir. Fakat, zafer sarhoşluğuna kapılan Selçuklu ordusu, Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in şahsi emniyetini adeta ihmal etmiş, yağmaya dalmıştır. Keyhüsrev'in yalnız kaldığını gören bir Frank askeri, dikkati çekmeden sinsice Sultanın yanına yaklaşmış ve onu şehit etmiştir.

Keyhüsrev'in şahadet haberi Selçuklu ordusu arasında şok tesiri yapmış, panik dalga dalga yayılmış ve zafer birdenbire bozguna dönüşmüştür.⁸⁰

Keyhüsrev'in şehid olması üzerine toplanan devlet erkanı Sultanın oğullarından Malatya meliki İzzeddin Keykavus, Tokat meliki Alaeddin Keykubad ve Koyluhisar meliki Celaeddin Keyferidun'dan hangisinin tahta çıkarılması hususunda kendi aralarında müzakerelerde bulundular. Maraş meliki Nusretuddin en büyük şehzade üzerinde ısrarla durunca diğer devlet adamları da bu teklifi kabul ettiler ve onu saltanata geçirmeğe karar verdiler. Bu haberi vermek içinde Konya'dan Kayseri'ye giderek İzzeddin Keykavus'u Malatya'dan oraya davet ettiler. Üç günlük yas adetini yerine getiren Keykavus hiç zaman kaybetmeden beş gün içinde Kayseri'ye geldi. Devlet erkanı onu Gedik denilen bir bölgede matem elbiselerini giymiş olarak karşıladılar. Keykavus derhal Kayseri'de 21 Temmuz 1211'de merasimle tahta çıkarıldı; dinarlar saçıldı. Matem ve sultanlık merasimleri, taziye ve tebrikler birbirini takip etti. Devlet erkanı ve halk sultanın elini öperek kendisine biat ettiler. İzzeddin Keykavus, saltanat hukukuna göre, makam, ikta ve emlak menşurlarını yeniledi, emirlere ve ileri gelenlere hil'atler ihsan ederken, onlarında kendi derecelerine göre kendisine sundukları hediyeleri kabul etti. Kayseri'de ilk merasim yapıldıktan sonra payitaht Konya'ya hareket edileceği zaman, Tokat meliki olan kardeşi Alaeddin Keykubad'ın ordusu ile birlikte, Kayseri'ye doğru yaklaştığı haberi geldi.⁸¹

Emirlerin çoğunluğu Keykavus desteklese de, Tokat'ta bulunan Keykubad, Erzurum hakimi amcası Mugiseddin, Kilikya Ermeni Kralı Levan, pervane Zahirreddin İli ile işbirliği yaparak bu kararı tanımadı ve Keykavus'u Kayseri'de kuşattı. Karşılaştığı durum karşısında cesareti kırılan Keykavus derhal komutanlarını ve devlet adamlarını çağırarak onlara gece yarısı kaleden çıkıp, süratle Konya'ya ulaşmayı ve orada uç beylerinin ve askerlerinin yardımı ile tahtını kurtarmayı düşündüğünü söyledi. Komutanlar

⁸⁰ Salim Koca, Sultan I. İzzeddin Keykavus, Ank. 1997, s. 21

⁸¹ İbni Bibi, c. I, a. g. e., s. 132-134

bu durumu oldukça sakıncalı buldular ve genç sultana güvenilir bir çözüm bulunana kadar sabretmesini gerektiğini bildirdiler. Birkaç gün sonra da Kayseri şahnesi Celaledin Kayser, Sultanın huzuruna çıkıp Alaeddin Keykubat'ın ittifak grubunu türlü vaatlerle birbirinden ayırmayı teklif etti ve bu görevi yerine getirmek için de bizzat Sultan Keykavus tarafından görevlendirildi. Celaledin Kayser kurmuş olduğu planı oldukça güzel işleterek önce Ermeni kontu Leon'u Alaeddin Keykubat'ın yanından ayırmayı başardı.⁸²

Ermeni kontunun Alaeddin Keykubat'ın gizlice terk etmesi hiç şüphesiz müttefikler üzerinde şok tesiri yaptı. Bununla beraber Melik Alaeddin Keykubat'da büyük bir endişe içine düştü. Ertesi gün de amcası Erzurum Meliki Mugiseddin Tuğrul-şah savaş meydanını terk etti. Alaeddin Keykubat'ın ordusunun dağıldığını gören Kayseri kalesinin askerleri gayrete gelerek hücumla geçtiler. Keykubat'ın geriye kalan ordusu da dağıldı. Bu durum üzerine Alaeddin Keykubat canını kurtarmak için Ankara istikametine doğru kaçtı ve burada savunma tedbirleri aldı.

Bu ilk mücadele neticesinde tahtını ve hayatını kurtarmış olan İzzeddin Keykavus yanında bulunan devlet büyüklerine hediyeler ve hil'atler dağıttı. Celaledin Kayser'i Pervanecilik makamına getirdi. Niğde'yi Zeyneddin Beşara'ya, Malatya'yı Hüsameddin Yusuf'a, Elbistan'ı da Mübarizeddin Çavlı'ya ikta olarak verdi.⁸³

Kayseri'de gerekli devlet işleri tamamlanınca genç Sultan İzzeddin Keykavus devlet erkânı ile başkent Konya'ya gitmek üzere şehirden ayrıldı; Aksaray'da şehrin iğdişleri ve ileri gelenleri tarafından karşılandı; burada birkaç gün dinlendikten sonra tekrar yola çıktı. Konya'ya geldiğinde tahta çıkarıldı. Bunu diğer devlet törenleri takip etti. Devlet büyükleri birer birer

⁸² Salim Koca; a. g. e., s. 24

⁸³ İbni Bibi, a. g. e., c. I, s. 134-139

gelerek Sultana bağılılık yemini ettiler. Sultan da devlet büyüklerinin emlak, ikta ve makam menşurlarını yeniledi; onlara hil'atler verdi.⁸⁴

Ağabeyine karşı ilk saltanat mücadelesini kaybeden Alaeddin Keykubat'ın, kardeşi I. İzzeddin Keykavus (1211-1220)'tan sonra, Onuncu Türkiye Selçuklu sultanı olarak tahta geçişi hakkında kaynaklarda iki farklı rivayet vardır. Bir rivayete göre, I. İzzeddin Keykavus 1220 yılında veremden öldüğünde tahta geçecek evladı yoktu. Bu nedenle devlet erkanı Alaeddin Keykubat'ı hapisten çıkarıp tahta oturttu. Diğer rivayete göre ise, Sultan İzzeddin Keykavus hastalığı ilerleyince kardeşini hapisten çıkararak yanına getirtmiş ve kendisinden sonra onun tahta çıkarılması için vasiyette bulunup, halkın ona itaat etmesi için ilgililerden yemin almıştır.

Devrin ana kaynağı niteliğinde olan İbn Bibi ise bu ikinci rivayetten hiç bahsetmeden Alaeddin'in devlet erkanı tarafından tahta çıkarılışını uzun uzun anlatmaktadır. Buna göre; Çaşnigir Seyfeddin Ayaba, Pervane Şerefeddin Muhammed, Mübarizeddin Çavlı, Emir-i Meclis Mübarizeddin Behram Şah, Emir-i Ahur Zeyneddin Beşara, Sahib Mecdeddin Ebu Bekir, Şemseddin Hazma, Nizameddin ahmed, Münşi-i has sahib Şemseddin 'den oluşan devlet erkanı, sultanın ölümünü bir süre gizleyip karışıklığa meydan vermeden en uygun adayı tesbit etmek üzere Sivas'ta bir araya geldiler. Beylerin bir kısmı merhum sultanın amcası olan Erzurum Meliki Muggseddin Tuğrul Lah'ı, bir diğer zümre de Koyluhisar Meliki olan küçük kardeşi Key-Feridun'u destekliyordu. Devlet erkanının en nüfuzlularından olan Mübarizeddin Behram Şah ve Melikülümera Seyfeddin Çaşnigir ise *"Saltanat en çok Kezirpert Kalesi'nde tutuklu bulunan Alaeddin Keykubat'ın hakkıdır"* deyip Keykubat'ı desteklediler. Sahib Mecdüddin ile Şerefeddin Muhammed Pervane ilk önce *"Biz Tokat Meliki iken onun yanında görev yaptık son derece kincidir. Kardeşine karşı onu desteklemediğimiz için bizi afetmez"*

⁸⁴ Salim Koca; a. g. e., s. 25; O. Turan, ; a. g. e., s. 294-297; Cl. Cahen, a. g. e., s. 67; E. Merçil, Müslüman Türk Dev. Tarihi, Ank. 2000, s. 136; A. Sevim, Türkiye Tarihi, c. I, s. 109

diyerek karşı çıktılarsa da, sonunda bütün emirler Alaeddin Keykubat tahta oturması konusunda anlaştılar.⁸⁵

Alınan bu karar üzerine Çaşnigir Seyfeddin Ayaba, Alaeddin Keykubat'ı hapisten çıkarıp saltanata davet etme işini üstlenmişti. Bundan maksadı Alaeddin Keykubat'tan af dileyip onunla dostluk kurmaktı. Çünkü, Ankara yenilgisinden sonra Alaeddin Keykubat'ı hapis hayatı için ilk tutuklu bulunduğu Minşar Kalesi'ne götüren bizzat Ayaba idi. Alaeddin Keykubat'ın bu davranışını yanlış anlayıp kendisine kızgın olabileceği düşüncesi ile saltanat müjdesini ona veren ilk kişi olmak istiyordu. Diğer emirler Çaşnigir Seyfeddin Ayaba'nın bu isteğine saygı duyup merhum sultana ait yüzüğü ve mendilini (destarçesini) ölüm alameti olarak kendisine teslim ettiler. Bir süvari birliği ile acele yola çıkan Seyfeddin Ayaba, bütün bir gece yol kat ettikten sonra sabaha karşı Alaeddin'in tutuklu bulunduğu Malatya yakınlarındaki Kezirpert Kalesi'ne vardı.

Bu sırada sabah namazını kılmış olan Alaeddin Keykubat gördüğü bir rüyayı⁸⁶ düşünüyordu ki, kaleye doğru yaklaşan atlıları gördü. Büyük bir korkuya kapılarak kale muhafızına: "Eyvah! Yaklaşan şu kalabalığı biraz oyala, abdestimi tazeleyip canıma veda etmeden iki rekat namaz kılalım. " dedi.

Kale muhafızı kale kapısına gidip ziyaretin sebebini sorunca, Seyfeddin Ayaba koynundan çıkarttığı siyahlarla boyanmış mendil ve yüzüğü gösterdi. Bunun üzerine, Çaşnigir'in bir memluk askerle (gulamla) kaleye girmesine müsaade edildi. Seyfeddin Ayaba kılıcını belinden çözüp muhafıza teslim ettikten sonra, muhafız, Alaeddin'in huzuruna girip onu teselli ederek, Çaşnigar Seyfeddin Ayaba'nın huzura girmesi için müsaade istedi. Çaşnigar Ayaba, Alaeddin ile karşılaşınca koltuğunda taşıdığı bir kefeni çıkarıp boynuna sardı ve muhafızdan kılıcını alıp sultanın önüne

⁸⁵ İbn Bibi, s. 221-223

⁸⁶ İbn Bibi, s. 223

bırakıp⁸⁷: *“Padişahın bugün benimle ilgili buyurduğu her hüküm yapılacaktır.”* dedi. Bu sözleri duyan Alaeddin Keykubad Çaşnigir Seyfeddin Ayaba’ya güzel sözler söyledi. Fakat Çaşnigir, “Sultan bu sözlerinde samimi ise bunları el yazısı ile yazar mı?” deyince Alaeddin Keykubat, Seyfeddin Ayaba’nın istediği şeyleri içeren kendi el yazısı ile yazdığı eman vesikasını kendisine verdi. Ancak, Çaşnigir Seyfeddin Ayaba bununla da yetinmeyip boynundan çıkardığı Kur’an-ı Kerim’i sultanın önüne koyarak verdiği sözleri tutacağına dair ona yemin ettirdi.⁸⁸

Çaşnigir Seyfeddin Ayaba şahsı ile ilgili aldığı bu teminatlardan sonra: *“Kardeşinizin ruhu yerden semaya yükseldi. Sultanımızdan rica ederiz ki, hemen buradan hareket edip tahta oturunuz.”* dedi. Bu arada Emir-i Meclis Mübarizüddin Behram Şah’ın Oğulbey adlı Emir-i Ahur’u Alaeddin için bir katır hazırladı. Alaeddin Keykubat ve Çaşnigir Seyfeddin Ayaba derhal hareket ederek Sivas şehrinin kapısına vardılar. Bu arada, hasta olan Sultan İzzeddin Keykavus’un öldüğünden ve yerine Alaeddin’in çıkarılacağından halkın haberi yoktu. Emir-i Meclis Mübarizeddin Behramşah kalede atla dolaşmış ve sultanın iyi olduğuna dair halka bilgi vermişti. Ayrıca, şehrin kapısında tam teçhizatlı elli gulam bulundurmuydu. Çünkü, Emir-i Meclis Behramşah, sultanı getirmek üzere Seyfeddin Ayaba ile Malatya’ya giden Emir-i Ahur’u olan Oğulbey’in getireceği habere göre şehrin kapısını açıp sultanı içeri alacaktı.⁸⁹ Oğulbey’in kaleye seslenmesi üzerine Emir-i Meclis şehrin kapısını açtı ve sultanı görünce hemen yeri ve üzengisini öptü. Daha sonra, Emir-i Meclis ve Çaşnigir Seyfeddin, Alaeddin Keykubat’ı merhum sultanın tabutu başına götürüp kardeşinin yüzünü gösterdiler. Sonra, Alaeddin Keykubat’ı Sivas’ta tahta oturtup, şehrin ileri gelenlerini, kadı ve imamları meclise davet ettiler. Taht ile meclis arasındaki perdenin arkasından çıkan Seyfeddin Ayaba konu hakkında bilgi sahibi olmayan

⁸⁷ Boynuna kefen sarılması ve kılıç teslim etmenin itaat sembolü olarak kullanıldığına dair bkz. Abdülkadir İnan, “Eski Türklerde Teslim ve İtaat Sembolleri”, 60. Doğum yılı Münasebetiyle Zeki Velidi Togan’a Armağan, İstanbul 1950-55, s. 480-483

⁸⁸ İbn Bibi, s. 225-226

⁸⁹ Nejat Kaymaz, “Anadolu Selçuklu Devleti’nin İnhitatinde İdare Mekanizmasının Rolü I”, AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, II. Sayı 2-3, Ankara 1964, s. 143 dipnot: 39).

davetlilere Sultan İzzeddin Keykavus'un öldüğünü ve yerine kardeşi Alaeddin'in geçtiğini bildirdi. Bunun üzerine perde açıldı ve davetliler yeni sultanın huzurunda yeri öptüler. Ayrıca Çaşnigir Seyfeddin Ayaba tek tek davetlilerin elinden tutup tahtın ucuna götürerek sultanın elini öptürdü. Daha sonra mescide gidip kadının önerisi ile Sultan Alaeddin Keykubat'a biat ettiler.⁹⁰

Sultan matem alameti olarak beyaz atlas⁹¹ giydi beyler de külahlarını ters çevirerek üç gün yas tuttular⁹². Dördüncü gün ise matem yerini saltanat kutlamasına bıraktı. Ayrıca, bütün şehirlere Sultan I. İzzeddin'in ölüm haberi ile birlikte yeni sultanın müjdesi bildirilirken; emirlere hilatler, menşurlar, beylikler, iktalar (haslar) verildi. Daha sonra Sivas'tan başşehir olan Konya'ya gitmek üzere yola çıkıldı.

Emir-i Meclis Mübarizüddin Behramşah, bizzat, Gedük mevkiine kadar Sultan'a eşlik etti. Gedük'te sultan için meclis kurulup, şahane bir ziyafet verildi. Sabah olunca Sultan Alaeddin Keykubat, Emir-i Meclis'e hilatler vererek onu Sivas'a geri gönderdi. Kendisi de Kayseri'ye doğru hareket etti. Bu sırada Hokkabaz-Oğlu olarak bilinen Kayseri Subaşı Seyfeddin Ebu Bekir, Sultanı karşılamak üzere hazırlıklar yaptırdı. Şehrin ileri gelenlerine de sabit ve seyyar köşkler, tahtı-revanlar yaptırılması, ayrıca sultanı karşılamak üzere Çubuk mevkiine gidilmesi için haberler gönderdi. İstenilen yerde hazır bulunan Kayserililer Sultan'ın sancağını ve çetrini görünce yer ve el öptüler. Daha sonra hep birlikte şehre yöneldiler. Büyük şenlikler arasında Kayseri'ye giren Sultan Alaeddin'i burada da tahta oturup cülus merasimi ve şenlikler yapıldı. Özellikle Hokkabaz-Oğlu Seyfeddin Ebu Bekir servet sandığında sakladığı her şeyi sultan için sarf etti.⁹³

⁹⁰ İbn Bibi, s. 232

⁹¹ Türkiye Selçuklu Sultanları Abbasi hilafetine bağlılıkları nedeniyle beyazı matem alameti olarak kullanıyorlardı (O. Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 328).

⁹² O. Turan Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi adlı eserinde matem merasimleri hakkında bilgi vermiştir.

⁹³ İbn Bibi, a. g. e, s. 238

Bu muhteşem karşılamadan sonra birkaç gün Kayseri’de oturan Sultan Alaeddin Keykubad oradan Aksaray’a hareket etti ve burada da muhteşem bir karşılama töreniyle karşı karşıya kaldı. Saltanat alayı birkaç günde Aksaray’da kalıp dinlendikten sonra Konya’ya hareket etti. Nihayet Sultan Alaeddin Keykubad 1220 tarihinde başkent Konya’da muhteşem bir törenden sonra tahta oturdu.⁹⁴

Devletin en parlak dönemini yaşatan Sultan Alaeddin Keykubat’ın 1237 yılında vefat etmesiyle naaşı Konya’ya götürülmeden evvel Saadeddin Köpek, Şemseddin Altunaba, Taceddin Pervane, Lala Cemaleddin Ferruh ve Gürcüoğlu Zahiruddevle 16 yaşında olan Gıyaseddin Keyhüsrev’i Keykubadiye sarayında Selçuklu tahtına oturtular. Ona biat merasimi yapıp, olası bir tehlikeye karşı meydan kapısı hariç bütün kapıları kapattılar. Bu olayı düzenleyenlerin başında Saadeddin Köpek yer almıştır ve hizmetlerinin karşılığını fazlasıyla alacaktır.

Haberi Meşhediye Ovasında alan Harezmlî Kayır Han, Hüsameddin Kaymaz ve Kemaleddin Kamyar bunun Alaeddin Keykubad’la yapılan anlaşmaya aykırı olduğunu belirttiler. Kayır Han ve Hüsameddin Kaymaz veliahtın Kayseri’de olduğunu ve Alaeddin Keykubad’la yapılan akde riayetle onu tahta çıkarma fikrini öne sürdüler. Karşı çıkan olursa da yok edelim dediler. Kamyar bu fikri düşünme aşamasında iken; şehirden gelen habercilerden işin çoktan bittiğini öğrendiler. Haberciler biat etmeyen kişilerin sonunun iyi olmayacağını da bildiriyordu. Kayır Han, Kamyar ve Kaymaz, Keykubadiye sarayına gidip divanda bulunan büyük bir kalabalığın önünde biat ettiler. Kemaleddin Kamyar öyle bir yemin etti ki orada bulunanlar hayretler içinde kaldı. Bütün beyler yemin ettiler ve Gıyaseddin Keyhüsrev Anadolu Selçuklu Devletinin yeni hükümdarı oldu. Etraf memleketlere elçiler ve fermanlar gönderildi. Zindandaki esirlere af çıkartılarak serbest bırakıldı. Ertesi gün Sultanı taziye töresine uyarak beyaz atlas giyinerek haremden

⁹⁴ İbni Bibi, a. g. e, s. 239

alıp tahtına çıkınca bütün emirler ve askerlerde elbiselerinin üzerine beyaz örtüler çektiler. 3 gün her yerde matem ve yasa uydular. Dört gün boyunca sultan kendisine biat eden emir ve beylere hediyeler dağıttı.⁹⁵

Anonim Selçukname'ye göre 9, Aksaray'ı'ye göre 8 yıl hüküm süren Sultan II. Gıyaseddin'in de vefatından sonra geride on bir yaşında II. İzzeddin Keykavus, dokuz yaşında IV. Rükneddin Kılıç Arslan ve yedi yaşında II. Alaeddin Keykubad olmak üzere üç oğlu kalmıştı. Bunlardan Gürcü Hatun'dan doğan II. Alaeddin Keykubad veliaht tayin edildiyse de Sahib Şemsettin Muhammed, büyük Emir Celaeddin Karatay, Emir Şemseddin Hasoğuz, Emir-i Camadar Esededdin Ruzbeh ve Pervane Fahreddin Ebu Bekir Atar, II. İzzeddin Keykavus'un tahta çıkarılması konusunda görüş birliğine vardılar. Türk ananesine göre şehzadeler küçük yaşlarında bile atabeyleri ile bir vilayetin melik olarak idaresine memur edildikleri için Borgulu (Uluborlu)'da bulunan II. İzzeddin Keykavus'u oradan Konya'ya getirirken onu önce Akşehir'in Altuntaş köyünde saltanata geçirdiler. Orada kurulan tahtın sağında IV. Kılıç Arslan'a ve solunda II. Keykubad'a ait olmak üzere birer kürsü koydular. Vezir Şemseddin ile Has Oğuz, II. Keykavus'u kollarından tutup tahta çıkardılar; altınlar saçıp usulüne göre onun sultanlığını ilan ettiler. Oradan Konya'ya gelip yine merasimlerle II. Keykavus'u atalarının tahtına oturtular. Bütün devlet adamları, emirler ve şehrin ileri gelenleri kendisine biat ettiler. Konya şehri süslendi; şenlikler ve merasimler yapıldı. Şemseddin İsfahan' vezirlik mevkiine, Celaeddin Karatay saltanat naibliğine, Has Oğuz beylerbeyiliğine, Fahreddin Ebu Bekir de pervane görevine getirildi.⁹⁶

⁹⁵ İbni Bibi, a. g. e., c. II, s. 22

⁹⁶ İbn Bibi, a. g. e., s. 88-89; Abul Farac, c. II., s. 545; O. Turan, a. g. e., s. 459; Cl. Cahen, a. g. e., s. 228-229; E. Merçil, a. g. e., s. 153;

B-) Devlet Adamları ve Komutanların Taht Adayını Davet Etmeleri

Devlet adamları ve komutanlar belirsizlik durumunda durumu müzakere ederek devletin daha fazla kaos ortamına sürüklenmemesi için bazı tedbirler alır ve en güçlü taht adayını tahta çıkması için devlet merkezine davet ederlerdi. Tabii bazen bu durumda kendileri de istifade etmeye çalışırlar ve şehzadeler içinden en zayıf olanı bularak devlet yönetimini ellerinde tutmak isterlerdi. Selçuklu tarihinde bu konuyla ilgili yaşanmış gelişmelere baktığımızda şu örneklerle rastlamaktayız.

Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın 1072 yılında huzuruna getirilen Berzam Kalesi komutanı Harezmli Yusuf tarafından ağır bir şekilde yaralanması sonucunda sultan yaraları sarıldıktan sonra derhal Ceyhun Irmağı yörelerine ulaştırıldı. Ancak Sultan Alparslan burada birkaç vasiyette bulundu ve oğlu "Melikşah'ın Büyük Selçuklu Devleti tahtına geçirilmesini" özellikle belirttikten sonra 24 Kasım 1072 Cumartesi günü hayata veda etti. Sultanın ölümü, Ceyhun Irmağı geçilinceye değin üç gün gizlendi. Daha sonra Melikşah, üzerinde, halifenin gönderdiği hil'at olduğu halde, Büyük Selçuklu Devleti tahtına oturdu. Bu arada vezir Nizamülmülk, Melikşah'a "Ey Sultan konuş!" diye hitap etti. Bunun üzerine Melikşah, "Sizin en büyüğünüz, babam, ortancanız kardeşim ve küçüğünüz ise çocuğumdur" dedi sonra da orada bulunan devlet adamlarına komutanlarına güzel vaatlerde bulundu ve bol bahşiş dağıttı. Bütün bu tedbirlere rağmen Melikşah'ın amcası Kavurd'un devletin merkezi Rey'e hareket etmesiyle Melikşah da amcasına karşı ordusuyla harekete geçti. 1073' de Hemedan civarında vuku bulan savaş Nizamülmülk'ün mahirane idaresi sayesinde zaferle neticelendi ve Kavurd ile oğulları esir alındı. Ancak tehlike tam olarak bertaraf edilmiş değildi. Askerlerin maaş ve ikta alacakları bahanesiyle " Yaşasın Kavurd Bey" nidaları atmaları üzerine Kavurd Bey yay kirışıyle boğulmak suretiyle bertaraf

edildi ve böylelikle Melikşah çok önemli bir sorunu ortadan kaldırarak tahtında tek başına kalarak hakimiyetini yaymayı başarmıştır.⁹⁷

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Süleymanşah'ın ölümünden sonra da yerine yaşı çok küçük olan oğlu III. Kılıç Arslan Selçuklu Sultanı ilan edilmişti. Ancak Selçuklu Uç Türkmenleri'nin reisleri olan Yağıbasan'ın oğulları Muzaffereddin Mahmud, Zahirreddin İli ve Bedreddin Yusuf ile diğer bazı beyler Gıyaseddin Keyhüsrev'i tekrar Selçuklu tahtına çıkarmak istiyorlardı. II. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra Gıyaseddin Keyhüsrev'in hizmetine girmişlerdi. Bunun için hemen harekete geçen bu beyler Keyhüsrev'e karşı bağlılıklarının gereğini yerine getirmek ve vefa borçlarını ödemek istiyorlardı. Bir çocuğun "sultan" olarak Selçuklu tahtında oturmasını da kabullenemiyorlardı. III. Kılıç Arslan'a çok yakın olan beyler hariç diğer beylerle gizlice haberleşip işbirliği yapmışlardı.

Bu icraattan sonra gurbetteki Keyhüsrev'e durumu bildirmek ve onu ülkesine geri çağırmak üzere bir elçi seçtiler. Keyhüsrev'e haciblik yapmış, bilgili, tecrübeli ve Anadolu'da konuşulan beş dili de çok iyi bilen Hacib Zekeriya'yı ahidnameleri İstanbul'a götürmek ve alınan kararları Keyhüsrev'e bildirmek için görevlendirdiler. Zekeriya'ya eğer bu hassas ve zor işte başarılı olursa Keyhüsrev tahta çıktıktan sonra mükafatlandırılacağına dair bir vesika da veren Keyhüsrev taraftarı beyler, onu rahip kıyafeti içinde ve çoban değneği içine gizlenmiş olan taahhütnamelerle Keyhüsrev'e gönderdiler. O da bu teşvik ve güvenceyle yanında taahhütnameler olduğu halde yola çıktı.⁹⁸

Hacib Zekeriya, Mavrozomes'in idaresindeki bölgeye varınca Keyhüsrev'in misafir kaldığı sarayı buldu. Keyhüsrev'e ulaşmak için fırsat kollayan Zekeriya, gezmeye çıkmış olan şehzade İzzeddin ve Alaeddin'i

⁹⁷ Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l Cevzi'nin Miratü'z-Zaman fi Tarihi'l Ayan Adlı Eserindeki Selçuklular İle İlgili Bilgiler", Belgeler Dergisi, C XX / 24, s. 1-6

⁹⁸ İbn Bibi, a. g. e. s. 97 vd.

görünce onları takip etti ve akıllıca bir davranışla eski Sultan Keyhüsrev'e ulaştı ve onunla görüştü. Keyhüsrev ile Farsça konuşan Zekeriya, ona Selçuklu ülkesindeki durumları olduğu gibi anlatarak ağabeyi II. Süleymanşah'ın ölümünü haber verdi. Sonra da "Yağıbasan oğulları ile diğer uç beyleri ve ülkenin önde gelen komutanları görüş birliği içinde olup sizin Selçuklu sultanı olmanızı istiyorlar. İşte onların size gönderdikleri davet mektupları ve taahhütnameler" diyerek getirdiği bütün ahidnameleri Keyhüsrev'e takdim etti.⁹⁹

Hacib Zekeriya'nın getirdiklerini inceledikten sonra ağabeyi için üç gün yas tutan Keyhüsrev dördüncü günü durumu kayınpederi Mavrozomes'e anlattı ve ona *"atalarımdan miras kalan ülkeme dönmeye karar verdim."* dedi. Mavrozomes de damadına, yeniden Sultan olması için elinden gelen her türlü yardımı yapacağını, işlerini yoluna koyduktan sonra kendisinin de damadının yanında ve hizmetinde olacağını bildirdi.¹⁰⁰

Gıyaseddin Keyhüsrev hizmetinde bulunanlara hediyeler dağıtarak vedalaştıktan sonra oğulları ve maiyetiyle beraber yola çıktı. Ancak İznik'e varınca o bölgenin hakimi olan Theodor I. Laskaris (1204-1222) Sultan Keyhüsrev'in kendi topraklarından çıkışını engelledi. İznik merkez olmak üzere Batı Anadolu'da hakimiyet kurmak için çalışan Laskaris, yeni Sultan III. Kılıç Arslan ile antlaşma yaptığını ve bunu ihlal edemeyeceğini ve Keyhüsrev'in kendi memleketinden geçerek müttefiki durumunda olan III. Kılıç Arslan'a zarar vermesine müsaade etmeyeceğini söylüyordu.¹⁰¹ Antlaşma yapıldığını söylemesi, herhalde fırsattan istifade Keyhüsrev'den bir şeyler koparmak için bahane idi. Çünkü Laskaris'in kendisi de yeni bir devlet kuruyordu. III. Kılıç Arslan yeni sultan ilan edilmişti. Dolayısıyla ne zaman ve ne çabuk bir antlaşma yapılmış olabilirdi. Bizans kaynaklarında da hiç bahsedilmeyen ancak Laskaris'in var olduğunu ileri sürdüğü bu antlaşmanın

⁹⁹ İbn Bibi, a. g. e., s. 99 vd

¹⁰⁰ İbn Bibi, a. g. e., s. 101

¹⁰¹ İbn Bibi, a. g. e., s. 101; Karş. Turan, Türkiye, s. 273; Merçil, "Bizans'ta Selçuklu Hanedan Mensupları", s. 716

Keyhüsrev'den alınan söz ve koparılan taviz ile bozulması da bunun bir bahane olduğunu ortaya koymaktadır.

Laskaris ile yapılan görüşmeler sonunda Keyhüsrev'in geçişine izin verilmesi karşılığında; Selçuklular 'ın Bizans'tan almış oldukları Honas, Ladik(Denizli) ve Konya sınırına kadar uzanan şehir ve kalelerin Theodoros Laskaris'e geri verilmesi şartıyla antlaşma yapıldı. Ancak bu antlaşma gerçekleşinceye kadar yani Keyhüsrev saltanat tahtına yeniden oturup adı geçen yerleri Laskaris'e teslim edinceye kadar şehzadeler Keykavus ve Keykubad Hacib Zekeriya ile birlikte Laskaris'in yanında İznik'te rehin kalacaklardı.¹⁰² Böylece geçiş izni alınmış oldu.

Laskaris ile yapılan antlaşmadan sonra eski Sultan maiyeti ve Mavrozomes'in yakınları ile birlikte uç bölgesine (Uluborlu) ulaştı.¹⁰³ Bu arada Hacib Zekeriya, şehzadeleri ve kendisini rehinelikten kurtaracak bir plan yaptı. Laskaris'e giderek meliklerin İznik yaylalarında gezip dolaşmaları, avlanmaları için izin aldı. Daha sonra da kendilerine refakat eden muhafızlar ile yakınlık kurarak bir nevi misyonerlik faaliyetinde bulunuyor, Selçuklu Türkleri'nin güzel ahlakını ve dolayısıyla Müslümanlığı anlatıyordu. Onları çeşitli vaatlerle de ümitlendirerek, kaçmalarına yardım etmeleri için ikna etmeye çalışıyordu. Nihayet onları etkilemekte başarılı oldu. Hilesiz yardım edeceklerine dair İncil ve haç üzerine yemin aldı. Onlar da Sultan'ın çocuklarını esaretten kurtarmak ve sultanın Bizans'a vermeyi vaat ettiği yerlerin elinde kalmasını sağlamak suretiyle yeni sultan tarafından ödüllendirileceklerdi. Böylelikle Laskaris'in adamlarıyla anlaşmış olan Hacib Zekeriya ve şehzadeler bir gün avlanırken, bir av hayvanı Selçuklu sınırına doğru kaçmaya başladı. Onu kovalayan Hacib Zekeriya ve şehzadeler kaçmak için iyi bir fırsat çıktığını düşündüler. Bunu hayırlı bir işaret saydılar,

¹⁰² İbn Bibi, a. g. e., s. 101 Karş. Turan, Türkiye, s. 273; Merçil, "Bizans'ta Selçuklu Hanedan Mensupları", s. 716

¹⁰³ Aksarayı, s. 129

hızla Selçuklu topraklarına doğru yol aldılar. Bütün gece at koşturarak ertesi gün sabah Selçuklu sınırına vardılar.¹⁰⁴

Keyhüsrev o sırada henüz Konya'ya varmamıştı. Uçların işlerini yoluna koymak, eksiklerini gidermek ve oradaki beylerle görüşerek düşüncelerini almakla meşguldü. Uç beyleriyle düşüncede ve eylemde olabilecek uyumsuzlukları gidermeye çalışıyor, uçları bir nevi teftiş ile eksiklikleri yerinde tespit ediyordu.

Selçuklu topraklarına girdikten sonra Gıyaseddin Keyhüsrev 'in yerini öğrenen Hacib Zekeriya, ona haber göndererek Laskaris ile yaptığı antlaşmada uymak zorunda olduğu yükümlülüğün ortadan kalktığını ve bu sebeple teslimi kararlaştırılmış olan şehir ve kalelerin Laskaris'e verilme mecburiyetinin kalmadığını; çünkü şehzadelerin rehinelikten kurtulduğunu, emniyet ve güven içinde olup, dost bir memlekette bulunduklarını bildirdi. Keyhüsrev bu haberi şansının ve talihinin açıldığının bir göstergesi olarak kabul etti ve çok sevindi. Bundan sonra uç'ların işlerini yoluna koydu. Beylerden ve komutanlardan hepsini iltifat ve bağışlarıyla memnun ederek yönünü Selçuklu Devleti'nin başkentine çevirdi. Saltanat tahtını yeniden elde etmek gayesiyle Konya'ya doğru yola çıktı.

Gıyaseddin Keyhüsrev gurbet hayatından döndükten sonra 601'de kendisine bağlı beylerin de desteğiyle oluşturulan ordu ile saltanatı yeniden elde etmek üzere başkent Konya önlerine geldi.¹⁰⁵ Ancak burada şehir halkının kararlı mukavemeti ile karşılaştı.

İbn Bibi'nin¹⁰⁶ bildirdiğine göre Konya halkı eski sultanları Keyhüsrev'in Selçuklu tahtına yeniden oturmak için gelmekte olduğunu haber alınca ölen Sultan Süleymanşah'a duydukları vefa ve onun yerine

¹⁰⁴ İbn. Bibi, a. g. e., s. 103 vd.

¹⁰⁵ Abu'l-Farac, II, 486.

¹⁰⁶ İbn Bibi, a. g. e., s. 104 vd.

geçen oğlu yeni sultan III. Kılıç Arslan'a olan sevgileri sebebiyle Keyhüsrev'e engel olmaya karar vermişler ve savunma savaşı için hazırlanmışlardı: *"Biz Süleymanşah'a kendisinden sonra oğlu III. Kılıç Arslan'ın sultanlığını tanıyacağımıza yemin ile söz verdik ve bu sözümüzden dönmeyiz. Bu sebeple eskiden sultanımız olan Keyhüsrev bizi hoş görsün"* diyorlardı. Konya şehrinin ileri gelenleri daha doğrusu yönetimde söz sahibi ve bulundukları konumlarını muhafazaya çalışan menfaat çevreleri de Keyhüsrev'in yeniden sultan olmasını istemiyor, onun yerine bir çocuğun sultan olmasını siyasi güçlerinin ve menfaatlerinin devamlılığı için gerekli görüyorlardı. Kadı Tirmizi 'nin Keyhüsrev aleyhine verdiği fetva da onların işini kolaylaştırmış olmalıdır. İbn Bibi¹⁰⁷ bir zamanlar ağabeyi Süleymanşah'a karşı Keyhüsrev'in yanında yer alan Konya halkının Keyhüsrev'i istememesinin ve ona karşı savaşmasının sebebinin mevcut sultana sadakat duygusundan başka Kadı Tirmizi'nin Keyhüsrev aleyhine verdiği fetva olduğunu belirtir.

Konya halkının kendisine karşı direnmesini hazmedemeyen Keyhüsrev, onları cezalandırmak maksadıyla Konya şehrini kuşattı ve çevredeki mamur yerleri tahrip etti. Ancak Konya halkının direncini, savunma ve III. Kılıç Arslan'a bağlılık duygularını kıramadı. Kuşatmanın uzaması, kış mevsiminin olumsuz tesiri ve Keyhüsrev'e bağlı bazı beylerin idaresindeki askerlerin şehirden gönderilen bir birliğe mağlup olmaları¹⁰⁸ sebebiyle Keyhüsrev başkent Konya'yı ele geçirmekte başarılı olamadı. Ne yapacağını bilmez halde idi. ¹⁰⁹ Yanında kalmış olan ordusuyla Konya yakınlarındaki Ökrem Beldesi'ne (Meram Kasabasına) çekildi.

Keyhüsrev burada şaşırmış ve ümitsiz bir halde iken onun durumundan haberdar olan Aksaray halkı valilerini kovarak şehirden çıkarttı ve Keyhüsrev adına hutbe okutmaya başladı. Aksaray şehri ile Konya şehri

¹⁰⁷ el-Evami'ü'l-'Alaiyye, a. g. e., s. 115

¹⁰⁸ Abu'l Farac, II, 486

¹⁰⁹ Abu'l Farac, II, 486

arasında eskiden beri devam eden bir rekabet vardı. Bu durum Konyalılar 'ı kıskançlığa ve Aksaraylılar 'a üstünlük sağlamak ve onların önüne geçmek düşüncesine sevk etti. Keyhüsrev 'e elçi gönderip yeğeni III. Kılıç Arslan 'a şefkat göstermesini isteyerek onu Konya 'ya davet ettiler. İbn Bibi Keyhüsrev'in kuşatmasının başarısız olduğu ve Aksaraylılar'ın Keyhüsrev'e olan sevgi ve desteğinden III. Kılıç Arslan'ın yanındaki devlet erkanına amcası Keyhüsrev ile anlaşmalarını söylediğini ve onun bu fermanına uyulduğunu belirtir. Muhtemelen devlet adamları Keyhüsrev'in yıllar önce ağabeyi Süleymanşah tarafından Konya'da kuşatıldığı zamanki tevazu ve alçakgönüllü halinin yerini hiddet ve şiddetin aldığını ve Keyhüsrev'in iktidarı elde etmek için mücadelede kararlı olduğunu görerek korkuya kapılmış ve böyle bir teklifte bulunmuşlardır. Keyhüsrev ise devlet yönetiminde etkili ve yetkili olanlara, ağabeyi Süleymanşah ile olan mücadelesinde kendisine verdikleri destek için teşekkür etmiş ve onlara "devletin temellerini koruma ve saltanatın kutsallığına saygı gösterme konusunda görevinizi yerine getirdiniz. Ama bu cefanın o vefayla, bu zulmün o sevgiyle, bu mücadelenin o iyilikle alakası yoktur" demişti. Konya ileri gelenleri de meseleyi amca-yeğen arasında ve yaşama hakkını esas alan bir çözüm düşünerek Keyhüsrev 'e cevaben "sana katılma konusunda ihmalkar ve kusurlu davranarak terbiyesizlik ettik. Çünkü sultan her durumda kendi yeğenine karşı bizden daha şefkatli ve merhametlidir, eğer memleket tahtını teslim konusunda zorluk çıkarmışsak bu iki tarafın iyiliği ve selametini düşündüğümüz içindir. Bizim senden istediğimiz yeğenine, babanızın siz meliklere davrandığı gibi davranın. Şehzadeyi huzurunuzdan izzet ve ikramla gönderin, ona ilkenizden bir bölge verin, eğer siz sultanımızın sevgisi ve şefkati şehzadeden tarafa olur ve onu açığa vurursa biz onu alır sizin yanınıza getirir, elinizi öpme şerefine kavuştururuz" dediler. Bu haber sultanın hoşuna gitti. Şehzadeyi memnuniyet ve övgü ile karşıladı. Babası Süleymanşah 'ın melikliği sırasında bulunduğu Tokat şehrini ona verdi. Bu

konuda menşur yazıldı. Daha sonra beylere, ileri gelenlere iktâlar verildi. Bu konudaki fermanlarını yakın çevresindeki bir grup elçiyle şehre gönderdi.¹¹⁰

Konya ileri gelenleri ve itibarlı kişileri ahidleri ve menşurları okuduktan ve şefaathaberini elçilerden dinledikten sonra şehzadeyi amcası Keyhüsrev'in yanına gönderdiler.¹¹¹

Keyhüsrev yeğeninin gelmekte olduğu haberini alınca oğulları İzzeddin ve Alâeddin'i onu karşılamaya gönderdi. III. Kılıç Arslan amcası Keyhüsrev'in yanına varınca ayakta durmak istedi. Fakat Keyhüsrev müsaade etmedi. Yanına çağırarak sevgi ve şefkat gösterdi, korkusunu giderdi. Ona kemer, külah, altın saplı kılıç, at, katır gibi hediyeler verdi. Ülke ve saltanat işlerini yoluna koyuncaya kadar Gavele Kalesinde kalmasını, daha sonra da Tokat'a gitmesini emretti. Fakat onun Tokat'a tayini gerçekleşmedi. Kaynaklar III. Kılıç Arslan'ın kalede hapsedilip orada öldüğünü veya öldürüldüğünü belirttiler. III. Kılıç Arslan'dan sonraki yıllarda hiç bahsedilmemesi kaynaklardaki bu bilgilerin doğruluğuna delâlet eder.

Keyhüsrev bu olaydan sonra 1205 tarihinde şenliklerle Konya'ya girdi ve sultanlığını ilan etti.¹¹²

C-) Devlet Adamları ve Komutanların Otorite Boşluğundan İstifade Ederek Yönetimi Ele Geçirmeleri

Türkiye Selçuklu Devlet adamlarından Muineddin Pervane çok dikkate şayan bir şahsiyet olup on beş yıllık bir devreye kendi damgasını vurmuştur. Moğolların daima müdahale ve baskıları, saltanat mücadeleleri ve ihtiraslı devlet adamlarının kendi aralarındaki mücadeleleri Anadolu'da daimi bir siyasi buhrana sebep olurken bu durumdan istifade eden

¹¹⁰ İbn Bibi, a. g. e., s. 106 vd.

¹¹¹ Aksarayî (S. 129) III. Kılıç Arslan 'ın Konya'yı amcası Keyhüsrev'e terk ederek Aksaray'a giderken yolda yakalandığını bildirir.

¹¹² İbni Bibi, a. g. e., s. 108-114

Muineddin Süleyman zekası, dirayeti ve siyaseti ile gittikçe nüfuzunu artırıyordu. Bu buhranlı devirde önce Baycu, daha sonrada Hulagü ve Abaka hanların itimat ve dostluklarını kazanmış ve bu sayede II. İzzeddin Keykavus'u tahttan indirip yerine IV. Kılıç Arslan'ı tahta çıkarmıştır. Muineddin Pervane bu olaydan sonra kendisine karşı gelebilecek devlet adamlarını idam ettirmiş, İstifa (Maliye) divanına Erzincanlı alim Meceddeddin Muhammed bin Hüseyin'i, teftiş (işraf) divanına Celaleddin Mahmud'u, Beylerbeyi makamına Hatiroğlu Şerefeddin'i getirmiş ve böylece devlet kadrolarını yandaşlarıyla doldurup 1262 senesinden itibaren devletin yönetiminde mutlak iktidar sahibi olmuştur.¹¹³

Anadolu Selçuklu Sultanı IV. Kılıç Arslan'ın Pervane ve yandaşlarının düzenlediği bir suikast sonucu öldürülmesiyle altı veya on yaşında olan III. Gıyaseddin Keyhüsrev tahta çıkarıldı. Muineddin Pervane onun tahsil ve terbiyesi için Kadı Nureddin ile Üstad üd dar Emünüddin İsfahani'yi tayin etti. Onlar küçük sultanın ergenlik çağına kadar yetiştirilmesiyle görevliydi. Böylelikle Sahib-i Azam Fahreddin Ali ile Emir Muineddin Süleyman Pervane büyük bir kifayet ve dirayetle yeniden ülke işlerini yürütmeye başladılar. Bu arada çocuk Sultanın ne kadar vahim bir durumda olduğunu İbni Bibi¹¹⁴ *“sultan çocukluk çağından gençlik çağına girip, eşyayı fark etme ve isimleri ezberleme gücüne erişince ona hoca tuttular. O zaman Kur'an hükümlerini, namazın ve orucun gereklerini öğrenmeye, helal ile haram arasındaki farkı anlamaya başladı”* cümleleriyle açıklamaktadır.

Bu dönemde Sahib Fahreddin Ali ile birlikte Eminüddin Mikail, Erzincanlı Meceddeddin Muhammed, Celaleddin ve Hatiroğlu Şerefeddin makamlarını korudular. Devletin hakimi bulunan Muineddin Süleyman, Pervane unvanı ile, yine emirlik mevkiinde bulunuyordu.¹¹⁵

¹¹³ Aksarayi, Müsameretü'l Ahbar, s. 55-56

¹¹⁴ İbni Bibi, a. g. e, II. s. 170

¹¹⁵ Osman Turan, a. g. e, s. 532

V. BÖLÜM

KOMŞU DEVLETLERİN YARDIMI İLE TAHTA ÇIKMA

Kılıç Arslan'ın büyük oğlu Şahinşah, 1110 yılında İsfahan'dan kaçmak suretiyle gelip Konya'da Selçuklu tahtına çıktığı zaman, iktidarı önünde tehlike olarak gördüğü kardeşleri Melik Arap ile Melik Mesud'u tutuklatarak hapse koydurmuştu. Her iki melik de kısa sürede hapisten kaçmayı başarmışlardı. Bunlardan Melik Arap Ankara'ya yerleşirken, Melik Mesud da Anadolu'nun en büyük hükümdarı olan Emir Gazi'ye sığınmıştı. Bundan sonra Melik Mesud, kızıyla evlenmek suretiyle Emir Gazi'nin destek ve himayesini kazanmış ve böylece hayatını ve geleceğini emniyet altına almıştı. İşte bu destekten faydalanan ve tarihin kendi önüne çıkardığı fırsatları iyi kullanan Mesud zamanla muhtaç kaldığı Danişmendlilerle eşit bir hale gelmiş hatta bir zaman sonra Danişmentlileri kendi hakimiyeti altına almayı başarmıştır. Şimdi Sultan Mesud'un izlemiş olduğu yöntemi inceleyelim.

A-) Bölge Lideri ile Akrabalık Tesis Edilerek Mevcut Durumu Düzeltme Çabaları

Mevcut Sultan Şahinşah Bizans kuvvetleri ile savaş meydanında mücadele etmekteyken kumandanlarının da fikrini aldıktan sonra İmparator Aleksios I. Komnenos'a barış teklifinde bulundu. Sultan Şahinşah'ın böyle bir karara varmasının tek nedeni kardeşi Mesud'un Danişmendli ordusunun da desteği ile üzerine geldiği haberini almasıydı.

Mesud daha önceden kardeşi Şahinşah tarafından hapis edilmişti ve hapisten kurtulması ile ilgili biri Süryani Mikhail diğeri de Ebu'l Ferec'e ait olmak üzere birbirine yakın iki ayrı bilgi mevcuttur. Süryani Mikhail,

Şahinşah'ın bir generalinin ona isyan ederek Mesud'u hapisten çıkardığını ve onu Danişmendli Emir Gazi'nin yanına götürdüğünü, burada Mesud'un sultan ilan edildiğini, Şahinşah'ın birçok altınla beraber İstanbul'dan dönerken onu tuzağa düşürüp, önce esir ettiklerini sonrada gözlerini kör ettiklerini kaydeder¹¹⁶. Ebu'l Ferec ise, Bizans İmparatorunun yanından dönmekte olan Şahinşah'ı, Danişmendli Emir Gazi'nin pusuya düşürdüğünü ve onu yakalayıp gözlerini kör ettirdiğini, bunun üzerinede Malatya'daki emirlerin Mesud'u hapisten çıkartarak onu sultan ilan ettiklerini Mesud'un kardeşleri Arap ve Tuğrul Arslan'ı Malatya'da bırakıp Konya'ya gittiğini nakleder¹¹⁷. Bu iki bilgiden çıkarılacak netice veyahut iki bilgide de ortak olan nokta şu şekilde izah edilebilir: Mesud'un sultan olmasında en büyük pay kayınpederi Danişmendli Emir Gazi'dir.

B-) Ortak Rakibe Karşı Müttefik Hareket ve İnisiyatifin Kaybedilmesi

Kılıç Arslan'ın ölümü ve onun yerine geçen oğlu Mesud'un Emir gazi tarafından tahta çıkarılması Danişmendlileri Anadolu'nun en güçlü devleti haline getirmişti. Danişmendli hükümdarı Emir Gazi, Mesud'un küçük kardeşi Tuğrul Arslan'ın elinde bulunan Malatya'yı almak istedi. Ordusu ile Malatya önlerine kadar gelip şehri kuşattı. Yanında damadı Mesud da bulunuyordu. Bu ortak faaliyette, Emir Gazi ile Mesud arasında bir gaye birliği yoktu. Fakat, bu ortak faaliyet, ikisinin de gayesine ayrı ayrı hizmet etmekteydi. Zira, Emir Gazi, Doğu Anadolu'nun en önemli şehirlerinden Malatya'ya sahip olmak isterken, Mesud da toprak kaybı pahasına bile olsa küçük kardeşi Tuğrul Arslan'dan kurtulma düşüncesindeydi¹¹⁸.

Emir Gazi ve müttefiki olan damadı Mesud Malatya'da hiç beklemedikleri bir direnişle karşılaştılar. Bir ay süren bir kuşatmadan sonra Emir Gazi oğlu Muhammed'i burada bırakarak Malatya'ya geri döndü. Ancak

¹¹⁶ Muharrem kesik, Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155), Ank. 2003, s. 32

¹¹⁷ Abu'l Farac Tarihi, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ank. 1999, s. 349-350

¹¹⁸ Salim koca, a. g. e, s. 111

Muhammed'in buradaki görevi her gün şehrin kapılarına hücum etmek ve kimsenin şehre girip çıkmasına müsaade etmemektir. Şehrin bu şekilde kuşatılması üzerine şehir halkı şiddetli bir kıtlıkla karşı karşıya kalmıştı. Bir merkep yükü buğdayın fiyatı 36 altın dinara satılıyordu. İnsanlar yiyecek namına hiç bir şey bulamayınca eskimiş derileri su içinde yumuşatmaya, bunları ve bunlara benzer şeyleri çiğnemeye başlamışlardı. Halk kedi, köpek hatta ölü eşekleri bile yemeye başlamıştı. Şehir içinden kaçmaya çalışanlar kılıç darbeleriyle mahvoluyor içerde kalanlar ise kıtlık yüzünden yıkılıyorlardı. Nihayet Emir Gazi 1125 yılında şehri teslim aldı¹¹⁹.

Malatya'nın Mesud'un da yardımıyla Danişmendliler'in eline geçmesi üzerine bu olaya ortanca kardeşi Ankara, Çankırı ve Kastamonu Meliki Arab'a, bağışlanması güç bir ihanet gibi geldi. Bunun üzerine Arab 30 bin kişilik bir ordu ile Mesud'un üzerine yürüdü. Bu esnada Emir Gazi Artuklular ile mücadele ediyordu ve hiç şüphesiz bu durum Arab'ın da işini kolaylaştırmaktaydı. İki kardeş arasındaki ilk mücadeleyi kazanan Melik Arab oldu. Mesud ise yardım almak için Bizans İmparatorunun yanına gitti. İmparator kendisine sadece para yardımında bulundu oysa Mesud'un bu durumdan kurtulması için paradan çok askeri desteğe ihtiyacı vardı.¹²⁰ Bunun üzerine Mesud kayınpederi Emir Gazi'ye başvurdu. Emir Gazi ile kuvvetlerini birleştiren Mesud bu sefer Arab'ı yenilgiye uğrattı ve Melik Arab Kilikya Ermeni kralı I. Toros'un yanına kaçtı. 1127 yılında tekrar I. Toros'tan aldığı yardımla Anadolu'ya yönelen Arab Danişmendli Emir Gazi'nin oğlu Muhammed'i esir aldı. Hatta Arab Emir Gazi'ye bile mağlubiyeti tattırmıştı ki Emir Gazi'nin bir savaş hilesi ile galip durumdayken mağlup hale geldi¹²¹. Melik Arab bu yenilgiye rağmen mücadelesine devam etti ve Emir Gazi'nin oğlu Yağan'ın idaresinde bulunan bir kaleyi de ele geçirdi. Anonim

¹¹⁹ Abu'l Farac Tarihi, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ank. 1999, s. 359

¹²⁰ Salim Koca, a. g. e., s. 112-113 ayrıca bkz. Erdoğan Merçil, "Bizans'ta Selçuklu Hanedan Mensupları" XI. TTK Kong. II. Cilt, s. 712-713

¹²¹ Bu konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Abu'l Farac Tarihi C. II, s. 361; Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, Ağustos 2002, s. 169, Salim Koca, Türkiye Selçukluları Tarihi C. II, s. 113; Muharrem Kesik, Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi, Ank. 2003, s. 39

Selçukname'nin verdiği bilgiye göre Melik Arab, kardeşi Mesud'a karşı üç defa savaşa girişmiş ve sonunda her iki kardeş arasında anlaşma yapılmış, Mesud tarafından birkaç kale Arab'a verilmiştir. Bir müddet sonra da emirler iki kardeş arasında fitne çıkarmışlar, bunun sonucunda Arab yeniden isyan ederek Bizans İmparatorundan yardım istemiş, İmparator İoannes de onun bu isteğini yerine getirmiştir. Ancak bu sıralarda Arab'ın ölmesi Mesud'a rahat bir nefes aldırılmıştır¹²².

Sultan Mesud, kayınpederi Emir Gazi'nin yardımıyla elde ettiği tahtını yine onun yardımıyla koruyabilmiş ve birlikte hareket etmeleri sonucu rakipleri ve aynı zamanda kardeşleri Şahinşah, Arab ve Tuğrul Arslan'dan kurtulmuş oluyordu.

C-) Hakimiyetin Sağlanarak İnisiyatifin Tekrar Ele Alınması

*Başkalarının gücü ile hükümdar olanlar
talihin kendilerine sunduğu imkanları değerlendiremez
ve yönetime geçtikten sonra
üstün yetenekleriyle başkalarının hazırladığı gibi
yönetim temellerini kuramazlarsa
yerlerinde duramazlar.
Machiavelli*

Sultan Mesud kayınpederinin kendisine karşı yaptığı yardımların karşılığında Malatya'nın zaptına ses çıkarmamış ve Danışmendliler'in üstünlüğünü kabul etmiştir. Çünkü kendisine rakip olarak çıkabilecek güçlerinde teker teker ortadan kaldırılması söz konusuydu.

I. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra Anadolu'daki Selçuklu topraklarını bir bir kendi sınırları içerisine katan Emir Gazi, artık Anadolu'da en önemli güç haline gelmişti. Damadı Sultan Mesud'a bıraktığı Konya ve çevresi hariç Malatya'dan Sakarya'ya kadar uzanan topraklar üzerinde hakimiyet sağladı.

¹²² Osman Turan, a. g. e, s. 169

Hatta Emir Gazi'nin elde ettiği bu başarılar üzerine Abbasi Halifesi Müsterşid ile Büyük Selçuklu Sultanı Sencer, ona “Melik” unvanının tevcih edildiğini gösteren bir menşurla birlikte, davullar, bir altın gerdanlık, bir altın asa ve dört siyah sancak göndererek bölgedeki hakimiyetini tasdik ettiler. Ancak elçilik heyeti geldiğinde Emir Gazi ölüm döşesinde idi ve birkaç gün sonra 1134 tarihinde öldü¹²³. Mesud, Emir Gazi'nin ölümüyle Danişmendlilerin vesayetini üzerinden atarak, bağımsız bir hükümdar gibi hareket etmeye başlamıştır. Artık o, Emir Gazi'nin yerini alan Melik Muhammed ile eşit ve müttefik bir hükümdar durumundadır. Özellikle Bizans'a karşı hep onunla hareket etmiştir. Bu suretle siyasi ve askeri gücünü devamlı arttırarak, Bizans ve Danişmendlilerle tek başına boy ölçüşebilecek bir duruma gelmiştir¹²⁴.

1143 yılında Sultan Mesud'un müttefiki aynı zamanda kayınbiraderi olan Melik Muhammed öldü. Muhammed'in üç oğlu vardı. Bunlar Zünnun, Yunus ve İbrahim'di. Muhammed bu oğullarının arasından Zünnun'u veliaht tayin etmişti. Fakat, Sivas Meliki olan amcası Nizameddin Yağıbasan, Muhammed'in karısı ile evlenerek Kayseri'yi ele geçirdi¹²⁵. Zünnun ise Kayseri'den Zamantı'ya kaçmak zorunda kaldı. Diğer yandan Aynüddeve, Muhammed'in diğer oğlu Masara hakimi olan yeğeni Yunus ile anlaştı ve Malatya'yı ele geçirmek amacıyla birlikte buraya hareket ettiler. Aynüddeve şehri ele geçirdikten sonrada kardeşi Yağıbasan ile Sultan Mesud'a karşı da bir ittifak kurdu. Böylece Danişmendliler Sivas, Kayseri ve Malatya şubeleri olmak üzere hanedanın üç üyesi arasında parçalanmış oldu.

Danişmendliler'in bu durumundan istifade etmek isteyen Sultan Mesud hiç vakit kaybetmeden hareketini meşru bir sebebe dayandırarak Aynüddeve üzerine yürüdü ve Malatya'yı kuşattı. 1143 yılında gerçekleşen

¹²³ Abu'l Farac Tarihi, s. 367

¹²⁴ Salim Koca, a. g. e., s. 122-123

¹²⁵ Abu'l Farac (II, 376), kocasının ölümünden sonra onun kardeşi yağıbasan'ı yanına çağırarak evlendiğini; yani evlenme talebinin Muhammed'in hanımından geldiğini ifade eder.

ilk kuşatmada Sultan Mesud üç ay süreyle şehri kuşatsa da ciddi bir hücum gerçekleştirmedi. 1144 yılında tekrar Malatya'yı kuşatan Sultan Mesud yine üç ay boyunca şehri kuşattı. O, Şehri bir türlü ele geçiremeyince askerlerine şehrin civarında işe yarayan her şeyi almalarını emretti ve askerleri de bu emir üzerine Malatya civarındaki halkı esir ettiler. Bizans İmparatoru Manuel'in üzerine geldiğini duyunca kuşatmayı kaldırarak geri çekildi. Ancak kendi eliyle verdiği Malatya'yı tekrar almakta kararlı görünen Sultan Mesud, 1152'de Aynüddeve'nin ölümü ve yerine oğlu Zülkarneyn'in geçmesiyle tekrar harekete geçti. Ancak bu sefer Zülkarneyn'i, Mesud'a tabi olmaması konusunda uyarın Sivas Meliki Yağıbasan üzerine yürüdü. Sivas Meliki Yağıbasan Sultan Mesud'un büyük bir orduyla kendisinin üzerine doğru geldiğinin haberini alınca korkusundan ona itaat etti ve yeğeni Zülkarneyn'e yardım etmeyeceğine dair söz verdi. Yağıbasan'a göz dağı veren Sultan Mesud bunu üzerine tek başına kalan Malatya Meliki Zülkarneyn'in üzerine yürüdü ve şehri kuşattı. Çok şiddetli geçen bu kuşatma neticesinde Malatya halkı çok büyük sıkıntılar çekti. Kuşatma devam ederken Zülkarneyn'in annesi ve ayrıca Sultan Mesud'un yeğeni olan hatun amcasının yanına gelerek ayaklarına kapanmak suretiyle ondan af ve mağfiret diledi. Sultan bu durum karşısında biraz yumuşayarak Zülkarneyn'in huzuruna gelerek kendisini selamlaması ve onun hakimiyeti altına girmeyi kabul etmesi karşılığında kuşatmayı kaldıracağını söyledi. Bunun üzerine genç Melik yanına bir kılıç ve kefen alarak Sultan'ın huzuruna çıktı ve ona itaatini arz etti. Böylelikle Malatya da Sultan'ın hakimiyetini kabul etti¹²⁶. Zaten daha öncede kuşatma öncesinde Sivas'ı hakimiyeti altına alan Mesud böylelikle hakimiyetini borçlu olduğu Danişmendlileri siyasetini, değişen şartlara uydurmakta son derece yetenekli bir komutan olarak hakimiyeti altına alarak Anadolu'nun en büyük hükümdarı haline gelmiştir¹²⁷.

¹²⁶ Abu'l Farac Tarihi, s. 377; Salim Koca, a. g. e s. 123-125; Osman Turan, a. g. e s. 177-180; Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu, Mart 2002, s. 32

¹²⁷ Salim Koca, a. g. e s. 151

VI. BÖLÜM

SALTANAT HUKUKUNUN VERDİĞİ HAK İLE TAHTA ÇIKMA

Daha öncede belirttiğimiz gibi milletin inancına göre, Tanrı vergisi kut'a sahip olan tahta çıkardı; görevlerini yapabildiği sürece orada kalırdı, başarılı olamadığı zaman düşerdi. Çünkü hakan kut'a layık olmadığından, Tanrı bağışladığı hükümdarlık hakkını geri almış sayılırdı. Türk hakimiyet telakkisine göre "kut" babadan oğla geçerdi. Yusuf Has Hacib'in şu beyitleri bu telakkiyi doğrulamaktadır: *"Babası Bey idi, kendiside beydir", "Babası bey ise oğlu da bey doğar ve oda babaları gibi bey olur"*. Böylelikle erkek çocuklarının saltanat hususunda eşit hakları bulunmaktaydı. Bu hak bazen kardeşler arası mücadeleden galip gelene bırakılırken bazen baba tarafından veliaht tayin edilmek suretiyle bazen de rakipsizlikten hak sahiplerine intikal etmektedir. Şimdide bu konuyla ilgili olarak Selçuklu tarihindeki örneklerle bir göz atalım.

A-) Mevcut Sultanın Ölümü ve Tahta Çıkış

Büyük Selçuklu Sultanlarından Sencer, büyük kardeşi ve metbuu Muhammed Tapar'ın ölümü üzerine yerine geçirilen oğlu Mahmud'a karşı kendisini Horasan'da sultan ilan etmişti. Sultanlığını Abbasi halifesine de tasdik ettirdikten sonra tek başına Selçuklu Büyük Selçuklu İmparatoru olabilmek için yeğeniyle savaşmış ve onu Save savaşıyla 1119'da yenilgiye uğratmıştır¹²⁸. Böylelikle yeğenini bertaraf eden Sencer tek başına hüküm sürmek için gerekli şartları sağlayabilmiştir.

Daha öncede belirttiğimiz gibi Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu olan Süleymanşah devletinin sınırlarını her geçen gün genişletmekteydi.

¹²⁸ M. A. Köymen, Sencer, İ. A, X. s. 487

Kuzey Suriye bölgesine yaptığı sefer sonrasında Antakya şehrini ele geçirmiş bu durum üzerine Musul ve Halep hakimi Müslim'le karşı karşıya gelmişti. Taraflar Antakya ile Halep arasında Afrin Çayı kenarındaki Kurzahil yöresinde karşı karşıya gelmiş ve bu savaşta Müslim öldürülmüştü. Süleymanşah da hem Antakya'nın alınması hem de Müslim karşısında elde ettiği başarılarla cesaretlenmiş bu cesareti de Büyük Selçuklu Devleti'ne karşı izlediği politikanın değişmesine neden olmuştu. Süleymanşah cesaretinin kendisine verdiği azim ile Halep üzerine yürüdü. Ancak Halep'i savunan Müslim'in adamları bir taraftan büyük Sultan Melikşah'tan diğer taraftan da Büyük Selçuklu Devleti'nin Şam Meliki Tutuş'tan yardım istediler. Süleymanşah'ın gittikçe güçlenmesinden ve izlediği genişleme siyasetinden endişe eden Tutuş derhal harekete geçerek Süleymanşah'ın üzerine yürüdü. 1086 yılında Halep yakınlarındaki Ayn Salyam denilen yerde gerçekleşen savaş sonucunda Süleymanşah mücadeleyi hayatıyla birlikte kaybetmiş, veziri Hasan bin Tahir, oğulları Kılıç Arslan ve Kulan Arslan da esir edilmişti. Bölgeye hareket eden Melikşah da Halep'te Süleymanşah'ın oğullarını yanına tutsak olarak aldı ve her ikisini de İsfahan'a sevk ederek hapishaneye koydu.¹²⁹

Sultan Melikşah'ın 20 Kasım 1092'de ölümü üzerine başlayan taht mücadeleleri Büyük Selçuklu Devleti için bir buhran döneminin başlamasına neden oldu. Bu yüzden, Selçuklu Devleti'nin merkezinde öyle bir karışıklık yaşandı ki hanedan üyeleri etraflarıyla ilgilenemez hale geldiler. Bu durumdan istifade eden Kılıç Arslan ve Kulan Arslan kaçarak Anadolu'ya geldiler.¹³⁰

¹²⁹ Salim Koca, a. g. e, s. 50-52

¹³⁰ Anna Kommena'da bu konuyla ilgili şu şekilde bilgi verilmektedir: “ Haşhaşin'in öldürdüğü Horasan sultanı, büyük Süleyman'ın iki oğlunu kendi yanında tutuyordu. Bunlar, onun feci ölümünden sonra Horasan'dan kaçtılar ve çabucak İznik'e vardılar. ”Anna'nın verdiği bu bilgiye rağmen arap kaynakları bu olayı farklı şekilde anlatmışlardır. Bu kaynaklara göre; “Süleymanşah'ın iki oğlu Kılıç Arslan ve Kulan Arslan, Melikşah'ın oğlu sultan Berkjaruk'un izniyle Anadolu'ya dönmüşlerdir. ”(bkz. Işın Demirkent, Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan, Ank. 1996, s. 15)

1086-1092 yılları arasında Süleymanşah'ın ölümünden itibaren Türkiye Selçuklu tahtı boş kalmıştı. Ancak Süleymanşah'ın Kuzey Suriye seferine çıkmadan önce yerine bıraktığı Ebu'l Kasım ve ondan sonrada Ebu'l Gazi devleti ve devlet teşkilatını korumayı başarmıştı. Süleyman'ın oğulları İznik'e varınca Türkler onları heyecanla kabul ettiler. Ebu'l Gazi derhal Süleymanşah'ın ailesinin mirası olan İznik'i onlara teslim etti. Kılıç Arslan sultan ünvanını aldı. Bununla beraber İznik'i kendine merkez yaparak idareyi yeniden düzenledi.¹³¹

Kılıç Arslan devletinin düzenini kısa bir süre içerisinde düzenleyince hedefini Musul üzerine çevirdi. Musul'un Türkiye Selçuklu Devleti'ne katılması ile Kılıç Arslan'ın artık Büyük Selçuklu tahtını ele ele geçirmek ve Elcezire ile K. Suriye bölgelerini hakimiyeti altında birleştirmek isteği açıkça ortaya çıkmaya başlayınca Büyük Selçuklu komutanı Çavlı ile Kılıç Arslan karşı karşıya gelmiş bu mücadelede Kılıç Arslan hayatını kaybetmişti.

Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra Çavlı doğrudan Musul'a gitti. Kılıç Arslan'ın burada bırakmış olduğu askeri birlik, Çavlı'nın ordusuna karşı koyacak güçte değildi. Bu sebeple halk hiç direnmeden şehrin kapılarını ona açtı. Böylece Çavlı, Musul'a hakim oldu ve hutbeyi yeniden Muhammed Tapar adına okutmaya başladı. Ayrıca babasına vekaleten Musul'da kalmış olan Kılıç Arslan'ın büyük oğlu Şahinşah'ı tutuklayıp İsfahan'a sultan Muhammed Tapar'a gönderdi. Sanki 20 yıl önce yaşanan olaylar tekrarlanıyor gibiydi; nasıl Süleymanşah'ın ölümünden sonra Kılıç Arslan, Melikşah tarafından İsfahan'da tutulduysa şimdi de Kılıç Arslan'ın ölümünden oğlu Şahinşah İsfahan'a götürülmüştü.

Kılıç Arslan'ın 1107'de ölümüyle Selçuk Devletinde kurulan siyasi birlik de süratle bozuldu ve devlet sarsıldı, parçalandı hatta küçüldü. Bu durumdan faydalanan Bizans İmparatorluğu da Türklere karşı taarruza geçti

¹³¹ Osman Turan, a. g. e, s. 96

ve Selçuklular'ın fethetmiş olduğu birçok beldeleri de işgale başladı. Bu durum üzerine Anadolu'nun başarısız kaldığını gören Sultan Muhammed Tapar, Şahinşah'ı Malatya'ya gönderip Sultan ilan ettirdi.¹³²

B-) Otoritenin Yeniden Kurulması

Sultan Kılıç Arslan'ın ilk işi Bizans ordusunu İznik önlerinden defetmek oldu. Ebu'l Gazi'yi ordu komutanlığı görevinden alarak yerine Muhammed İlhan'ı beylerbeyi tayin etti. Ebu'l Gazi'yi de Kapadokya'ya gönderdi. İzmir ve çevresinde bir beylik kurmuş olan Çağa Bey ile temasa geçti; onunla dostluk ve ittifak ilişkileri kurdu ve böylece Bizans'a karşı kuvvetler dengesini değiştirmeyi amaçladı.¹³³

Aynı şekilde Şahinşah'ın da ilk işi, Selçuklu ülkesinde otoritesini kurup yerleştirmek ve dağılmış olan Selçuklu teşkilatını yeniden toparlamak oldu. Önce boş kalan Selçuklu tahtını alınca orada Kılıç Arslan'ın sonra hüküm süren Hasan Bey'i bertaraf etti. Dolu sonra da iktidarı önündeki en önemli engelleri yani kardeşleri Mesud ve Arab'ı tutuklayarak hapse koydu. I. Haçlı Seferi sırasında Karadeniz, Marmara ve Ege gibi sahil bölgelerini geri alan Bizans'a karşı saldırıya geçti. Ancak Bizans üzerine gönderdiği Selçuklu ordusu Kelbiaos ovasında yapılan savaşta başarılı olamadı.

Netice itibariyle tahta geçen hükümdarların ilk iş olarak hakimiyetlerini kurarak otoritelerini artırmayı amaçladıklarını görmekteyiz.

¹³² Bu konuda da farklı fikirler bulunmaktadır. Bazı rivayetlerde Şahinşah 'ın bizzat M. Topar tarafından gönderildiği söylenirken (bkz. O. Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye; s. 150) diğer rivayetlerde ise Şahinşah'ın 1110 yılında kaçarak Konya'ya geldiğidir. (bkz. Salim Koca, Malazgirt'ten Mifyokefalon'a s. 99; Cl. Cahen, Osm. Önce Anadolu, s. 19)

¹³³ Salim Koca, a. g. e., s. 65

VII. BÖLÜM

METBU HÜKÜMDARIN FERMANI VE ONAYI İLE TAHTA ÇIKMA

Moğol İstilası tarihin en kudretli ve şiddetli hareketlerinden birini ve belki de birincisini teşkil eder. Bütün Asya'yı, Doğu ve Orta Avrupa'yı alt üst eden bu istilanın en müthiş neticeleri, şüphesiz, geniş hudutları ile Türkistan, Harizm, Horasan, İran, Irak ve Anadolu'da kendini göstermiştir.

1243 yılında Moğollar karşısında alınan Köseadağ bozgunu ile Türkiye'de Selçuklu devlet nizamı sarsılmış; Türkler gittikçe ağırlaşan Moğol baskısının, müdahalelerine ve mali tazyiklerine uğramıştır. Buna rağmen 1277-1318 arasında Selçuklu hanedanı bir gölge halinde siyasi yaşamını devam ettirdiyse de Selçuklu Devleti fiilen mevcut olmamıştır¹³⁴.

A-)Gönderilen Ordu ile Desteklenen Adayın Tahta Çıkması

Daha önce Celaledin Karatay'ın ileri sürdüğü fikir ile üç kardeş saltanatının yaşandığını Devlet Adamlarının Yardımı İle Tahta Çıkanlar bölümünde anlatmış ve bu bahsi kardeşlerden II. Alaeddin Keykubad'ın öldürülmesi ve üç kardeş saltanatının son bulmasıyla tamamlamıştık. Bu olaydan sonra, yani 1255'en itibaren yönetimdeki Moğol baskısı iyice artmıştır.

Moğol devlet adamlarından Baycu Noyan, yaylak ve kışlak bulmak amacıyla Anadolu üzerine bir sefer düzenledi. Noyan, Aksaray'a kadar geldiği zaman Selçuklu Devlet adamlarından bir kısmı Noyan'a isteğinin verilmemesini çünkü Noyan'ın yerine Hülagu'nun atandığını böylelikle onun durumunun zayıfladığını söylediler. İsteği yerine getirilmeyen Baycu Noyan'la yapılan savaşta Selçuklu ordusu yenilgiye uğradı. Bunun üzerine

¹³⁴ Osman Turan, a. g. e, s. 505

Sultan II. İzzeddin Keykavus ve yakın adamları Konya'dan ayrılıp Alaiyye'ye kaçmak zorunda kaldı. Çok geçmeden Baycu, İzzeddin Keykavus'u yanına çağırttı, fakat Sultanın gitmemesi üzerine, torunu Yisutay'ı 1000 atlıyla onu izlemeye gönderdiyse de sultan İznik'e gidip Bizans'a sığınmak zorunda kaldı. Bunun üzerine Baycu'nun buyruğu ile IV. Kılıç Arslan gönderilen bir birlik sayesinde Burgulu'daki hapisten çıkarılarak Konya'ya getirilip Selçuklu tahtına oturtuldu.¹³⁵

B-) Metbu Hükümdara Elçi Gönderilmesi ve Ferman Alma

Ancak IV. Kılıç Arslan 'ın tek başına sultanlığı pek uzun sürmedi. İlhanlı Hükümdarı Hülagu'nun Bağdat seferine çıkarken Baycu Noyan'ı da birlikte götürmesini fırsat bilen II. İzzeddin Keykavus, İznik Bizans İmparatoru II. Theodoros Laskaris'ten askeri yardım sağlayarak Mayıs 1257'de Konya'ya yürüyerek Selçuklu tahtına oturmayı başardı; IV. Kılıç Arslan ise Muineddin Süleyman ile birlikte önce Kayseri, sonra da Tokat'a çekilmek zorunda kaldı. II. İzzeddin Keykavus aynı zamanda da Hülagu'ya bir elçi heyetiyle başvurup Sultanlığını sürdürmek istemekteydi. Fakat sonunda Hülagu, ülkeyi Mengü Kaan'ın yarlığı gereğince, Tebriz'de huzuruna gelen II. İzzeddin Keykavus ve IV. Kılıç Arslan arasında, Sivas'tan Bizans sınırına kadar olan memleketlerin Keykavus'un, Sivas'tan Erzurum'a kadar olan yerlerin de Kılıç Arslan'ın olmak üzere iki yönetim bölgesi halinde bölüştürdü. Böylece her iki sultan da bu karara uymak zorunda kaldılar.¹³⁶

1278'de II. İzzeddin Keykavus tarafından veliaht yapılan oğlu Gıyaseddin Mesud, ailesi ve yakınlarıyla birlikte 1280 yıllarında Kayseri'ye geldi. Beraberinde Kastamonu beyi Çobanoğlu Muzafferüddin olduğu halde, önce Moğol valisi Samagar'ı ziyaret ettikten sonra Abaka Han'ın huzuruna çıkmış ondan birçok izzet ve ikram görmüştü. Hatta Abaka Han tarafından ona, Erzurum, Erzincan, Sivas, Diyarbakır ve Harput'un yönetimi verildi.

¹³⁵ Aksarayı, Musameretü'l-Ahbar, s. 45-53; O. Turan, a. g. e., s. 522-525

¹³⁶ Aksarayı, Musameretü'l-Ahbar, s. 108

Fakat Abaka Han'ın 1282'de ölümü üzerine Ahmed Tekudar, İlhanlı Hükümdarı olunca, Türkiye Selçuklu ülkesi Sultan III. Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. Gıyaseddin Mesud arasında bölüştürdü. Bundan pek memnun olmayan Gıyaseddin Keyhüsrev, Kongurtay ve Vezir Fahreddin Ali ile birlikte durumu görüşmek için Ahmed Tekudar'a gittiyse de İlhanlı Devleti'nde saltanat mücadelelerinin başlaması sebebiyle bir süre Erzurum'da bekledi; daha sonra o, mücadelelerden galip çıkan Argun Han'ın huzuruna çıktıysa da Sultanlığını kurtaramadı; zira Argun Han bu sıralarda Tebriz'de bulunan Gıyaseddin Mesud'u Türkiye Selçuklu Sultanı yaptığı gibi, kendisini de Ahmed Tekudar ve Kongurtay ile işbirliği yaptığı gerekçesiyle Sultanlıktan azletmişti. Daha sonra Erzincan'a gönderilen Keyhüsrev, çok geçmeden Argun Han'ın görevlendirdiği adamlar tarafından yayının kirişiyle boğdurulmak suretiyle öldürüldü.¹³⁷

1298 yılında İlhanlılarda başlayan taht mücadeleleri esnasında isyan eden Baltu'nun yanında bulunan Sultan Gıyaseddin Mesud taht mücadelesinden galip gelen Gazan Han tarafından tahtından atıldı ve onun yerine yeğeni III. Alaeddin Keykubad getirildi. Bununla birlikte Şemseddin Ahmed Lakuşi vezirliğe, Abdülaziz isimli bir kişi de İstifa (Maliye) makamına getirildi.¹³⁸

1301 yılında III. Alaeddin Keykubad, devlet adamlarından Nasıreddin Muhammed'in etki ve kışkırtmaları sonucunda, ülkedeki zenginlerin ve halkın, çeşitli yöntemlerle mal ve paralarına el koymaya başladı. Bunun üzerine durumun, Türkiye'deki Moğol askeri kumandanı Abuşka'ya bildirilmesi sonucunda, bu durumdan sorumlu tutulan devlet adamları işkence ile öldürüldü. Bunu haber alan Sultan, korku ve endişeye kapılarak kaçmaya çalıştıysa da yakalanarak Gazan Han'ın yanına gönderildi; yapılan yargılamadan sonra idama mahkum edildiyse de Hülagu'nun kızı olan eşinin

¹³⁷ Aksarayı Musameretü'l-Ahbar, s. 108

¹³⁸ Aksarayı Musameretü'l-Ahbar, s. 189

şefaatiyle ölümden kurtuldu, ancak sultanlıktan azledilerek İsfahan'da ölünceye değin ikamete mecbur tutuldu.

Sultan III. Alaeddin Keykubad'ın Gazan Han tarafından tahttan indirildikten sonra, bu sıralarda, yine Moğollar tarafından azledilip Hemedan'da ikamete mecbur edilen II. Gıyaseddin Mesud, 1302 yılında, ikinci kez, Türkiye Selçuklu sultanlığına atandı ve Konya'ya gelerek tahta oturdu.¹³⁹

Sonuç olarak Türkiye Selçuklu Devleti Moğol İstilasından sonra Moğol baskısının altında siyasi hakimiyetini devam ettirmeye çalışmışlardır. Selçuklu Sultanlarının tahta geçmesin de belirleyici unsur bahsi geçen dönemde Metbu Hükümdarlar olmuştur.

¹³⁹ Aksarayı Musameretü'l-Ahbar, s. 235

SONUÇ

Büyük Selçuklu ve Türkiye Selçuklu Sultanlarının tahta çıkış yöntemlerinin incelenmesi sonucunda farklı metotların uygulandığını görmekteyiz. Bu metotlardan genel itibariyle güç ve kuvvet yoluyla tahta çıkma yönteminin hâkim olduğu ancak devletin güç kaybettiği buhranlı dönemlerinde ise gerek devlet adamlarının gerekse ordu komutanlarının ve komşu devletlerin de bu dönemlerde tahta çıkan adayı belirlemede etkili olduğu görülmektedir.

Hanedan içerisindeki bu taht kavgalarının Türk Hâkimiyet telakkisinden kaynaklandığı aşikârdır. Zira Türk Hâkimiyet telakkisine göre devlet hanedanın ortak malıdır. Bu düşünce anlayışı doğrultusunda hâkimiyet mücadelelerinin olacağı muhakkaktır. Geçmişte görülen bu hakimiyet mücadelelerinin de günümüzde farklı bir şekle bürünerek devam ettiği de görülmektedir. Bu nedenle hazırlanan tezimizin önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak eski Türk devletlerinde görülen ve Selçuklularda da devam edilen taht veraset hukuku hiçbir zaman kurallara bağlanamamıştır. Bunun tabii sonucu olarak da hanedan üyeleri arasında taht mücadeleleri kaçınılmaz ve adeta meşru bir vaka olarak sık sık tekrarlanmaktaydı. Bu mücadelelerde Selçuklu sultanlarının tahta çıkışlarında birden fazla tahta çıkış yönteminin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

ANAHTAR KELİMELELER

KEY WORDS

Hakimiyet	domination
Mücadele	encounter
Saltanat.....	royalty
Veraset	inheritance
İnisiyatif.....	initiative
Tahta Çıkma	accession

KAYNAKLAR

Ahmed b. Mahmud, **Selçuk-name**, 2 cilt, Haz: E. Merçil, : İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eserler Yay., 1977

Aksaraylı Kerimeddin Mahmud, **Müsameretü'l Ahbar**, Çev: Mürsel Öztürk, Ank. TTK., 2000

Anonim Selçuk-name, Çev: F. N. Uzluk, **Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi**, Ank. 1952

Ebu'l Ferec Tarihi, I-II, Çev: Ö. R. Doğrul, Ank., TTK., 1999

El-Hüseyni, **Ahbarü'd Devleti's Selçukiyye**, Çev: N. Lügal, Ank., TTK., 1999

El-Ravendi, **Rahat-üs Sudur ve Ayet-üs-sürur** (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alameti), II. Cilt, Ank., TTK., 1999

İbn Bibi, **el-Evamirü'l Ala'iyye fi'l Umuri'l Ala'iyye**, Çev: M. Öztürk, I, II, Ank., 1996

İbnü'l Esir, **el-Kamil fi't -Tarih**, X., Çev: A. Özaydın, İst., Bahar Yay. 1987

Kinnamos Ioannes, **Historia**, Haz: Işın Demirkent, Ank. TTK., 2001

Komnenos Anna, **Alexiad**, Çev: Bilge Umar, İst., İnkılap Kitabevi, 1996

Niketas Khoniates, **Historia**, Çev: Fikret Işıltan, Ank. TTK., 1995

Urfalı Mateos Vekayi-Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), Çev: H. D. Andreasyan, Ank., TTK., 2000

ARAŞTIRMA ESERLER

Alptekin Coşkun, **Selçuklu Paraları**, Selçuklu Araştırmaları Dergisi III'den ayrı basım, Ank. 1971

Arslan, M, “**Eski Türk Devlet Anlayışı ve Çifte Hükümdarlık Meselesi**”
Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri
Kollokyumu 21-26 Mayıs 1984 Elazığ Bildirileri, Elazığ 1990,
231-242

Baykara Tuncer, **I. Gıyaseddin Keyhusrev (1164-1211), Gazi-Şehit**, Ank.,
TTK., 1997

Bosworth, C. E, **İslam Devletleri Tarihi (Kronoloji ve Soy Kütüğü El Kitabı)**, Çev: E. Merçil-M. İpşirli, İstanbul, Oğuz Yay., 1980

Cahen, C., **Osmanlılardan Önce Anadolu**, Çev: E. Üye Pazarcı, Türk Vakfı
Yurt Yay., 2002

Çay Abdulhaluk, **II. Kılıçarslan**, Ank., 1987

Demirkent Işın, Türkiye, **Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan**, Ank.,
TTK., 1996

Donuk Abdulkadir, “**Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Unvan ve Terimler**”, İstanbul, T. D. A. V, 1988

-----, “**Türk Devletinde Hakimiyet Anlayışı**”, Tarih Enstitüsü Dergisi,
sayı X-XI'den ayrı basım, İst. Ebed. Fak., 1981

Gökalp Ziya, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Sadeleştiren Y. Toker, İst., Toker Yay., 1994

Houtsma M. Th, “**Muhammed Tapar**”, İ. A., VIII., 481-482

Kafesoğlu İbrahim, “**Selçuklular**”, İ. A., X., 353-416

-----, **Selçuklu Tarihi**, MEB., İst. 1992

-----, “**Melikşah**”, İ. A., XII., 665-673

-----, “**Kavurd**”, İ. A., VI., 456-459

-----, **Türk Milli Kültürü**, İst., Ötüken Yay., 1999

Kesik Muharrem, **Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)**, Ank., TTK., 2003

-----, “**Kutalmış’ın Büyük Selçuklu Tahtını Ele Geçirme Gayretleri**”, TKAE, sayı 454,, s. 97-105

Koca Salim, **Türkiye Selçukluları Tarihi, II. Cilt, (Malazgirt’ten Miryokefalon’a)**, Çorum 2003

-----, **Dandanakan’dan Malazgirt’e**, Giresun 1997

-----, **Sultan I. İzzeddin Keykavus**, (1211-1220), Ank., 1997

-----, **Türk Kültürünün Temelleri, II.**, Trabzon 2000

-----, “**Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus’un Aldığı ve Kullandığı Hakimiyet Sembolleri**”, Belleten, LIX / 224, (1995), 55-74

-----, **“Türkiye Selçuklu Devleti Hükümdarlarının Aldıkları ve Kullanılan Hakimiyet ve Hükümdarlık Sembolleri, ”**, III. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri, 20-22 Mayıs 1993

Köprülü Fuat, **Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları**

-----, **Ortazaman Türk Devletlerinde Hukuki Sembollerdeki Motifler**, THİTM II, 1939 (Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası)

Köseoğlu Nevzat, **Eski Türklerde İslam’da ve Osmanlı’da Devlet**, İst., Ötüken Yay., 1997

Köymen M. Altay, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Cilt I. (Kuruluş Devri)**, Ank. TTK, 2000

-----, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Cilt III., (Alp Arslan ve Zamanı)**, Ank. TTK., 2001

-----, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Cilt V. (II. İmparatorluk Devri)** Ank. TTK., 1991

-----, **Selçuklu Devleti Türk Tarihi**, Ank., TTK., 1998

-----, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, İst., Kültür Bakanlığı Yay., 1976

-----, **“Tuğrul Bey”**, İ. A., XII / II, 25-41

Merçil Erdoğan, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, Ank., TTK., 2000

-----, **“Bizans’ta Selçuklu Hanedan Mensupları”**, XI. TTK. Kong. II. Cilt, 709-721

Niyazi Mehmet, **Türk Devlet Felsefesi**, İst., Ötüken Yay., 1995

Nizamü'l Mülk, **Siyaset-Name**, Haz: M. Altay Köymen, Ank. TTK., 1999

Ocak A. Yaşar, Sarı Saltık, Ank., TTK., 2002

Öden Z. Günal, “**Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Mesud Hakkında Bazı Görüşler**”, Belleten, LXI, sayı 231’den ayrı basım

Özaydın Abdülkerim, **Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi**, Ank., TTK, 1990

-----, “**Berkyaruk**”, D. V. İ. A, III., 514-516

Sevim Ali, **Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah**, Ank., TTK., 1990

-----, **Anadolu’nun Fethi (Selçuklular Dönemi)**, Ank., TTK., 1993

-----, “**Sıbt İbnü’l Cevzi’nin Mir’atü’z Zaman fi Tarihi’l-Ayan Adlı eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I. Sultan Tuğrul Bey Dönemi**” Belgeler Dergisi XVIII / 22, Ank., TTK., 1999, 1-91

-----, “**Sıbt İbnü’l Cevzi’nin Mir’atü’z Zaman fi Tarihi’l-Ayan Adlı eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler II. Sultan Alparslan Dönemi**” Belgeler Dergisi XIX / 23, Ank., TTK., 1999, 1-52

-----, “**Sıbt İbnü’l Cevzi’nin Mir’atü’z Zaman fi Tarihi’l-Ayan Adlı eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler II. Sultan Melikşah Dönemi**” Belgeler Dergisi XX / 23, Ank., TTK., 2000, 1-77

Turan Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, İst., Boğaziçi Yay., 1999

-----, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İst., Boğaziçi Yay., 2002

-----, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi**, İst., Boğaziçi Yay., 1999

-----, “ **Eski Türklerde Okul Hukuki Bir Sembol Olarak Kullanılması**”, Belleten, IX., s. 305-318

Turan Refik; **Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması**, MEB yay 1995

Umar Bilge, **Türk Halkının Ortaçağ Tarihi**, İnkılap Yay., İst., 1998

Uyumaz Emine, **Sultan I. Alaeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1220-1237)**, Ank., TTK., 2003

Yinanç M. H., “ **Alparslan**” İ. A., I. 384-386

-----, **Çağrı Bey**, İ. A., III., 324-328

Zettersteen, K. V., “ **Berkyaruk**” İ. A., II., 556-558

ÖZET

Büyük Selçuklu Devleti ve onun devamı niteliğinde olan Türkiye Selçuklu Devleti de eski Türk hakimiyet anlayışını devam ettirmiştir. Hükümdarlığın ilahi menşeli olduğu düşüncesine dayanan bu hakimiyet anlayışına göre tanrı tarafından verilen siyasi iktidar ve idare kabiliyeti kan vasıtasıyla hanedan üyelerine intikal ettiğinden çoğu zaman hanedan üyeleri arasında taht mücadeleleri yaşanmış ve bu mücadeleler de Selçuklu Sultanlarının tahta çıkış yöntemlerini belirlemiştir.

Bu yöntemlerden ilki Devlet kurucusu olarak tahta çıkmaktır. Devletin kuruluşundan sonra hanedan üyeleri arasında taht mücadeleleri farklı yöntemlerinde ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu yöntemlerin ikincisi de hanedan üyeleri arasında kuvvet ve mücadele yolu ile rakiplerin bertaraf edilmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Devletin siyasi kriz dönemine girdiği bu dönemlerin yaşanmaması için alınan tedbir üçüncü tahta çıkış yöntemini belirlemiştir. Buna göre mevcut sultan daha hayatta iken şehzadelerden birini veliaht tayin etmek suretiyle tahta çıkararak karışıklıkları önlemeye çalışmıştır. Ancak bu yöntemin hem Türk tarihinde hem de Selçuklu tarihinde başarıyla uygulanamadığını görmekteyiz. Tabii bu durumlarda ortaya çıkan siyasi krizlerin önlenmesi ve sultanın belirlenmesi için hanedan içerisinde devlet adamlarının ve komutanların seçim ve tercihi ile tahta çıkarılan üyelerinde olduğu görülmektedir. Bu uygulamada Selçuklu Sultanlarının tahta çıkış yöntemlerinden bir diğeri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bahsi geçen tahta çıkış yöntemlerinin dışında bulunduğu bölgedeki lider pozisyonunda olan komşu devletlerin yardımı ile tahta çıkıldığı ve hakimiyetin devam ettirildiğini gördüğümüz örneklerde bulunmaktadır. Devletin siyasi gücünü derinden sarsıldığı dönemlerde de Selçuklu sultanlarının metbu hükümdarın fermanı ve onayı ile tahta çıkarak hakimiyetlerini devam ettirmeye çalıştıklarını görmekteyiz.

Sonuç olarak eski Türk devletlerinde görülen ve Selçuklularda da devam edilen taht veraset hukuku hiçbir zaman kurallara bağlanamamıştır. Bunun tabi sonucu olarak da hanedan yeleri arasında taht mücadeleleri kaçınılmaz ve adeta meşru bir vaka olarak sık sık tekrarlanmaktaydı. Bu mücadelelerde Selçuklu sultanlarının tahta çıkışlarında birden fazla tahta çıkış yönteminin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

ABSTRACT

Great Selçuklu Empire and its continued existence Turkey Selçuklu Empire had continued the old understanding of Turkish sovereignty. According to this sovereignty which was believed to be a divine power given by god; transmission of political government and ability of administration to the members of the dynasty by blood, created a big struggle for the sovereign's throne between them at most of the time and this struggle determined the methods of the ruler's getting up to the throne.

First one of these methods is to get to the sovereign's throne as the founder of the state. After the foundation of the state, struggle between the members for the throne has caused the development of different kinds of methods. Second method has appeared by defeating the rivals with the contestation depending on the power between the members. The precaution taken when the state got into political crises defined the third method. According to this, although he is alive, the existing ruler makes one of the princes get up to the sovereign's throne in order to prevent the chaos in the state. On the other hand, in the history of Turkey and Selçuklu Empire, we cannot manage that this method has performed successfully. In this situation, in order to prevent the crises and determine the new ruler, it is seen that, by the preferences of statesman and the commanders, one of the members would have been able to get to the throne. This application has come across as the 4th method that the ruler is to be chosen. Except these methods, we see some other examples such as getting up to the throne by the help and the support of a ruler of a neighbour state.

We can also see that when the state is in a huge political crisis, Selçuklu rulers could get up to the throne and continued their sovereignty by the approval of an imperial order.

As a result, the code of inheritance of throne which was seen in Seçuklu and the old Turkish governments could have never been legislated. As a natural result of this, inevitable throne struggles between the members repeated itself as a legitimate airamustance. This struggle has caused more than one method to get up to the throne between the rulers.